3 1761 06978625 9

174 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 174

Др. Тих. Р. Ђорђевић

НАШ НАРОДНИ ЖИВОТ

DR
312
D6
1923

Slav
Srpska Književna Zadruga
[Redovna izdanja]

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXVI Бр. 174.

НАШ НАРОДНИ ЖИВОТ

од

Дра ТИХ. Р. ЂОРЂЕВИЋА

БЕОГРАД
ШТАМПАРИЈА „РОДОЉУБ“ А. Д. КНЕЗ-МИХАИЛОВА УЛИЦА БРОЈ 3.
1923.

DR
312
D6
1923

584918
2.7.54

НАШИ НАРОДНИ ОБИЧАЈИ

Обичаји су искуством и навиком створене одредбе, које као какви закони, и ако нигде нису написане, управљају целокупним животом и радом извеснога друштва.

О постанку обичаја врло је тешко рећи што позитивно, исто онако као што је тешко рећи и о постанку народних песама, приповедака, игара и других општих творевина и тековина једне примитивне друштвене заједнице. Изгледа да су првобитно многи обичаји, можда и највећи њихов број, били искуством стечене навике, које су најбоље одговарале, или бар по изгледу најбоље одговарале, општим потребама једне друштвене заједнице. Као такве ове су навике, затим, улазиле у сталну употребу, док им се нису прилагодили сви њени чланови и почели их сматрâти као нешто неопходно. Кад се на овај начин једно људско друштво потпуно уживи у своје навике, кад по њима стално живи и ради, онда оне нису више навике, већ *обичаји*.[1]

Обичаји имају нарочито велику моћ код примитивних људских заједница. Код њих они обухватају и регулишу целокупни живот и сав рад. Код

[1] Обичај се у нашем народу зове још: *навичај* (Бока): Колико је села толико је навичаја (Вук С. Караџић, Српски Рјечник код *навичај*), *закон*:

Сарајево, огњем изгорјело!
Што у теби зли *закон постаде*
Да се љубе буле удовице
Остављају лијепе ђевојке —
— Наша невјесто зла ти вечера,
Тога закона нема овђенак

(Вук, С. Рјечн. код *закон), куштум* од италијанске речи

њих се по обичајима дете прима кад долази на свет, по њима се гаји, подиже, васпитава и уводи у ред људи. По њима се човек жени, врши родитељске и грађанске дужности. По њима ради све п слове, набавља потребе за живот и отклања све што му је шкодљиво и неповољно. По њима се обраћа Богу и другим божанским бићима и води борбу противу демона. По њима се кажњавају грешке, отклањају друштвене ненормалности и повраћа ред. По њима се чува и лечи од болести. Најзад, по њима се човек испраћа с овога света и води брига о његову животу на ономе другоме. У примитивних народа обичаји имају такву моћ да нико ништа не ради мимо њих. У примитивним крајевима нашега народа још и данас се каже: „Обичај је друга нарав (природа)" и „Што је од обичаја, то је од закона".

Сви н роди и сва друштва немају исте обичаје. Какви ће се обичаји јавити у којој друштвеној заједници зависи од врло многих окол ости. У крајевима, у којима је земљиште недовољно плодно, или плоднога земљишта има у недовољној мери, те може да исхрани само извесан ограничен број људи, постоји, код примитивних народа, обичај да се један део становништва редуцира убијањем сувишног прираштаја новорођенчади и изнемоглих стараца. У крајевима, у којима има плоднога земљишта на претек, такав је обичај непотребан и нема га. Тамо где се свет бави земљорадњом развио се обичај заједничке молитве за плодност земљишта.

costuma Црна Гора): И тако (сенат) отсуди по *куштуму земаљскоме* да има платит Нико Перов Бранковић... (Јов. М. Јовановић, Законодавтво у XVIII и XIX веку у Црној Гори. Архив за правне и друштвене науке X, св I, стр. 23, 24, 25, 28, 33; X, св. 3, стр. 182, 186) и *адет* (турска реч):

Какав је *адет* у Босни? —
— Јер је код нас чудан *адет* посто:
Кад умире под прстен девојка
Не копа се у то ново гробље,
Већ се баца у то сиње море.

(Примери у Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika код речи *adet*).

Тамо где је сточарство искључиво занимање тога обичаја нема. У крајевима угодним за сточарство и у којима због тога има много стоке развио се обичај заједничког сточарења. У крајевима, у којима нема услова за сточарство, таквог обичаја нема, већ сваки сам чува оно неколико неопходних брава. Другојачи су обичаји у народа који живе у непрестаном рату са суседима, а другојачи код оних који немају потребе за ратовање. Другојачи су обичаји код ловаца, другојачи код занатлија; другојачи код многобожаца, другојачи код хришћана; другојачи код сасвим примитивних племена, другојачи код народа измаклих у култури. И тако даље.

Кад се које људско друштво са свим прилагоди својим обичајима, оно их се упорно држи, и не напушта их без велике невоље. „Боље је да село пропадне, него у селу обичај“ и „Боље је земљу продати, него јој обичај изгубити“, кажу у том погледу врло згодно наше народне пословице. Обичаји се држе чак и онда кад престану разлози за њихов опстанак, па чак и онда кад им се заборави првобитни значај и смисао. Ко зна данас тачно да каже шта значе обичаји о Бадњем-дану и Божићу, па ипак их сви одржавамо. У оваквим случајевима обичаји добивају известан тајанствени карактер, постају као нешто свето, и одржавају се као део религије. У много случајева они нису ни то, већ се одржавају просто с тога што тако ваља (*„ваља се“*) или што обратно не ваља да буде (*„не ваља се“*).

Због тога што се упорно држе, многи су данашњи обичаји врло стари. Они истина нису више оно исто што су били у далекој старини, али, кад се добро проуче, на њима се могу уочити погледи и схватања врло давнашњих генерација. Обичај бацања људских фигура у воду за време суше или за време богомоље за плодност земље, кога и данас има у неким крајевима нашега народа, није ништа друго до наставак и остатак од обичаја кад су људи бацањем у воду принашани на жртву.

Али ни обичаји нису ништа вечито и непромењљиво. Променом земљишта, економије и религије, културним напредовањем и доласком у додир са другим народима обичаји се или мењају, или слабе, или замењују новима, или губе императивну моћ, или, најзад, сасвим ишчезавају. Из истих разлога ни наши народни обичаји нису остали онакви какви су били у нашој прастарини. Доласком нашега народа у данашње своје земље, у другојаче географске и природне услове, мешањем са другим народима, примањем њихове културе, преласком у хришћанство, излажењем из племенског живота и улажењем у државни, писаним законима, робовањем Турцима, од којих је један део нашега народа примио ислам, ослобођењем и културним напредовањем и наши су стари обичају или знатно оштећени, или измењени, или ослабели, или ишчезли.

Због тога што су уско везани за биће једне друштвене заједнице обичаји се сматрају као њена специјална особина и карактеристика — као њена етничка одлика. Познато је колико се у српскоме делу нашега народа сматра Крсно Име као специјално његово обележје.

* * *

Према ономе колико се зна о нашим народним обичајима у прошлости и према ономе што су сад они се могу поделити у пет група:

1. Социјални обичаји. То су обичаји по којима се уређују односи између појединих друштвених група, или између појединаца и група, или, најзад, само између појединаца. Ту би спадали: ратни обичаји, борбе, живот у друштву (задруга, браство, село, племе, кнежина) скупштине, поздрави, забаве, гостопрамство, посете, васпитање и слично.

2. Економски обичаји. То су обичаји по којима се стичу потребе за одржање егзистенције. Ту спадају: лов, риболов, сточарство, земљорадња, пљачка, грађење насеља и кућа, занати и слично.

3. Религиозни обичаји. То су обичаји по којима се уређују односи људи према Богу и према бићима која имају вишу силу. Ту спадају: богомоље, жртве, погреб, подушја и слично.

4. Правни обичаји. То су обичаји по којима се одржава нормални ред у друштву или се поремећени враћа у нормални. Ту спадају: суђење и кажњавање криваца, освета, умиривање свађе и распре, куповина и продаја, деоба имања или добити и слично.

5. Медицински обичаји. То су обичаји по којима се одржава здравље или лече болести. Ту спадају: предохране, лечења, спраљање лекова, бајања и слично.

Ова деоба обичаја није са свим без приговора, јер многи обичају могу спадати и у две и више група, према томе како се кад схвате.

Било је у нашој прошлости једно време кад су обичаји били прави *закони*, како их наш народ и данас понекад назива. Они су тада били и једини закони. Они су уређивали све друштвене односе, њима се саображавао цео рад око одржања живота, по њима су људи општили са божанствима, по њима су судили грешке и штитили интересе друштва и појединца и по њима се чували и лечили од болести. То је доба у далекој прошлости, кад наш народ још није знао за државу, већ је живео у својим примитивним племенима, од којих је свако водило независан живот и имало своју управу; кад међу нама још није било хришћанства, већ само примитивних паганских представа о Богу и природи; кад још није било писаних закона, већ су место њих царовали само навиком стечени погледи на право. То је доба пуне улоге наших народних обичаја.

Међу тим наш народ није остао у томе стању. Од наших примитивних племена постале су наше државе средњега века. У државама ситни племенски интереси и обичаји, који их одржавају и штите, морају да уступе места широким интересима државе. Наша стара племенска организација морала је бити

оштећена државним уређењем. Одредба 69 члана Душанова Законика да се себри (слободни држављани) не смеју скупљати у зборове значила је забрану племенских и браственичких скупштина, које су до државне организације биле народни социјални обичаји.

Наше државе средњега века узеле су на себе и врло много ствари из правних обичаја, те су и они били оштећеви. На место Божјега суда (мазије), суда добрих људи, вражде (мирења крви) заведени су судови и на њих пренесена суђења. Некадашња колективна одговорност редуцирана је на одговорност куће или појединих правих криваца. И тако даље.

Напоредо са преласком из племенског у државни живот јавља се у нашем народу и хришћанска религија, са свим другојача од дотадашње, обичајима чуване, народне религије. Борба између хришћанске и народне религије и између нових хришћанских и старих паганских обичаја у нашем народу водила се дуго и различито код различитих питања. Код неких је обичаја хришћанство било оштро и непопустљиво, те их је забрањивало. Такав је случај са обичајима вађења из гробова и спаљивања оних мртваца за које се веровало да су вампири, са мађијама и врачањима. Код других је обичаја било попустљивије, те их је оставило на миру, само су поред њих наметнути и хришћански. Такав је случај са Крсним Именом, које је првобитно било култ претцима. Хришћанска црква је тај култ у овом обичају заменила култом хришћанским свецима, па га тако предругојаченог задржала. Исти је случај и са побратимством и усиновљењем, првобитним народним вештачким сродствима, које је црква задржала, створивши за њих нарочите молитве.

Само они народни обичаји, који нису дубоко засецали ни у државну организацију и државне потребе, ни у црквене одредбе и црквени морал, остали су у широкој маси народној готово недирнути, или су само овлаш додиривани. Такав је случај са

многим економским (земљорадња, сточарство, бачијање, лов, риболов, моба, седељке, спрега) и медицинским обичајима (предохране, лечења, бајања, ношење болесника на изворе).

* * *

Ово прилагођавање обичаја државној организацији и одредбама хришћанске цркве имало је у различитим крајевима нашега народа различиту судбину. У јужним и источним крајевима оно је трајало докле су трајале и слободне наше државе у њима, до друге половине XV века. Кад су их Турци покорили, у њима је нестало владалачких династија и племства који су били представници државне организације, па је, наравно, са њима нестало и оних социјалних одредаба које су важиле у нашим државама средњега века. Остала је била само широка маса простога света. Турака се мало тицало какав ће живот водити њихови потчињени поданици; њима је било главно да раја буде мирна, да плаћа обавезе, да врши кулук и да има у сваком крају по једног одговорног народног представника. Остављен овако сам себи, наш се народ под Турцима почео враћати у примитивност и у социјално стање какво је било пре заснивања његових пропалних држава и какво је још могло живети у његовој традицији и успоменама. Нарочито је то био случај у планинским и одстрањеним крајевима, до којих је државна организација, због теренских прилика, мало могло допирати и ухватити корена. Под оваквим условима стари племенски живот са својом организацијом и обичајима племенске управе оживљује као у далекој прошлости. Једино што су сад племенски главари, поред своје улоге у племену, још и представници племена пред Турцима и посредници између турских паша и народа. У равним крајевима, где је наша државна организација била ухватила бољега корена јављају се место племена *кнежине*, али са истом друштвеном организацијом. И племенима и кнежинама управљали су под Тур-

цима народни *главари* и *кнезови* (башкнезови, оборкнезови), који се ни по васпитању, ни по оделу, ни по домаћем животу нису разликовали од имућнијих сељака. Они су у договору са народом руководили унутрашњим односима у племенима и кнежинама, по старим народним социјалним обичајима. Тако су у нашим земљама под Турцима оживели наши стари социјални обичаји.

Падом наших земаља под турску власт нестало је у њима и закона, по којима се дотле живело. На место њих понова оживљују стари народни правни обичаји. Распре међу племенима и кнежинама, због територија, пасишта, извора и сличне, умиривали су народни старешине само по обичајима, оснивајући свој суд на сведоџбе старих људи, на зрави суд, или остављајући право јачему. Несугласице око деобе имања изравнавали су изабрани судије. Заваде између села или између породица исто тако. Крвну освету су прекидали добри људи. Ако би ко у селу чинио зла, село би га изгонило из своје средине, или би га колективно убијало. Ако би ко учинио какву штету изабрани суд или сеоски збор би је проценили и кривац би је морао платити. Ако се не би могао пронаћи кривац, налажен је јамчењем. Ако не би признао кривицу подвргаван је Божјем суду (вађење мазије). Тако су под Турцима оживели народни правни обичаји. Само тешке кривице, и то тек кад би се за њих сазнало, буне и хајдучују, кажњавале су турске власти.

Под Турцима је и хришћанска вера много изгубила од свога значаја. Турци су, одмах после покорења Србије, укинули независну Пећску Патријаршију. Множина српског свештенства морала је постепено бежати у Аустрију. Није боље било ни са свештенством из других наших крајева под Турцима. Оно свештенство што га је је било у нашим покореним земљама бивало је из дана у дан све ређе и све слабије Криза коју је хришћанска црква преживљавала учинила је да су њезине одредбе

морале у многоме да попусте од своје строгости, да се национализују, или и да се место њих врате стари религиозни погледи и обичаји. У племенима и кнеженима, у којима је био заостао још по који манастир, сам народ почиње да води бригу о њему. Уместо старих владалачких и племићских ктитора и приложника он им даје прилоге, кулучи им и одржава их. Он им бира и старешине, али не више по старим црквеним правилима, већ по народном обичају, међусобним договором, само их шаље владикама да им очитају „оно што треба по закону"[1] У колико је то било допуштено народ сам подиже и цркве, али не по обрасцу величанствених и финих цркава из времена слободе, већ по обрасцу својих народних кућа, па их врло често чак и покрива кровином и шиндром, онако као што покрива и обичне куће. Народни мајстори раде иконе, на којима су апокрифни призори какви су и у њиховој традиционалној литератури.[2] Свештеници допуштају двоженство, јер је то по народним појмовима могуће. Па не само то, но се и сами удаљавају од строгих црквених прописа и иду за народним обичајима у свему: жене се по други пут, брију браду, носе народно одело, играју у колу, предводе народ у борби противу Турака, или чак одлазе у хајдуке. Заједничке богомоље за кишу, за плодност у пољу, за здравље људи и стоке почињу се вршити без учешћа свештеника, а стари празноверни обичаји: ископавање вампира, убијање вештица, чини, мађије, гатања и сличне ствари узимају пунога маха. Тако су се под Турцима освежили стари народни религиозни обичаји

Стари народни економски и медицински обичаји, који су, као што смо рекли, били поштеђени у старим нашим државама, наставили су свој нормални живот и под Турцима. Заједничко чување стоке, њено гоњење из места у место ради исхране,

[1] Вук С. Караџић, Српски Рјечник под *намастир*.
[2] Вук С. Караџић, Срп. Рјечник под *Гаван*.

заједнички рад, мобе, седељке, ранила; народни лекари и лекарице. справљање народних лекова, врачање, ношење болесника на изворе и сличне ствари живеле су и под Турцима без икакве промене.

Такво је било стање наших, народних обичаја под Турцима. Овако обичајима одређени живот нашега народа Турцима није био неугодан. Они се, као што је познато, нису мешали у унутрашњи народни живот, већ су га понајвише остављали да се сам развија. Њима је ради управе била потребна деоба земље у мање области и они су је имали у племенима и кнежинама. Сем тога њима су били потребни одговорни народни представници у тим областима и они су их имали у племенским главарима и кнезовима. Због тога они не само што нису ништа имали противу народних социјалних обичаја, но су их још и подржавали и повлашћивали, и народним кнезовима давали берате на њихова звања. Турски паше, намесници у појединим већим областима, били су се сродили са оваквим редом, јер је он, као угодан народу, био највећа гаранција за мир Скадарски паше увек су били на страни народној, кад год је запретила опасност ма с које стране да се уобичајени ред у њиховом пашалуку поремети. Оно идеално време у Србији под Мустај-пашом, које је остало у тако лепој успомени, не представља ништа друго до враћање у земљу једне управе, на какву је народ већ одавна био навикао, и коју је сматрао као нормалну, а која је била поремећена и као таква највише учинила да су кнезови и народ пристали уз Аустрију у рату противу Турске (1788—1791). Суштина пак Мустај-пашине управе била је у томе што је „све што се раје тицало савршено предао народним кнезовима у руке и управљање."

Много су дру̂гојаче судбине били обичаји у ономе делу нашега народа, који је, у Босни и Херцеговини, под Турцима, врло рано прешао у муслиманску веру, те је живео у бољим економским и

повлашћеним социјалним приликама. Он није имао потребе да се враћа у примитивне социјалне обичаје своје старине, али је зато подлегао обичајима и одредбама које вреде за повлашћену класу турске државе и знатно се у погледу социјалних обичаја удаљио од своје хришћанске браће. Он се још више од ње удаљио у погледу религиозних обичаја. Са муслиманском вером он је примио и многе муслиманске верске обичаје (сунет, свадбени и погребни обичаји, празници). Но при свем том ни тамо нису са свим ишчезли ни наши народни обичаји (паљење бадњака и светојованских ватри, побратимство), нарочито не економски и медицински обичаји.

У ономе делу нашега народа, који је, у Јадранском Приморју, потпао под млетачку власт наши су се народни обичаји врло добро држали. Узрок овоме треба тражити прво у планинском и тешко приступачном положају тих крајева, који је ометао нормални приступ и редовну контролу државе и цркве, друго у сталном придолажењу досељеника са наших територија под Турцима, где су се освежени народни обичаји, као што смо већ рекли, врло добро одржавали, и, најзад, треће што ни сами Млечићи ту од народа нису ни тражили веће користи, но да им чува крајину од Турака[1].

Са свим су другојаче судбине били наши народни обичаји у ономе делу нашега народа који је живео под аустријском влашћу или је придолазио у земље под Аустријом. У њеној јакој државној организацији за наше социјалне обичаје није било места. У њеним напреднијим економским приликама наши примитивни економски обичаји морали су попустити. У средини, у којој је хришћанска религија била у пуној снази, наши пагански обичају били су немогући. Аустријске државне власти забрањивале су примитивне и празноверне обичаје нашега света. Најзад, тамо су поједини наши људи могли

[1] Вук С. Караџић, Црна Гора и Бока Которска, 9—10.

доћи до више културе, па су, као такви, и они подизали свој глас противу народних обичаја, нарочито противу оних који су били штетни (М. А. Рељковић, Д. Обрадовић, Ј. Мушкатировић, А. Везилић и други). Из тих су разлога наши народни обичаји на земљишту некадашње Аустрије били врло редуцирани и раслабљени, а многи су и ишчезли.

Наш је народ имао велику нежност према својим обичајима. У тешкој прошлости, под туђином, која је до скора трајала, они су га издвајали од оних који су њиме господарили, и онако исто као народни језик, били су му обележје националности. Због тога и ако је у нашим крајевима било нестало разлога за многе обичаје, широка их је маса народа, и ако оштећене и раслабљене, одржавала, сматрала за грех да се од њих дефинитивно растане и да их пусти да са свим ишчезну. Она их је чувала, макар и у благој форми, и вршила их је, наводећи као разлог да је „тако остало од старих“ или „тако се ваља“. Нарочито су жене, које су и иначе конзервативније него људи, биле конзервативне у погледу обичаја. Међу њима се одржало много више наших старих обичаја, и у међусобним односима, и у односима према људима, и у раду, и у религији, и у погледу одгајивања деце, чувању здравља, неговању и лечењу болесника и тако даље.

Али при свој нежности и љубави које је наш народ имао за своје обичаје и при свима згодним условима за њихово одржање у неким нашим крајевима (на пример у онима који су били под Турцима и у онима у Приморју) они се ни тамо нису одржали сви онакви какви су били у стара времена. Има обичаја за које је нестало услова за одржање. У неким је крајевима замењена сточарска економија земљорадничком; сточарства је нестало, па су са њиме ишчезли и сточарски обичаји у њима. У другим је крајевима примитивна земљорадња замењена напреднијом; са примитивном земљорадњом ишчезли су и примитивни обичаји који су је пратили. Но има обичаја које је

само време већ одавно уништило, те о њима знамо или само из народне традиције, или из симболике која их је заменила. Тако се у нашој народној традицији очувала успомена на некадашње обичаје: на убијање старих људи кад са свим изнемогну и постану терет својим млађима, или кад им по народним појмовима, ишчили божанска моћ, на метање криваца под гомилу, на чороје. У неким нашим крајевима очувала се симболична жртва. На име, некадашњи обичај приношења људи на жртву приликом зидања великих грађевина, о чему обилато говори и наша народна традиција, замењен је жртвовањем овна или петла, чијом се крвљу прска зграда која ће се зидати. Приношење људских жртава да би година била плодна замењено је тиме што се у неким крајевима, гради људска фигура и баца у реку. У другим крајевима је људска жртва замењена тиме што се баца, или само потапа, у реку свештеник или неко други из процесије док иде по пољу.

* * *

После ослобођења од Турака и у Црној Гори и у Србији настаје слабљење народних обичаја. И пре ослобођења они нису били ни онако чести ни онако свежи и потпуни као у даљој старини. Само време их је проредило и раслабело, али их је ипак било и толико довољно и тако добро одржаних да се противу неких од њих предузму врло озбиљне мере. Владике и кнезови Црне Горе у XVIII и XIX веку морали су често пута бити врло оштри противу неких обичаја, који су били штетни или су били у очевидној супротности са државним редом, са напредним судством, са хришћанском религијом и са здравим разумом (отмица девојака и жена, мегдани у којима се скупи свет и с једне и с друге стране и изгине, освета и тако даље).[1] И вођи уста-

[1] Види Ј. М. Јовановић, Архив. правне и друштвене науке књ. X.

ника противу Турака у Србији, Кара-Ђорђе и Милош Обреновић, имали су исто тако доста посла противу сличних обичаја. Читав је низ њихових наредаба противу отмице девојака и жена, народне социјалне управе, казне селки, освете, раскопавања вампира, гоњења вештица седељака и тако даље.[1] Тако су од ослобођења на овамо, утицајем државних власти и писаних закона, прибављањем већег ауторитета хришћанској религији, завођењем школа, постављањем лекара, подизањем народне културе и побољшањем народне економије — и у Црној Гори и у Србији, нарочито у овој последњој, неки народни обичаји ишчезли, неки су проређене, неки попустили, неки избледели, те једва животаре, или им се чува само успомена. Па чак и корисни и лепи обичаји, и они који нису били у опреци ни са државом, ни са црквом нису остали какви су били у ранија времена. И они су, како где, негде више, негде мање, сами од себе, слабели и изумирали, тако да ниједан није више оно што је некада био.

Данашње стање народних обичаја у нашим земљама је овакво од прилике. У областима које су до скора биле под турском управом, нарочито у планинским крајевима, где су комуникације тешке, а села мала и ретка, са растуреним кућама, обичаја има и у великом броју и добро очуваних. Тамо је још и данас у многим местима целокупни живот и рад људски зависан од обичаја. Овакво је стање у многим крајевима Македоније, Старе Србије, Далмације, Црне Горе и Херцеговине. Северно од тих области, нарочито по равнијим крајевима, у којима је комуникација добра, села већа, чешћа и збијенија, у којима су државне власти давнашње, у којима је хришћанство дуже или непрестано деловало и у које је продрла виша култура обичаја је све мање, и што их има, раслабљени су и немају оне старе императивне моћи. Овакво је стање у Србији, у рав-

[1] Види Српски Етнографски Зборник књ. XIV. 391—461 и књ. XIX, 447—467.

нијим деловима Босне, у Војводини, у Хрватској и Словеначкој. У варошима, нарочито у великим варошима, народни су се обичаји потпуно изгубили. Само у малим варошима, нарочито у њиховим окрајцима, животари још по нешто од њих, али и то је врло раслабљено и већ на издисају.

* * *

Помена о нашим народним обичајима у старини нема много. Најчешћи је помен Крснога Имена. Оно се помиње у Македонији, на Охридском Језеру, још 1018 године, за тим у Херцеговини 1391, у Канављу 1466, у Боци Которској 1772, међу Србима у Угарској много пута у XVIII веку, и тако даље. Бадњак се помиње у Дубровнику 1271 године, отмица девојака у Србији у почетку XIII века. Даље се у старини помињу коледа у Словеначкој, а самртни, ђурђевски и други обичаји на разним местима у нашој земљи. У Душанову Законику помињу се многи социјални, правни, религиозни и економски обичаји. За обичај побратимства имала је наша православна црква у средњем веку нарочитих молитава. Западни путници који су пролазили кроз наше земље доста пута помињу и наше обичаје. О обичајима налазимо помена и у забранама које су противу њих издавале црква и држава. Најзад, о њима говоре гдешто и наши књижевници у својим делима. Но сви су ови помени узгредни и случајни, или су са тенденцијом, која је ишла противу њих.

Прво скупљање и описивање наших народних обичаја отпочео је Вук С. Караџић. Он је још 1818, године, у свој *Српски Рјечник*, унео код појединих речи, ради њиховог бољег објашњења читаве описе народних обичаја. За тим је описивао обичаје и у другим својим делима: *Montenegro und Montenegriner* (1837, српски превод 1922), у *Ковчежићу за историју, језик и обичаје* (1849) и у књизи која је изашла после његове смрти *Обичаји народа српскога* (1867).

Било по угледу на Вука Караџића, било што се иначе осетила потреба, скупљање обичаја у нас представља данас већ читаву литературу.[1])

Но све ове књиге још ни из далека не садрже све обичаје нашега народа. У нас има крајева из којих од обичаја још ништа није пописано. Даље, има крајева из којих су обичаји описивани, али то није учињено у потпуности, већ само фрагментарно, тако да су многи обичаји, нарочито ситнији, остали неописани. Најзад, у врло много случајева обичаји су описивани тако да су пропуштени да им се опишу многи врло важни детаљи, те су им описи остали непотпуни и крњи. Због тога је било потребно да се приступи описивању обичаја у нашем

[1] Помињемо само ове главније збирке наших народних обичаја: S. Ljubić, *Običaji kod Morlakah u Dalmaciji* (Загреб, 1846); L. Ilić, *Narodni slavonski običaji* (Загреб 1846); В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца* (Нови Сад, 1860); Стеван Поповић, Ришњанин, *Адети босанских Турака* (Београд, 1869); Милош С. Милојевић, *Песме и обичаји укупног народа српског* (Београд. I—1869, II—1870); V. Bogišić. *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena* (Zagreb I—1874); М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија* (Београд. 1875); М. Ђ. Милићевић, *Слава у Срба* (Београд, 1877); Вук Врчевић, *Три главне српске народне свечаности: Божић, Крсно Име и Свадба* (Панчево, 1883.); М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија* (Београд, 1884); J. Pajek, Črtice duševnega žitka štajerskih Slovencev (Љубљана, 1884); И. С. Ястребовъ, Обычаи и пѣсни Турецкихъ Сербовъ (Петроград, прво издање 1886, друго—1889); Никола Беговић, *Живот и обичаји Срба Граничара* (Загреб, 1877); Вук Врчевић, *Народне приповијести и пресуде из живота по Боки Которској, Херцеговини и Црној Гори* (Дубровник, 1890); *Вертеп и звезда о Божићу* (Н. Сад, 1896); Лука Грђић-Бјелокосић, *Из народа и о народу* (I — Мостар, 1896, II — Мостар, 1897, III — Н. Сад, 1898); A. Hangi, *Život i običaji Musiimana u Bosni i Hercegovini* (прво издање Мостар, 1900, друго — Сарајево 1907). — Сем овога велики број наших народних обичаја наштампан је у многим повременим публикацијама и часописима: *Гласнику Српског Ученог Друштва, Летопису Матице Српске, Далматинском Магазину, Босанској Вили, Гласнику Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини, Караџићу, Časopisu za zgodovino in narodopisje* и тако даље. Доста је обичаја наштампано и по разним књигама, алманасима, календарима и дневним листовима.

народу систематски, по областима, у потпуности за сваку област и са свима детаљима сваког обичаја. Тај су посао предузеле наше две Академије, Југословенска у Загребу и Српска у Београду. Југословенска Академија у Загребу основала је још 1896 године *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena,* од кога је досад изашло двадесет и пет опсежних књига са великим бројем описа народних обичаја из разних крајева наше земље. Српска Краљевска Академија посветила је у своме *Етнографском Зборнику* специјалну серију књига под насловом *Обичаји народа српскога*, од које су до сад изашле три књиге.

Да би се обичаји нашега народа из појединих области скупљали у што већој потпуности Српска Краљевска Академија наштампала је за то и једно специјално *Упуство за скупљање српских народних обичаја.* Оно се показало згодно и практично, и друга и трећа књига *Обичаја народа српскога*, које је издала С. К. Академија, по њему су израђене. У другој књизи су *Српски народни обичаји из Среза Бољевачког* од Сав. М. Грбића, а у трећој *Српски народни обичаји из Среза Омољског* од Саве М. Милосављевића. Оба су скупљача, и ако су били почетници и дилетанти, врло марљиво радили свој посао, обраћајући велику пажњу на то да опишу све обичаје своје области са свима детаљима, тако да ништа, што би било од вредности, не остане несмотрено и незабележено.

* * *

За оне од читалаца овога кратког излагања о нашим народним обичајима који би се заинтересовали нешто више за обичаје и хтели се одлучити за њихово скупљање и описивање, у којој од области наше земље, додаћемо само још неколико речи.

Пре свега ми бисмо им препоручили да проуче *Упуство за скупљање српских народних обичаја*, које је наштампано у другој књизи *Обичаја народа Српскога* (Етнографски Зборник С. К. Акаде-

2*

мије, књига XIV) и да се детаљно упознаду са обичајима који су по њима покупљени и пописани. Сем тога ми им напомињемо још следеће:

Сви обичаји једнога народа нису свуда потпуно исти. Области са различитим природним условима, са различитом економијом, религијом висином културе и спољним утицајима, и кад у њима живи исти народ, имају обичаје који се разликују међу собом Другојачи су обичаји у планинским областима, а другојачи у равницама; другојачи су код сточара, а другојачи код ратара, помораца или занатлија; другојачи су код хришћана, а другојачи код муслимана; другојачи су тамо где су школе честе и где писменост стоји високо, а другојачи тамо где књигу ретко ко узима у руке; другојачи су тамо где се утицај суседних страних народа не осећа, а другојачи су тамо где се са странцима одржавају сталне везе. Због тога је врло потребно тачно одредити област из које се желе обичаји скупљати и описивати. За тим јој описати природне особине, изнети број и имена насељених места, са, макар приближним, бројем кућа и становника, рећи оно што је најважније о народном занимању, па онда о вери, школама и писмености, и, најзад, да ли у суседним областима живе Срби или други који народ.

Даље, кад се описују обичаји једне области не сме се предпостављати да су обичаји који се налазе у једном месту у њој исти у свима местима. И по местима, баш у истој области, обичаји варирају. Другојачи су обичаји по планинским крајевима једне области, а другојачи по равнима; другојаче обичаје имају: сељаци, земљорадници, хришћани, Срби и тако даље, а другојаче: варошани, сточари, муслимани, Румуни и тако даље, баш кад су у једној истој области; другојачи су обичаји код староседелаца у једној области, а другојаћи код досељеника и њој. Народне пословице: „У сваком селу свој закон“, „Колико је села, толико је навичаја“, „Свако село башка адет“, имају у овом погледу врло много

права. Због тога треба бити врло обазрив и марљиво тражити и бележити све што би било различито у појединим селима у погледу обичаја и питати о узроцима ових разлика.

Најзад, баш код становништва истога села могу бити разлике у обичајима кад није од истог братства, и исте народности, вере, културе и занимања. Због тога и ту треба припазити и забележити разлике и питати о узроцима разлика.

Још се скреће пажња на једну околност. Често пута се скупљачи етнографског градива вежу за Упуства или за већ покупљено градиво с друге које стране, па им то постаје шаблон, који на дохват, по аналогији, тек форме ради, испуњују. То је ужасна грешка. Упуства и аналогије треба да су само вођи за са свим оригиналан и самосталан рад у једној области. Скупљачи не смеју насилно тражити, или чак и стварати, у својој области обичаје којих у њима нема, али их има у Упуству или у другој којој области; нити смеју пренебрећи оне којих у њиховој области има, али не би били поменути у Упуству, или их не би било у којој другој области. Даље, сваки обичај и сваки други оригинални назив треба да забележе именом којим се у њиховој области, у народу, називају, без обзира како се то назива у Упуству или у другој којој области. (Славу треба забележити као Слава тамо где се тако зове, а где се зове Крсно Име, или Служба, или Свети употребити та имена). Исто тако при записивању изрека, бајања, молитава, здравица и песама скупљачи треба да пазе да их наводе у дијалекту, онако како се у њиховој области говоре.

Нарочито се скреће пажња скупљачима да разбирају о обичајима у старо доба, којих сад више нема и да их по казивању опишу. Ако их није могућно описати, јер су им појединости већ заборављене, бар да их констатују и да разберу кад их је од прилике и зашто нестало. Исто тако, ако су се неки обичаји изменили, па се сад другојаче изводе, треба рећи како је било раније, па онда како је сад и

кад су и зашто настале промене. Најзад, ако би се десило да су неки обичаји од скоро уведени, онда треба рећи од кад су, ко их је и зашто увео.

Било би врло корисно кад би се поједини карактеристични моменти из обичаја, поред тога што се описују, још и фотографисали. На тај начин би њихови описи добили још више јасноће и прецизности. Исто би тако било врло корисно кад би се и све народне мелодије, биле оне од песама и нарицања, биле од инструмената, а иду уз обичаје, ставиле у ноте.

Само овако описани обичаји једне области могу представљати пуни инвентар обичаја у њој и све детаље који су везани за њих. Само тако можемо имати пуну слику обичајнога живота једне области.

Са свим је природно да потпуни опис свију обичаја једне области са свима њиховим детаљима није ни тако лак ни тако брз посао. Мора се радити и прилежно и дуго, па да посао испадне добро. Таквим добро израђеним описима С. К. Академија ће радо дати места у својим Етнографским Зборницима и пристојно их наградити. Скупљачи, међу тим, имаће још једну много већу награду у томе што су пружили науци на употребу обичаје једне области своје земље.

КНЕЖИНЕ У СРБИЈИ

ЗА ВРЕМЕ ПРВЕ ВЛАДЕ КНЕЗА МИЛОША

Турска се држава делила у *пашалуке*, велике области, којима су управљали паше. Пашалуци су се, даље, делили у *нахије*. Нахије су биле од прилике оно што су сад окрузи, или, како каже Вук Караџић, „окружја једног града докле он заповједа“.[1] Нахијама су била средишта у градовима или нахијским варошима. У њима је муселим имао полицијску, а кадија судску власт. Београдски Пашалук, или доцнија Србија Кнеза Милоша, имао је четрнаест нахија: Београдску, Шабачку, Соколску, Ваљевску, Ужичку, Пожешку, Рудничку, Крагујевачку, Јагодинску, Грочанску, Смедеревску, Ћупријску, Пожаревачку и Поречку.[2]

На супрот овој турској, службеној, подели Србије стајала је народна деоба у *кнежине*, од којих је по неколико, а по некад и једна сама, сачињавало једну нахију. Кнежине су у Србији за време Турака биле територијалне самоуправне целине, од којих је свака имала свога наследног кнеза, који се у договору са народном скупштином старао о реду у кнежини и био одговорни представник кнежине пред турским властима. Као такве, кнежине показују неке аналогије са племенима, и, као што ће се из даљег излагања видети, оне и нису биле ништа друго до наставак старе српске, народне, племенске, организације, каква се до данас очувала у западним планинским, крајевима нашега народа. Племена су, као што је познато, териториалне самоуправне, обласне целине, од којих свака има

[1] Вук С. Караџић, Српске народне пјесме 1, стр. VI.
[2] Вук С. Караџић, Даница за 1827, стр. 54—55.

свог наследног старешину, који у договору са народном скупштином представља највишу власт. У најстарије време по свој прилици ни кнежине у Србији нису биле ништи друго до племена.[1] Но докле су у планинским, одстрањеним, слабим комуникацијама испресецаним и тешко приступачним областима западних наших крајева племена очувала врло много своје првобитности, дотле су у равнијим неодстрањеним, лако приступачним и подложним утицајима крајевима Србије изгубила своју првобитност. Стварањем нашег државног живота у средњем веку централна се државна управа мало осећала у планинским нашим крајевима на западу, те је племенска организација у њима мало била и оштећена, док се у равнијим крајевима Србије осећала у пуној мери, те је морала да попусти. Народне старешине у племенима морали су отпасти и бити замењени државним управним органима. Народне скупштине које су са народним старешинама на челу руковале судбином племена биле су укинуте и забрањене. Одредба 69 члана Душанова Законика да се себри (слободни грађани) не могу скупљати у зборове могла је значити само забрану племенских и браственичких скупштина.[2]

[1] Интересантно је да су неке кнежине носиле имена старих *жупа*: *Лепеница, Морава* (као кнежине — Вук С. Караџић, Даница за 1827 стр. 55 и 56, као жупе — F. Miklosich, Monumenta Serbica 13) и што се неке кнежине називају и жупама: *Жупа* (Нахија Крушевачка, Вук С. Караџић, Даница за 1827, 56) и Никшићска *Жупа* (као кнежина у Вука на истом месту).

[2] Читав 69 члан Душанова Законика гласи: *Себерова збора да нест. Кто ли се обрете саборник, да му се уши урежу и да се осмуде подвочја* (Збора себара да нема. Ко би се нашао да их купи на збор (или да долази на збор) да му се одсеку уши и да му се опали испод очију). Ст. Новаковић тумачио је 69 члан Душанова Законика сасвим другојаче но што ја мислим да значи. Он је на име мислио „да је (у старој српској држави) и од тако званог трећег реда било или прохтева или покушаја да се за се користи договором и да помишља на повластице саборске“ и да је „против те *новине* законодавство Душаново устало начином који се види у наведеном члану“. По моме тумачењу забрану збора себара није значила забрану „новине“, већ забрану нечега што је у народу већ постојало и што је дошло у опреку са централном државном управом.

После турских освајања оштећена народна организација почела се на земљишту Србије освежавати. Кад је баш настало то освежавање не може се рећи. Можда га је било и одмах после државне пропасти и одласка државних старешина из покорене земље. Остављен сам себи, народ је можда још тада почео формирати своје старе друштвене организације, које су живеле у његовој традицији и успоменама. Још су бољи услови за стварање народне организације настали онда, кад је у Србију, чије је становништво, бежањем испред Турака на север, било проређено, надошло ново из западних планинских крајева, где је племенска организација, благодарећи географском и одстрањеном положају, боље очувана. Тада су по обрасцу племена у Србији створене кнежине, у којима је заведен онакав исти ред, какав је у племену. Кнежине у многим детаљима нису што и права племена, али су уређене као племена. У њима нема, као у племену, ни успомене на заједничког претка, у њима је мâло или нимало породица крвљу везаних, у њима нема ни заједничке славе;[1] али је у њима исти живот, исти однос и иста организација као и у племену. Дошљаци долазећи у Србију нису знали за другојачу друштвену организацију до племенску, па су њу

[1] Интересантан потсећај на заједничку племенску жртву очувао се све до 1847 године, а можда и после тога, у старим кнежинама Јадру и Рађевини: „На Велики Четвртак у сваком селу Среза Јадранског и Рађевског скупе се сељани и сваки учини прилог на манастир, који у новцу, а који у воску, пак ове прилоге саставивши, одаберу се кметови са још по неколико људи, те с њима на скуп у уречено место, — Срез Јадрански у село Клубце — дођу. Ту прилоге из свију села истог среза саставе, и од свега тако сакупљеног воска салију једну свећу, до двадесет ока тешку, пак онда сви скупа, свечано обучени и торжествено у ред се поставивши, иду са том свећом к манастиру у коме кад се на по сата приближе, онда манастирска звона огласе, а они опет из џушака пуцају, те тако к манастиру приспевши уђу у цркву и донесену своју свећу на свећњак, пред олтаром метну: Јадранци на десној, а Рађевци на левој (страни), а новце манастиру приложе, и те свеће *орачке* зову“ (Новине Читалишта Београдског за 1847, стр. 100).

пресадили и у кнежине. Турцима таква организација није била неугодна. Они се, као што је познато, нису мешали у унутрашњи живот народни, већ су га понајвише остављали да се сам развија. Њима је, ради управе, била потребна деоба земље у мање области, и они су је имали у кнежинама. Сем тога, њима су били потребни одговорни народни представници у тим областима, и они су их имали у кнезовима, кнежинским народним старешинама. Због тога они не само што нису ништа предузимали противу оваквога формирања реда у народу, но су га још признали, подржавали и повластили, а кнезовима давали берате на њихова звања.

Да су кнежине биле старе установе види се у томе што је кнештво Рашковића у Старом Влаху почело пропадати тек кад „су два патријарха наша из Пећи избјегла с народом у државу аустријску".[1] Кнез Грбо, предак колубарских кнезова Грбовића, који је умро тридесетих година XVIII века, био је седми кнез из куће Радуловића.[2] У Тамнави је још прадед Алексе Ненадовића био кнез.[3]

Интимна веза између племена и кнежина најбоље се види из поређења њихових карактерних знакова. Они су не само слични, но су у многоме и идентични. Некоје разлике у детаљима дошле су од различитог порекла и од прилика у којима су се развијала племена и кнежине. Њихова се веза, међутим, види у следећем:

1. Племена су природом створене географске целине, у којима су се браства придружила једно другоме, ступила у тесне узајамне односе, наслањала се једно на друго и сматрала се као једна заједница.[4] Кнежине су природом омеђене целине, у којима су села била у међусобним тесним односима, наслањала се једно на друго и сматрала се као једна заједница.

[1] Вук С. Караџић, Српски Рјечник под *кнез*; Ј. Радонић, Прилози за историју Срба у Угарској, књ. I, стр. LVIII.
[2] Гласник Српског Географског Друштва, III, 3 и 4, стр. 243.
[3] Прота Матија, Мемоари, стр. 5.
[4] Ј. Ердељановић, Кучи, Насеља IV, 207—208, 211.

2. Као год што свако племе има заједничко земљиште, које се зове: комун, комуница, вакам,[1] са тачно одређеним границама, исто тако свака је кнежина имала своје заједничко земљиште, чије су се међе тачно знале. Чак под Кнезом Милошем, 1832 и 1833 године, у спору који се развио око земљишта између неких села у Мачви и Поцерини, стари су људи знали тачно утврдити међе између ових кнежина.[2]

3. Као год што је у Црној Гори стајао на челу племена,[3] а у Херцеговини на челу кнежине[4] наследни *војвода*, исто је тако у Србији стајао на челу кнежине наследни *кнез*, „који се ради разлике од сеоскијех кнезова звао оборкнез, вилајетски кнез, на неким мјестима башкнез и велики кнез“. Кнештво је у Србији остајало наследно не само кад кнез „умре својом смрти, него и кад га Турци посијеку (за какву кривицу или за биједу) његов син или брат (ако нема сина) постане на његово мјесто“.[5] Кад би кнежевска фамилија избегла, или изумрла, или кад који кнез, из буди каквих разлога, није хтео више кнезовати, онда је народ сам себи бирао кнеза. После Кочине Крајине народ Грочанске Кнежине изабрао је на својој скупштини за кнеза Васу Чарапића и Турци су га као таква признали.[6] Пошто су Турци на кнеза Алексу Ненадовића два пут пуцали, он је сазвао скупштину и замолио је да изабере другога за кнеза. Народ после дугог разговора изабра за кнеза Митра Калабу. Но како Калаба није био вешт, народ наскоро понова изабра Алексу Ненадовића.[7]

[1] Ј. Ердељановић, Насеља IV, 227.
[2] Држ. Архива, Нах. Шабачка 19. јануар 1833, No 48.
[3] Ј. Ердељановић, Насеља IV, 211—212. Вук С. Караџић, Црна Гора и Бока Которска 41.
[4] Вук С. Караџић, Српски Рјечник, под *кнез*.
[5] Вук С. Караџић, Даница за 1827, стр. 97; Прота Матија, Мемоари 69.
[6] М. Ђ. Милићевић, Поменик, 812.
[7] Прота Матија, Мемоари, 52—53.

4. У слободним крајевима Црне Горе и у планинским крајевима западних српских земаља, где се турска власт мање осећала, војводе су били пуни представници свога племена. Они су склапали везе с околним племенима, водили преговоре с турским везирима и пашама, с Млечићима и Русима, предводили своја племена у рату и слично.[1] У Србији где се турска власт потпуно осећала, права кнезова била су знатно редуцирана. Па ипак су и они били представници и израз своје кнежине. Они су били народни пуномоћници пред турском управом, са којом народ није имао додира, сем кад би ко учинио велику кривицу. Турци су преко њих општили са народом и обратно. „Што је год везир хтео од народа да иште или народу да јави, или је народ имао што од везира да иште, то је све бивало преко овијех кнезова“. Кнезови су били одговорни и за народну порезу. Паша је само ударао порезу на сваку нахију, а кнезови су међу собом разрезивали колику ће која кнежина платити, па је сваки у својој кнежини, у договору са сеоским кнезовима, разрезивао порезу на села. Покупљену порезу кнезови су предавали пашама.[2] Кнез је „кашто и судио људима, али их није могао натјерати да пристану на његов суд“, већ су имали права ићи и турском суду. Преко реченога њихова власт није могла ићи.

5. Као год што су племена имала својих *скупштина,* исто су их тако имале и кнежине. У Србији пре устанка, вели Прота Матија, скупштине нису биле ништа „ново, то је може бити јоште од Косова остало, а може бити да су бивале скупштине јоште и за време наших царева“.[3] И као год што се у Кучима племенска скупштина држала „увек на висоравни Рогама, између горњега Медуна и Косора,[4]

[1] Ј. Ердељановић, Насеља IV, 214.

[2] Вук С. Караџић, Српски Рјечник под *кнез*; Прота Матија Мемоари, 30—33.

[3] Прота Матија, Мемоари 38.

[4] Ј. Ердељановић, Насеља IV, 215; Марко Миљанов, Племе Кучи, 38, 47, 50, 105, 198, 226.

а у Пиперима увек на Бјелоглаву,[1] исто су тако и у Србији кнежинске скупштине имале своје стално место, „под ведрим небом“: кнез тамнавски Алекса Ненадовић увек је сазивао скупштину „на Рељином Пољу на кршоглавском атару“, на коме се „свагда брала за Турака скупштина од непознатих времена, а и за Немаца . . .“; кнез колубарски Никола Грбовић сазивао је скупштину на Љубенину Пољу, а кнез подрински Илија Бирчанин на Пануурама.[2] — На племенске су скупштине долазили сви војници из племена, на кнежинске сви кметови то јест знатнији сељаци, из свих села у кнежини. Док су племенске скупштине решавале чак и о рату и о спољним односима племена, дотле су се кнежинске скупштине, будући под директним погледима Турака, морале ограничити само „на различите договоре“, као што су: разрезивање порезе, слање депутација ради жалбе на незгоде, помагање и оправљање цркава и манастира и слично.[3]

6. Најзад, слагање појма племена и кнежине било је толико велико да Вук Караџић, коме се не може одрећи познавање прилика у српскоме народу онога времена, како сам каже, није знао „праву разлику између племена и кнежине,“ па је кнежине изван Србије идентификовао са племенима.[4] Сем тога он у своме „Српском Рјечнику“, код речи *кнежина* упућује на *племе*, а ту вели да „у Црној Гори племе значи што је у Србији од прије значила кнежина“.

Док су нахијама, као што смо рекли, била средишта у градовима, или нахијским варошима, дотле су кнежинама средишта била у селима, или још боље у кућама кнежинских кнезова. Док су

[1] Ј. Ердељановић, Српски Етнографски Зборник XVIII, 283.

[2] Прота Матија, Мемоари, 40—41, 106.

[3] Вук С. Караџић, Српски Рјечник, под *кмет*; Прота Матија, Мемоари, 41.

[4] Даница за 1827, 56 — „Маине су као мала *књежина или племе* под Ловћеном, између манастира Стањевића и Будве“ (Вук С. Караџић, Примјери српско-словенскога језика, стр. 29).

муселими, старешине нахија, били државни органи, чиновници, чија је власт потицала од паше, који их је могао сменити и отпустити, дотле су кнезови били наследни, народом овлашћени, његови представници и заступници. Док су муселими могли бити и странци из бела света, дотле су кнезови били сељаци одатле из своје кнежине.

Сви су кнезови „били сељаци, и у домаћем животу слабо су се разликовали од осталијех сељака . . . само су Карапанџићи (у Крајини Неготинској) сједили у вароши и били прави варошани.“[1] Кнежевска се власт простирала само над селима њихове кнежине. Над варошима и паланкама у њима, које су биле нешто сасвим засебно и у којима је била турска управа, они нису имали никакве власти. Али као што кнезови нису имали власти над варошима, тако ни Турци нису имали над селима; све што су имали са њима, они су, као што је већ речено, вршили преко кнезова. Шта више беспослени Турци нису се смели ни бавити по селима. Једини односи између вароши и села били су муселими из нахијских средишта који су били нека врста надзорне власти над кнезовима у кнежинама својих нахија; издавали им наредбе које су долазиле од паша и контролисали им рад у погледу одржања реда, гоњења хајдука, извршивања кулука, предавања порезе паши на време и сличнога. У свему осталоме кнежине и кнежинска управа биле су аутономне.

Оваква је аутономна управа били нарочито добро чувана у оним крајевима у којима није било великих потреса због ратова и проласка турске војске. Она је ту била срасла с народом и чувала се као драгоцена традиција. Њу је српски народ свуда желео да има и кад би се пореметила да је васпостави. Кад је после Кочине Крајине, због ратом поремећених односа, ваљало васпоставити ред, народ је послао цару „писаније за све уредбе како не би се мешали Турци у царске послове, кромје паша и

[1] Вук С. Караџић, Српски Рјечник, код *кнез.*

кнезова".[1] Докле год је у Србији добро одржавана аутономна кнежинска управа, дотле је у народу био мир. Сваки поремећај био је нешто ненормално, сматран је као злоупетреба и изазивао је незадовољство и буне. Оно идеално време у Србији под Мустај-пашом, које је остало у тако лепој успомени, не представља ништа друго до враћање у земљу једне управе, на какву је народ од старине био навикао и коју је сматрао као нормалну, а која је била одавно поремећена и која је као таква на више и учинила да су кнезови и народ пристали уз Аустрију у рату противу Турске (1788-1791). Суштина пак управе Мустај-пашине била је у томе што је „све што се раје тицало савршено предао народним кнезовима у руке и у управљање. Мешћеме, то јест судови турски, у којима су кадије председавале, па и сам паша, били су тек једна овлашна контрола над управљањем кнезовским, и то само по части финансијској", и што „ништа у народу није предузимао чинити док се најпре са кнезовима народним договорио и њих у предмету саслушао није".[2] Кнезови, пак, са своје стране трудили су се да испуне народне обавезе према Турцима и да одрже ред у кнежинама. Они су настојавали да се пореза на време покупи, да се изврше кулуци, да не буде хајдука и слично. Аутономну управу кнежина Турци су врло рано повластили, кнезови су били царски бератлије, и сви разумни и честити паше трудили су се да се таква управа очува од сваког страног или унутрашњег потреса и нереда.[3] Жалбе против злоупотреба одмах су иследјиване и кад код је народ био у праву излазили су му на сусрет. Само тамнавски кнез Алекса Ненадовић је за дванаест година променио осамнаест злих муселима и неправедних

[1] Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи бр. 3653.
[2] Л. Арсенијевић-Баталака, Историја српског устанка I, 16; Вук С. Караџић, Даница за 1828, стр. 139.
[3] Ст. Новаковић, Турско Царство пред српски устанак, стр. 200—201.

кадија.[1] У неким приликама чак су и кнезови имали права да штите земљу од потреса и нереда. У народној се песми пева како Бирчанин Илија „Турчину не да у кнежину“, већ „кад Турчина у кнежини нађе, топузом му ребра испребија“. Исто је тако турска управа штитила аутономију кнежина и с поља, и у случају потребе позивала је кнезове и кнежине да је помогну. Кад је Пазван Оглу у друштву са насилницима које су Бећир паша и Мустај паша били прогнали, пошао на Београдски Пашалук, да се у њему дочепају власти и покваре ред који је био васпостављен, Мустај паша „подигне“ и Србе против баша и Пасманџије и заповеди им да продају краве и волове па пушке да купују и да се бране, ако нису ради да баше њима обладају. Војску ову српску одређивали су кнезови из нахија и кнежина, а на бој су је водиле одређене буљубаше, над којима је свима био бимбаша Станко Арамбашић . . .“[2] Кад су дахије збациле законитог пашу и заузели његово место, криза око управе пашалуком можда би била брзо завршена и можда се не би изазвало огорчење у народу да су само наставили одржавање реда који је био васпоставио Мустај паша, да су били добро са кнезовима и да се нису мешали у кнежинска аутономна права. Кнезови би и даље, можда, управљали кнежинама, само би обавезе које су имали према паши сад пренели на дахије. Они су, међутим, радили сасвим обратно. Они су хтели да поруше потпуно дотадашњи ред и да спроведу у целој земљи од врха до дна своју власт. Да би у кнежинама могли чинити што су хтели, они

[1] Прота Матија, Мемоари, 38. На ово је можда алузија оно што Вишњић пева о Алекси и Јакову Ненадовићима:

Цар и ћесар кад мир учинише,
А они се цару предадоше,
И код цара кнезови посташе,
Многе Турке цару опадоше:
Седам паша што су опанули
Опанули, па их поморили. (Вук С. Караџић, Срп. нар. пјесме IV, 127).

[2] Вук С. Караџић. Даница за 1828, 139.

су у њима уништили кнежевску власт, кнезове унижавали, гонили или секли, а место њих, или поред њих, испостављали своје наменике — кабадахије и „остале којекакве мање чиновнике“, који су, без обзира на дотадашње народне навике, чинили што су дахије хтеле или што су сами налазили за добро[1] На место, или поред сеоских кнезова, који су, као што ћемо на другом месту видети, били саставни елементи кнежинске организације, они су наместили у свакоме селу по једног субашу, „који је чинио са сељацима што му је воља“.[2] На место аутономне народне управе заведе се централна, која је полазила од дахија у Београду и пружала се до субаша у најудаљенијим селима Београдског Пашалука и до простих момака који су били груби извршиоци наредаба старијих.[3] То је био ужасан поремећај од старине свикнутога реда. На такве је поремећаје народ увек реагирао, па је то учинио и сад подигавши устанак на дахије. Тачност оваквог извођења најбоље показује та околност што устанак од 1804 године није дело ни једног човека, нити једне кнежине. Исте злоупотребе у читавоме пашалуку озлојединиле су цео пашалук. Незадовољство се свуда осећало и избило је на неколико места, којима су се придружила и сва остала.

За турске владавине ово су биле кнежине у Србији:
у Нахији Шабачкој: Мачва, Поцерина, Тамнава и Посавина,
„ „ Ваљевској: Посавина, Јадар, Љиг или Подгор,
„ „ Ужичкој: Црна Гора, Рујно,
„ „ Пожешкој: Драгачево, Подибар (или Кнежина Подибарска) и Морава,
„ „ Рудничкој: Морава, Црна Гора,

[1] „Сад већ ни судија других није било у земљи осим дахија и њихових кабадахија и субаша: кнезови су послије Аџи-Мустај пашине смрти одмах изгубили власт у народу . . .“ (Вук С. Караџић, Даница за 1828, 148).

[2] Вук С. Караџић, Српски Рјечник, код *субаша.*

[3] *„Кабадахије* су се звале мање, дахије, које су биле под овим великим. За кабадахијама ишле су *бимбаше,* за бимбашама *субаше,* а за субашама прости *момци“* (Вук С. Караџић, Даница за 1828, 145).

у Нахији Крагујевачкој: Гружа (Доња и Горња), Лепеница и Јасеница,
„ „ Јагодинској: Левач, Темнић,
„ „ Пожаревачкој: Браничево, Млава, Стиг, Пек, Речка, Звижд, Омоље.

Ћуприска Нахија захватала је целу кнежину Ресаву.[1]

У Нахијама: Београдској, Соколској, Грочанској, Смедеревској и Поречкој нисам нашао имена кнежина. Ово ће бити по свој прилици с тога што су ту нахије имале само по једну кнежину, која се, као оно Ћупријска са Ресавом, поклапала са нахијама.

Кад је под Карађорђем Србија ослобођена, кнежине постају административне јединице. Карађорђе је био „старешина у свој Србији". Цела је земља била подељена у кнежине. У свакој кнежини био је по један *војвода* који је „био прави господар". Тако је Стојан Чупић био војвода у Мачви, Милош Стојићевић у Поцерини,[2] Антоније Богићевић у Јадру, Хајдук Вељко у Крајини Неготинској,[3] Радован Грбовић у Колубари,[4] Прота Милутин Илић у Драгачеву[5] и тако даље. Сви су они били признати или постављени од Карађорђа. И ако из Карађорђева времена немамо очуван тачан списак свих кнежина, ипак се и из онога што имамо види да су тада, јамачно ради олакшања управе земљом, територије кнежина биле нешто измењене но што су биле под Турцима. Петар Јокић наводи, на пример, да је Београдска Нахија, која је под Турцима била састављена из једне кнежине, имала под Карађорђем три кнежине: Турију, Посавину и Колубару.[6]

Кнежине су се под Карађорђем делиле у мање делове, у којима је било по неколико села и који

[1] Вук С. Караџић, Даница за 1827. 55 — 56.
[2] Вук С. Караџић, Српски Рјечник, код *кнежина*.
[3] Ibidem, код *војвода*.
[4] М. Ђ. Милићевић, Поменик, 107; Подунавка за 1845, страна 13.
[5] Подунавка за 1845, стр. 157; Споменик XVII, 10.
[6] Споменик XIV. 47,

су се звали *срезови*. Срезовима су у почетку управљали *велики буљубаше*, а доцније *капетани*, који су имали под собом по неколико *малих буљубаша*.[1]

Међутим по кнежинама ни кнезови нису били укинути. Свуда поред војводе остао је био и кнез, „али је војвода био прави господар, а кнезовска је власт била готово још мања него под Турцима."[2]

После пада Карађорђеве Србије 1813 године враћено је стање какво је било пре устанка. Београдски Пашалук доби своје старе границе. Крајеви које је Карађорђе био отео од суседних пашалука и присајединио Србији, беху враћени тим пашалуцима. У Београду заседе паша; земља се раздели на исти број нахија, који је био пре устанка; у градовима и нахијским варошима заузеше своја места муселими, кнежине се вратише у првашње стање, а кнезови добише стари значај народних старешина и одговорних народних представника пред турским властима.

Пошто је Србија ослобођена под Кнезом Милошем, он се назове „врховни Србије књаз". Под њим је била цела земља, али да би се њоме лакше управљало, задржана је деоба на нахије и кнежине каква је била и под Турцима.

Одлука о деоби земље на нахије донесена је на скупштини 19 децембра 1815 године. У место четрнаест нахија, колико их је било под Турцима, сад их је било дванаест, јер је Грочанска Нахија сједињена са Београдском, а Поречј који је од старине потпао под Београдски Пашалук, па га је Пазван Оглу био отео и метнуо под Ада Кале, сад припаде Србији, али није чинио нахију, већ је био целина за себе. 1833 године присаједињено је Србији још шест нахија. У свакој нахији и у Поречу био је постављен по један *нахијски кнез*, који се називао још и *главни кнез* и *обор-кнез*. Нахијске кнезове постављао је сам Кнез Милош и на то им је

[1] Вук С. Караџић, Српски Рјечник, код *капетан* а *срез*.
[2] Ibidem, код *кнез*.

издавао дипломе.[1] Кандидате је узимао из најоданијих људи. Ту су била на првом месту његова браћа: Јеврем Обреновић, који је постао кнез Нахије Шабачке, и Јован Обреновић, који постаде кнез Нахије Рудничке; затим људи који су му били блиски и стари знанци: Вуле Григоријевић, кнез поречки, био је његов момак и од њега се није растављао,[2] Јокса Милосављевић, кнез Нахије Пожаревачке, био је момак код Милана Обреновића, с њим је био и у бојевима и у делегацијама, а у другом устанку одмах је стао уз Кнеза Милоша;[3] најзад, људи који су се уз њега истакли било јунаштвом било верношћу у подизању другог устанка, као што су: Вићентије Петровић, Милета Радојковић,[4] и други.

Нахијски кнезови били су управо органи кнеза Милоша, његови подчињени чиновници. Дајући им дипломе, он им вели да их је он *изабрао* и *поставио*, а затим наређује да их сви кметови и кнезови у нахији „за истинита обер кнеза припознају и њима пристојну чест одају и у сваком послушанију буду", да заповести које он преко њих издаје слушају и испуњују. Ако би се који „непослушник или преступник ове наше заповести нашао, онај ће сваки под страшни одговор пасти и најпосле, свога живота лишити се хоће".[5] Преко нахијских кнезова издавао је Кнез Милош наредбе кнежинским кнезовима.[6] Они су одређену суму пореза на нахије

[1] Имена нахијских кнезова у свима нахијама види у М. Петровића *Финансије и Установе* I, 367.

[2] М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 103.

[3] Ibidem, 364:

[4] М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 523, 598.

[5] М. Петровић I, 508.

[6] Дајући „настављеније" кнезу Голубачке Кнежине, Павлу Душманићу, 11 марта 18.6 године, Кнез Милош му вели: Опредељеног обор-кнеза, који буде код муселима у Пожаревцу седети, шњим ћеге у договору бити и сваке моје заповести од њега примати" (М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*. 1052). Постављајући Милутина Петровића за кнеза Омољске Кнежине, 27 фебруара 1822, он му пише: „... не сумњам да ћете... по

разрезивали сваки у својој нахији и преко кнежинских кнезова прикупљали и предавали Кнезу Милошу. 3 децембра 1829 године пише Кнез Милош Павлу Радмировићу, Кнезу Нахије Шабачке, да при раздељивању митровске порезе за ту годину „сву нахију на једном месту искупи и прочитавши им тарифу да расположи порез“.[1] Ради отправљања послова нахијски кнезови су имали по једног писара и повише пандура.[2]

Име нахија задржано је до 1834 године. Тада је замењено именом *окружије*.[3]

Још је интеренсантнија судбина кнежина за владе Кнеза Милоша. И њих је он задржао. Оне се у почетку називају и срезовима, према срезовима из времена Кара Ђорђа, али се ускоро почну називати само кнежинама. 1 новммбра 1815 године, одредила је Народна Канцеларија у Београду неколико комесара. са задатком да обиђу земљу и да са скупштином кметова и главних људи у свако кнежини изберу кнеза и објасне им дужности.[4] Пошто је овај избор извршен, Кнез Милош у свакој кнежини постзви по једнога кнеза.[5] Кнежине су понајвише задржале имена каква су имале и под Турцима. Само онде где стари називи нису били довољни да их тачно одреде, или где су образоване нове, назвате су по именима кнезова који су у њима постављени (Кнежине: Бобовчева, Ракина, Дабића у Нахији Ваљевској; Станковића, Гошнића, Катића Живковића у Нахији Београдској, и тако даље).

Али кнежине под Турцими и под Кнезом Милошем нису биле једно исто. Док су под Турцима

заповести мојој вашему обр-кнезу Јосифу Милосављевићу у свему покоравати се и с первом ревностију дела народна у кнежини Вам врученој испољњавати, подавајући најскорије известије оному својему обр-кнезу Јосифу Милосављевићу о свим прикључуценијам у кнежини Вашој“ (В. и Н. Петровићи II, 378).

[1] М. Петровић I, 128.
[2] М. Гавриловић II, 288.
[3] М. Петровић I, 246.
[4] М. Гавриловић I, 243.
[5] Списак постављених кнезова види у М. Петровића I, 606.

биле аутономне целине са скупштином и кнезом који је био израз читаве кнежине, дотле су под Кнезом Милошем зависне административне јединице са кнезом који је био чиновник и извршилац воље Кнеза Милоша. Из следећега мислим да ће разлика бити још јаснија:

1. И ако су под Турцима кнежине биле природом омеђене географске целине, ипак нису биле потпуно недељиве. На против, кад год су географске прилике допуштале, и кад се народу учинило угодније, оне су спајане по две уједно, или је једна дељена у две, или су поједина села прелазила из једне кнежине у другу. Тако су после Кочине Крајине Подгорци, којима беше кнез умро, молили тамнавског кнеза Алексу Ненадовића „да сједини Подгорје са својом кнежином и да обадве кнежине држи, или да им он даде каквога из своје кнежине (за) кнеза.“ Али Алекса, и ако је „оне године судио и тамо, није се хтео приватити за сву кнежину, но рекне им да они између себе кнеза изаберу“. На то они замоле да им барем да Јоку из Рабаса да им кнезује. Он им одговори „да је то мучна ствар једноме човеку из друге кнежине у туђој кнежини кнезовати, а кад баш оћете кнеза Јоку из Рабаса, онда јето узмите с њим и село Рабас од моје кнежине, а и тако је на међи; то село нека буде од сад под вашом кнежином. И тако Подгорци буду задовољени.“[1] Оно што је у оваквим случајевима под Турцима било главно, то су народне потребе, народне жеље и народне одлуке. — И под Кнезом Милошем су кнежине дељене и састављане, али то више није било из народних потреба, ни по народној жељи и одлуци, већ из виших административних потреба, а по вољи и одлуци Кнеза Милоша. Тако је он поделио Посавску Кнежину на два дела, па је у једноме поставио за кнеза Јована Павловића из Јабучја, а у другоме Николу Семеоновића из Бабине Луке.[2] До 1824

[1] Прота Матија, *Мемоари*, 35—36.

[2] В. и Н. Петровићи II, 369.

године било је 45 кнежина, од тада па до првог полгођа 1833—42, а у другом полгођу — 60. 1834 — 61, а 1835 — 54. Сем тога, он је кнежине смањивао и повећавао, одузимајући им или додајући им села из других кнежина, онако како му се, из управних разлога, учинило згодније.

2. Под Турцима су кнезови били наследни потомци старих кнезова, под Кнезом Милошем то су били нови људи, које је он испостављао. Сви су били скоројевићи, обично истакнути борци из првог, а још више из другог, устанка, његови љубимци и приврженици и, што је главно, одани му људи: Живко Михаиловић, нови кнез грочански, био је пре првог устанка обичан човек, под Карађорђем постао је капетан, после пада Србије 1813 побегао је у Аустрију, вратио се пред други устанак, и под Кнезом Милошем подигао свој крај на Турке;[1] Рака Тешић, кнез колубарски, био је пре првог устанка такође обичан човек, под Карађорђем био је буљубаша, у другоме устанку се одликовао;[2] Марко Штитарац, кнез поцерски и мачвански, био је пре првог устанка терзија, под Карађорђем се одликовао, после пада Србије отишао је у хајдуке, а кад је плануо други устанак, он се истакао.[3] Било је и сасвим нових људи: Петар Топаловић, кнез гружански, био је само имућен човек, али се све до 1815 године не помиње као какав народни првак, а тада су га Лепеничани изабрали да их предводи у боју;[4] Стеван Добрњац, кнез моравски (Нахија Пожаревачка) био је брат Петра Добрњца, али се у првом устанку не помиње, одликовао се тек у другом устанку;[5] Павле Душманић, кнез голубачки, исто тако је у првом устанку непознат, а истиче се тек у другом.[6] Било је кнезова који чак нису били ни родом из Србије.

[1] М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 372—374.
[2] Ibidem, 712.
[3] Ibidem, 854.
[4] Ibidem, 722.
[5] Ibidem, 142.
[6] ibidem, 148.

Јован Митровић Демир, кнез у једној кнежини у Нахији Ужичкој, рођен је у Херцеговини, дошао је у Србију пред први устанак, у њему се одликовао и постао најпре буљубаша, затим капетан; после пропасти Србије отишао је у хајдуке, и као такав ступио у други устанак.[1] Сима Катић био је родом из Босне, дошао је за време првог устанка, одликовао се, постао буљубаша, бимбаша и војвода, у другом устанку се одликовао, и сад је постао Штитарчев помоћник у Мачванској Кнежини.[2] Међу новим кнезовима било је људи који нису ни имали ратних заслуга. Василије Поповић био је отресит и отмен човек, постао је кнез у једној кнежини у Нахији Рудничкој, јер је био брат од ујака кнегиње Љубице, „која га је држала као рођена брата“.[3]

После ових првих кандидата које је Кнез Милош поставио, он је постављао и нове кад је затребало.[4] Најзад, он се постарао и за кандидате којима ће, кад затреба, попуњавати места кнезова. 17 новембра 1822 године пише он Милосаву Здравковићу, кнезу Нахије Ћупријске, како налази за добро „узети у службу своју од сваке нахије по три момка, пешака. Ови момци треба да буду добри и поштени, од богатих и имућних фамилија, оружани, ожењени и разумни, *како би се могли употребити по времену и за кнезове* и за друге службе, и храбри који се не би бојали беда кад би до њих дошли“. Затим му препоручује да и из Ресаве изабере „три момка по горњему описанију што скорије“ и да му их пошље час пре.[5] Овакве је наредбе послао Кнез Милош и у друге нахије.[6]

3. Под Турцима су кнезови били стални у својим положајима, под Кнезом Милошем нису. Он

[1] Ibidem, 136.
[2] Ibidem, 248.
[3] Ibidem, 554.
[4] В. и Н. Петровићи I, 195—196.
[5] Свилајначка Архива.
[6] В. и Н. Петровићи II, 365.

их је исто тако премештао, смењивао, збацивао и унапређивао као што их је и постављао. У почетку 1816 године налазимо неког Ивка као кнеза Голубачке Кнежине. Њега је у марту исте године Кнез Милош деградирао за буљубашу исте кнежине и потчинио га новоме кнезу Павлу Душманићу.[1] 9 јуна 1819 године унапредио је Василија Поповића за главног кнеза Нахије Пожешке.[2] 27 фебруара 1822 разрешио је млавскога кнеза Милована Кукића, „због неспособности његове", а на његово место поставио Милутина Петровића, дотадашњег кнеза Омољске Кнежине.[3] У децембру 1822 преместио је Раку Тешића, колубарског кнеза, за судију у Конзисторији.[4] 6 октобра 1823 преместио је Јована Бобовца, подгорског кнеза, за председатеља Суда Општенародног.[5] Илију Вукомановића, левачког кнеза, збацио је, а на његово место поставио његовог брата Филипа.[6] Стеван Добрњац, моравски кнез, био је умешан у Абдулину Буну, због чега је побегао паши у Лесковац; Кнез Милош му је после опростио, али му власти више није давао.[7] Неки су кнезови разрешавани дужности по молби. 16 маја 1822 године разрешен је Јован Димитријевић - Добрача од дужности гружанског кнеза.[8]

У неким кнежинама и није било кнезова, већ су оне потпадале под власт суседнога кнеза. У њима су вршили дужност кнезовски помоћници, коџабашије, који су у свему слушали суседног кнеза. Марко Штитарац био је постављен 1816 године за кнеза у Мачви и Поцерини, али му је у Мачви био помоћник Сима Ковић.[9] 27 фебруара 1822 премештен

[1] М, Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 1051.
[2] М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 554.
[3] В. и Н. Петровићи, II, 378.
[4] М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 712.
[5] Ibidem, 37.
[6] Ibidem, 71.
[7] Ibidem, 142—143.
[8] Ibidem, 139; В. и Н. Петровићи, II, 381—382.
[9] М. Петровић, I, 606.

је Милутин Петровић из Омољске у Млавску Кнежину, али с тим да „како на новопримљену кнежину Млаву, тако и на перву Омоље позор у свему има“. Истога дана постављен је Марко Џодић „коџабашом“ Кнежине Омоља, с тим да се у свему „повинује“ Милутину Петровићу, кнезу млавскоме.[1]

4. Под Турцима кнезови су били бесплатни народни израз, његови представници и пуномоћници. Они су били заступници народних интереса, и кад год је затребало, они су се за људе из своје кнежине заузимали и „молили се за њих код Турака“. Под кнезом Милошем они су били његови органи, који су слушали само њега, његови чиновници, који за то имају одређену плату.[2] Под Турцима су кнезови у договору са народом свршавали многе народне ствари. Под кнезом Милошем они су били потпуно везани његовим заповестима, без којих ни један кнез „ништа за живот свој у кнежини није се усудио урадити“. Те заповести је сваки кнез морао „по первому писму немедлено да соврши. Ако би га затекло и друго писмо у несвршеном делу, своје ће се чести лишити, ако ли и треће писмо у неисправном делу дочека, такови ће се без сваке сумње и свога живота лишити.“ Преко кнезова је Кнез Милош управљао и народу наређивао да постављеног кнеза „за истинита кнеза вилајетска припознаје и њему пристојну част одаје... Који би се нашао противник или непослушник ове моје заповести, такови ће сваки под страшни одговор пасти и најпосле свога живота лишити се.[3]

5. Кнезови су под Турцима и судили народу.[4] Ово им је право долазило из обичаја који је у народу створен и традицијом чуван. Они су судили и под Кнезом Милошем, али по његовом овлашћењу.

[1] В. и Н. Петровић II, 378—379.

[2] М. Петровић, I, 466, 505.

[3] Види „Свидетелство“ и „Наставленије“ голубачком кнезу Павлу Душманићу од 11 марта 1816 године (М. Ђ. Милићевић, *Кнежезина Србија,* 1051).

[4] Вук С. Караџић; *Српски Рјечник,* под *кнез.*

6. Кнежинске скупштине, једно старо народно наслеђе, које су, како каже Прота Матија, „јоште од Косова остале", које су се и за време Турака одржавале и на које се народ скупљао „на различите договоре", истина су задржане и под Кнезом Милошем и звале се исто тако скупштинама, али су биле сведене на зборове, које су кнезови сабирали да на њима саопште заповести Кнеза Милоша, да народу разрежу порезу, или да му нареде кулуке.[1]

Тако су под Кнезом Милошем уништена стара аутономна права кнежина. Кнежине, кнежински кнезови и кнежинске скупштине истина су и даље постојали, али су постали нешто сасвим друго но што су били под Турцима. 1830 године име кнежина замењено је именом *капетанија*, а доцније именом *срез*. Кнезови у кнежинама названи су капетанима. На тај начин ишчезоше и имена која су подсећала на старе аутономне покрајине, да уступе места именима која су означавала само административне покрајине и администативне чиновнике Србије.

Овако коренита промена, на штету народне покрајинске самоуправе, није била у вољи народу и није могла проћи без кризе. Односи и облик управе у кнежини били су давнашњи, у народу створени, обичајем чувани и срасли с народом, и нису се могли лако прегорети. Кнежине су биле нешто интимно и своје. Стари кнезови су били домородци, народни људи, које је сваки знао и према којима је био сваки слободан и отворен. Они су имали стари, у својој породици наслеђени и народом подржавани ауторитет, о коме су и они сами и народ водили рачуна. Они су живели са народом, познавали његове прилике и потребе, о њима се са

[1] 1 децембра 1823 јавља Петар Вулићевић из Смедерева Кнезу Милошу „како смо совокупили од сваког села Нахије Смедеревске (Нахија Смедеревска била је у исто време и кнежина) по неколико кметова у Азању и онде смо им све Ваше послате заповести с добрим толковањем прочитали, по том порезу на Нахију Смедеревску припадшу расположили смо..." (Држ. Арх., К. К., Нах. Смедеревска 1823).

народном скупштином саветовали, и били само израз народни. Они су знали да ће вечито остати са народом и старали су се да у њему очувају свој углед и свој образ. Испуњавајући дужности према Турцима и вршећи њихове наредбе, они су пре свега водили рачуна о народу и старали се да терете од дужности и од наредаба народ што мање осети. Под Кнезом Милошем постало је све другојаче. Кнежине и кнезови су истина још за дуго, бар по имену, постојали, али је све било по другом калупу. Кнезови су били сасвим нови људи, често пута родом из сасвим других кнежина. Народ их није познавао, те није могао бити према њима слободан и поверљив. Њихов ауторитет био је нов и потицао је из постављења и наредбе Кнеза Милоша. Као новајлије они нису познавали ни прилике ни потребе своје кнежине. И кад су их познавали, они нису ни могли ни смели ићи за њима, јер им то није била главна дужност. Старајући се једино да што боље испуне дужности према Кнезу Милошу и да одговоре што боље његовим наредбама, они су мало водили рачуна о томе колико ће тиме бити задовољене потребе народне или колико ће то народу бити тешко. Новајлије у управљању, они су и грешили на штету народну. Најзад, нове потребе, недовољна упутства, апсолутна одсутност писаних закона, личне слабости скоројевића на власти, учинили су те је народ жалио за старим редом и за старешинама, на које је био навикао и сматрао их као нешто своје и природно.[1]

И ако под Кнезом Милошем није било лако противити се његовој вољи и његовим наредбама, ипак се незадовољство са новим редом јавља врло рано, и траје до краја његове владавине. Већ 24 јула 1816 године пише Милосав Здравковић, Ре-

[1] „У Црној Гори још се не може замислити да се у неком племену постављају за чиновнике иноплеменици, туђи људи“ (J. Ердељановић, *Насеља* IV, 225—226).

савац, Кнезу Милошу: „Друго Вам, пак, јављам заради Маринка да неће да га слушају, нити за старешину припознају, но другога кнеза наместили и говорили: Ми Милоша не слушамо, но како нама по вољи будне и ми кога (за) способна нађемо, тога као кнеза хоћемо“.[1] У Ђаковој Буни 1825 године, поред народног незадовољства због других злоупотреба, јасно се види и незадовољство са кнезовима. Јован Обреновић и Милутин Савић, Гарашанин, с јаким одељењима Јасеничана и Лепеничана, били су послати да испитају узроке буни, а неким кнезовима би издата заповест да им пођу у помоћ. Кад Јован и Гарашанин дођоше међу побуњенике, њихови људи се измешаше с њима и стадоше викати против својих старешина. 14 јануара стиже у Азању Јован Вићентијевић, кнез једне кнежине у Београдској Накији, да буде у помоћи Јовану и Гарашанину, али се и његови људи помешаше са побуњеницима и почеше му говорити да, ако може од сада да суди како кметови и остали народ нађу за право, онда добро, ако не, онда они имају другога човека за кнеза, „који ће по њином мненију, како они нађу за право, судити“.[2] На збору Ђаковаца у Тополи, 20 јануара, решено је да се упуте Кнезу Милошу народне жеље. Прва тачка тих жеља била је: да се „кнежевски зулум укида“ и да се злочинци измакну из вилајета. Кога народ хоће, тај и да буде народни старешина с „изволенијем“ Кнеза Милоша.[3] 9 фебруара 1825 године, одмах после угушења Ђакове Буне, пише кнез Никола Станојевић из Араповца Кнезу Милошу: „Кметови (народ) од кнежине Станојевића постављају кнеза другога . . .“[4] И тако даље. Исти случај је био и са старешинама у новодобивеним крајевима 1833 године. И тамо је народ био незадовољан са ста-

[1] М. Гавриловић I, 332.
[2] М. Гавриловић II, 569.
[3] М. Гавриловић II, 575.
[4] Држ. Арх., К. К., Нах. Београдска 1825.

решинама које је Кнез Милош постављао, па је тражио своје људе, који су му и под Турцима били старешине.

Један случај народнога незадовољства са наметнутим старешинама из 1838 године врло је пластично представљен у актима Државне Архиве. Те године умре тамнавски, најпре кнез, а затим капетан, Павле Симоновић. Он је био родом из Тамнаве и као кнез био је наставио и под Кнезом Милошем, колико је то било могућно, стару кнежевску традицију у својој кнежини, те је народ са њим био врло задовољан. У децембру те године имао је исправник Окружја Ваљевског, мајор Матија Симић, да представи народу Среза Тамнавског новога капетана Аксентија Срећковића, кога је Кнез Милош био поставио. Народ је био сакупљен у селу Туларима. Мајор Симић прочита „височајше писмо Његове Светлости“, које народ „внимателно саслуша“. Мајор је већ „мислио да је дело свршено“, кад три старца из гомиле народа, који су стајали један до другога, отпочеше говорити: „Фала Господару на његовом писму, али ми нећемо тога капетана никако због тога што је јабанац“. Народ је ћутао као заливен. На то ће опет старци: „Шта сте стали те ћутите, знате ли што смо отоич говорили сви скупа да никако јабанца нећемо и не пуштамо га, кад можемо између нас једнога таквог изабрати.“ На ово народ повиче: „Нећемо јабанца никако па нећемо, кад ми можемо сами између нас изабрати, а и имамо старих наших, који старешине могу нам бити“. Узалуд им је мајор Матија говорио: „Шта вам је, браћо, Бог с вами, та и он се у вашем окружију родио, какви јабанац?“ Народ остаде при своме. „Видимо, говорио је народ, око нас доста примера, а и у многим срезовима јабанске старешине, али знамо да су сви старешине своје тужили и код власти опадали, а ми то никад покушавали нисмо; свагда смо љубили наше старешине и свагда радо и охотно испуњавали заповести господарске,

које су нам они саопштавали, па нам овај случај сада тежак пада“. Најзад мајору не остаде ништа друго до да затражи од народа написмено да Срећковића неће за капетана, и народ, „како кметови, тако и остали, сагласивши се, таки му драговољно написмено даду“.[1]

На овакве појаве Кнез Милош је реагирао са великом жестином. Већ 3 јуна 1817 могао је он писати Михаилу Герману: „Овдашња обстојатељства за сад су добра, све је у тишини. *Од кнезова сада не осећам никаквога да што на страну тегли.* Сви су са мном у једном сагласију. Противне партије све сам уничтожио“.[2] У новим случајевима био је без милосрђа. Ђакова Буна крваво је завршена. Постављајући за капетана нараћинског Анђелка Николића, 21 маја 1835 године, он народу „препоручује“ и „налаже“ да га за капетана призна и његове заповести тачно испуњава, „као што треба да се народ спрама свог старешине правилно и законо постављеног влада . . . Ако сте до сад, по некому зар стародревному, рђавому, обичају, којекакве плетке радо чинили и у туђе се послове радо мешали, то сад избаците са свим . . . и угледајте се у том на други народ српски, који старешине своје слуша и поштује. А ја мислим да ћете и ви за дужност признати онога кога ја љубим — љубити, и онога кога ја старешином поставим — поштовати, уважавати и слушати. У случају ако би се који усудио и опет какве плетке чинио, тај ће без сваке разлике строго каштигован бити.“[3] Из одговора који је Кнез Милош дао 31 децембра 1838 године Исправничеству Окружија Ваљевског о народном непримању јабанца Аксентија Срећковића за капетана Среза Тамнавског, види се цело његово гледиште на постављање кнезова, односно капетана, и сва категоричност у извођењу овога гледишта. „Ми, вели он, оне људе за

[1] Држ. Арх., К. К., Нах. Ваљевска 23 и 24 децембра 1838, № 1517.

[2] В. и Н.-Петровићи II, 173.

[3] Држ, Арх., К. К., Нах. Ћупријска 1836, № 1771.

старешине постављати за дужност своју сматрамо, који највише имају тому способности и залуге, а да Аксентије Срећковић и једно и друго својство има посведочава његова дуговремена служба у регуларној гарди и то што је писмен. К тому ваља људи да знају да је старешина среско *наш*, сиреч правителствени, *а не обштински*, и да, следствено, нами право припада постављати их из онакових лица, у која смо уверени да ће кадри бити налоге наше као што ваља к напредку и миру и тишини народној у извршеније приводити. Народу пак остаје право жалити се на сваког старешину." Затим наводи примере како је и на другим местима постављао за старешине људе који нису оданде и препоручује да народ прими постављеног капетана, а ако се успротиви, да сам себи припише што га снађе. Најзад препоручује да се сазна ко је покретач овог незадовољства и кога би народ желео за старешину. На крају крајева, Аксентије Срећковић остао је капетан Среза Тамнавског.[1]

[1] Држ. Арх., К. К., Нах. Ваљевска 31 децембар 1838, В № 4062, 4091.

СЕЛО КАО ДРУШТВЕНА ЗАЈЕДНИЦА

ЗА ВРЕМЕ ПРВЕ ВЛАДЕ КНЕЗА МИЛОША

Док су у Србији кнежине за време Турака, као што смо рекли, представљале наставак старе племенске организације, дотле су села представљала наставак старе родбинске или бstraственичке организације, каква се и до данас одржала у селима Црне Горе и околних земаља. Можда су првобитно и у Србији била села брственичка, али, будући изложена разним утицајима, расељавањима и мешању становништва, тешко да је у њој било очуваних брственичких села до пред српске устанке у XIX веку. Сва су већ била састављена од различитих фамилија: било староседелачких, било досељеничких, било измешаних једних и других. Но како је највише досељеника било из крајева у којима су по селима били одржани родбински систем и родбинска организација, то они нису ни знали за другојачу сеоску организацију до за родбинску, па су своја села по том обрасцу и уређивали. Интимна веза између брства и села у Србији за време Турака види се из следећег:

1. У брствима „породице знају и одржавају сродничке везе и предање о заједничком претку."[1] У селима у Србији истина нема успомена на заједничког претка, али сви један другог називају родбинским именима: стриче, брате, рођаче, стрина, тетка, сестро, каогод и у родбинским селима, где су у истини сви међу собом својта. Ово је очевидно остатак из времена, кад су у селу били сви род и називали се родбинским именима.

[1] Ј. Ердељановић, Насеља IV, 203.

2. У брасту све породице „славе исто крсно име, заједничког брственог свеца.“[1] Села су у Србији имала, па и сад још имају, заједничку сеоску славу.

3. Браства имају своје „заједничке пашњаке и шуме у својим сеоским удутима, па онда заједничке горе и пашњаке у планини, које су она у старини заузела и стекла право да нико осим њих не сме тамо подизати катуне.“[2] У Србији се тачно знало земљиште свакога села. Човек је често пута „могао имати ближег комшију из другог села него из свога“, али се ипак тачно знало докле држи земља његовог села, а одакле почиње земља другога.[3] У актима Државне Архиве из доба Кнеза Милоша има много распра између села због граница њихових атара. Нека су од тих аката и наштампана.[4]

4. Бnative„морално обавезни потпомагати једни друге у сваком послу. Ако нека породица пострада од пожара, или је задеси ма каква несрећа, или треба, рецимо, да подигне нову кућу, да изврши неки велики посао и тако даље, навек јој бравтвеници први притеку у помоћ.“[5] У Србији село „срећује летину својим сиромашнима и болеснима,“[6] помаже кад је ко у невољи, тражи кад се ко изгуби[7] и тако даље.

5. У крвној освети браства су се сматрала као целине, у којима је сваки брственик био дужан да се свети за сваког браственика. И села су се у

[1] Ibidem.

[2] Ibidem, 205.

[3] Вук С. Караџић, Даница за 1827, 99—100; Српски Рјечник код *село*.

[4] 24 јула 1819 године одредио је Кнез Милош писара Саву Остојића да с кметовима села Волујице и Дубнице и са церибашом од стране Алај-бегове тачно определе међе од ова два села (В. и Н. Петровићи I, 256, 270). О спору између села Мељака и Велике Моштанице око земљишта види М. Петровића I, 339—341.

[5] Ј. Ердељановић, Насеља IV, 204.

[6] М. Ђ. Милићевић, Годишњица II, 191.

[7] Вук С. Караџић, Српски Рјечник код *пиривапра*.

Србији сматрала као целине, у којима је сваки сељак био дужан светити крв свога сељака. М. Ђ. Милићевићу су причали да је пре првог устанка била страшна крвна освета међу сељацима из села: Моравацa, Липња, Пољанице, Козеља, Ивановаца, Бранчића, Гукоша и Дића. „Не прође по месеца дана па се тек неко јутро зачује пред којом кућом запевка, и ми депа од својих старијих дознамо да су неког нашега сељака из освете убили сељаци из кога другога села, с којим је наше село било у крвној омрази.“[1]

6. Свако је браство имало свог *главара*. Он није биран, већ је „за главара већином признаван најугледнији човек у браству, који је свој углед задобио било јунаштвом и памећу, било богаством и јачином свога рода, а врло често и једним и другим. Само у неким приликама браство је избором утврђивало неког за главара: кад је, на пример, требало слати племенске главаре ради важних политичких послова с неким страним државама или племенима.“[2] У Србији је свако село имало свога *сеоскога кнеза*, „за кога се може рећи да је био од данас до сјутра, и осим гола имена да ништа више није имао: у многијем селима само су онда постављали кнеза, кад је ваљало порезу купити, а после га нико није кнезом ни звао“.[3]

7. Браством руководи збор брственика, селом збор виђених сељака, који су се називали *кметовима*.

8. Као што су браства саставни делови племена, исто су тако села била саставни делови кнежина.

9. Као што браства имају своју функцију у своме племену, тако су села имала своју у својој кнежини. На племенским скупштинама била су заступљена браства, на кнежинским села. Сеоски представници на кнежинским скупштинама одређивали

[1] М. Ђ. Милићевић, Поменик, 756.
[2] J. Ердељановић, Насеља, IV, 204.
[3] Вук С. Караџић, Српски Рјечник код *кнез*.

су порезу на поједина села, пазећи да при томе заштите интересе свога села, или су у име свога села учествовали у решавању послова целе кнежине.

Као и браства у западним крајевима, села су, дакле, у Србији под Турцима била засебне друштвене целине, које су имале заједничку територију, заједнички интерес и обавезу заједничке заштите. У таквој се улози јављају села у Србији и за дуго после ослобођења. Да би се још боље видела сеоска организација каква је у Србији затечена после ослобођења ми ћемо изнети још неколико детаља.

Под Турцима и још доста времена после ослобођења у Србији је свако село имало свога *сеоскога кнеза*. Његова је власт, као што смо видели, била скоро никаква. Осим гола имена, као што каже Вук Караџић, ништа више није имао. Његово звање није било наследно: „у многијем селима само су онда постављали кнеза, кад је ваљало порезу купити, а после га нико није кнезом ни звао“.

Они који су руководили селом и бринули се о њему то су били *кметови*, то јест отменији сељаци. „Оваквога кмета од прије нити је могао ко закметити ни раскметити, него ко је био поштенији и паметнији, а особито речитији од осталијех сељака, био је кмет.[1]“ Број кметова по селима, према томе. био је онолики, колико је било знатнијих сељака. 4 јула 1735 године пише митрополит Павле Ненадовић београдском егзарху Симеону Милосављевићу да „нареди у свом егзархату да места што пре пошљу своје кнезове са по *неколико старих паметних кметова* у Београд...“[2] 20 априла 1820 пише Јеврем Обреновић Кнезу Милошу: „Оне из Бабине Луке, који су к Вама долазили... призвао сам и сви кметови истог села, *преко четрдесет људи*, дошли су...“[3]

[1] Вук С. Караџић, Српски Рјечник код *кмет*.

[2] Милут. Јовановић, О Вићентију Јовановићу, стр. 94.

[3] Држ. Арх., К. К., Нах. Ваљевска 1820. Село Бабина Лука имало је 1819 године: 53 куће, 80 ожењених глава и 168 арачких глава (М. Петровић II, 498).

18 новембра 1821 шаље Милутин Савић из Гараша Кнезу Милошу некаквог зулумћара Милоја из Врбице. У спроводном писму вели Савић: „Сад како је речени Милоје мени везан приведен, дошло је *двадесет кметова* и говоре да реченог Милоја между собом и никојим начином у Врбици трпети не могу.“[1]

Кметови су се скупљали на различите сеоске договоре, ради решавања разних локалних послова. Они су судили сељацима „за којекакве распре, кад би их парци позвали, као на примјер кад се породице дијеле или кад стока једнога потре љетину другога.“[2] Они су се старали о свему што је селу требало. 1734 године изасланик митрополита београдског поставио је за црквеног сина (тутора) у цркви у Каменову (Округ Пожаревачки) онога кога „изабраше кметови.“[3] Они су штитили село од зла. 18 децембра 1828 пише Јован Обреновић из Бруснице Кнезу Милошу како су кметови оптужили попа Јована из Леушића „због бекрилука.“[4] 9 октобра 1823 пише Петар Вулићевић из Смедерева Кнезу Милошу како су му долазили кметови села Глибовца и Паланке и предали му жалбу на свог спахију Мула Ибраима (Бучу), због зулума, пљачке и других зала.[5] Кметови су се и заузимали за људе из свога села кад би их снашла каква невоља. „Кад кога затворе Турци, крива или права, они иду те се моле за њега, и молба им се понајвише прима.“[6] 16 октобра 1827 године пише Јован Обреновић из Бруснице Кнезу Милошу како су му дошли мрчајевачки кметови, спремни да пођу Кнезу Милошу, с молбом за отпуст из затвора мрчајевачких криваца, „окром Јована Колондоћа и Николе Каре, јербо за

[1] Држ. Арх., К. К., Нах. Крагујевачка 1821. Врбица је имала 1819 године: 89 кућа, 112 ожењених и 226 арачких глава (М. Петровић II, 491).

[2] Вук С. Караџић, Српски Рјечник код *кмет*.

[3] Споменик 42, 107.

[4] Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић 1828.

[5] Држ. Арх., К. К., Нах. Смедеревска 1823.

[6] Вук С. Караџић, Даница за 1827, 99.

њих добри не стоје, а за проче говоре да ће бити добри, и ни у какво досадашње [зло] поступити неће."[1] Они су се и иначе заузимали за своје сељаке. 27 септембра 1817 „кметови и кнез селски" из Милошевца моле Кнеза Милоша да се Станоје Лазаревић ослободи од царскога данка, „јер нема ни сина, ни кћер, ни своју домаћицу, но пребива код посинка за неки дан, . . . није за женидбу да се жени, но већ човек ослабио, а не има никаквог мала у ничему."[2] 6 априла 1828 моле „општи сви кметови села Аџибеговца" за четири старца да се ослободе пореза.[3] И тако даље.

Овакво стање ствари, и ако се у народу одржавало, није могло бити повлашћено у ослобођеној Србији. И Карађорђу и Кнезу Милошу били су потребни старешине, који ће селима заповедати, који ће, као њихови органи, њихове наредбе спроводити до крајњих народних слојева и бити одговорни за свој рад. Због тога је Карађорђе наредио војводама да у место сеоских кнезова, који су под Турцима „били од данас до сјутра" и који „осим гола имена ништа друго нису имали", поставе „у сваком селу кнеза сеоског," који ће извршивати наредбе које би долазиле од централне управе и који ће бити одговорни војводама.[4] Тако су још под Карађорђем власт и дужности сеоских кнезова повећани. Под Кнезом Милошем реформа иде још даље. После скупштине од 6 новембра 1817 године, између осталога он је уредио да у место сеоских кнезова у свакоме селу буде по један *главни кмет*,[5] који ће

[1] Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић 1827.
[2] Држ. Арх., К. К., Нах. Смедеревска 1827.
[3] Држ. Арх., К. К., Нах. Смедеревска 1828.
[4] „Да уредите, пише Карађорђе војводама 11 јануар 1811 године, у сваком селу кнеза сеоскога, који ће са селом оградити кошеве и амбаре за десетке и вама рачуне давати" (Подунавька за 1834, стр. 99, 158; М. Петровић I, 94; М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 894; Гласник 54, 229).
[5] Куниберт 132.

бити старешина села и орган централне управе.[1] Постављао их је или он сам, или нахијски[2], или кнежински кнез у договору са сељанима.[3] Да би главни кметови могли и судити заведено је у свакој *општини*, које се сад први пут по селима јављају, још по неколико (најмање три) *кмета*. То је оно што је Кнез Милош признавао. На тај начин нестаје сеоских кнезова, име кмет прелази на сеоске старешине, стари кметови остају у обичају само као приватни, али неповлашћени сеоски савет, као први људи. Они се истина и даље зову кметовима, и, као што се из многих аката види, они и даље пресуђују ситне сеоске спорове и размирице, заузимају се за своје село и сељаке, али све то није ништа друго до наставак дотадашњих обичаја. Временом њихов се значај и успомена губе, док се са свим нису угасили.

Сем кметова, под Турцима и после ослобођења постојало је још и *село* или *народ*. Тако су називани сви сељани једнога села без обзира на памет поштење и речитост. И они су по некада доносили одлуке. Те су одлуке значиле израз или јавно мишљење свију без разлике. Њима се приступало кад се сва средства исцрпу или у моментима гнева. Обично су биле драстичне. Тицале су се јавнога морала, части или опште штете. 26 октобра 1817 године јавља Јован Обреновић из Бруснице како је у селу Горевници нека девојка родила дете „за које све село и девојака обличавају Рака Лавајца

[1] 1826 године вели Ј. Вујић да „кмет код Србаља [у Србији] знамењује оно што је код нас [угарских Срба] *сеоски кнез* или *биров*“ (Ј. Вујић I, 70).

[2] 30 децембра 1921 године издао је Кнез Милош „Указ кметовима села Пајсијевића“, у коме вели: „Данашњим даном постављам главним кметом у селу Пајсијевићу Милосава Дунића. Преко њега ћете получивати од сад заповести моје и налоге сваке. Налажем и вама и селу Пајсијевићу да признате Милосава Дунића за главног кмета сеоскога и да му одајете сваку чест и послушаније и да се покоравате заповестима његовим као што пристоји“ (В. и Н. Петровићи II, 376).

[3] Вук С. Караџић. Истор. и етногр. списи, I, 192—193.

да га је шњиме добила, зато је *све село* против Рака стало да му даду девојку и да га из села дигну."[1] 21 новембра 1817 пише Јеврем Обреновић из Шапца Кнезу Милошу како се код њега у затвору налази неки човек из Посавине, који се својим лоповлуком омразио овој околини и своjему селу, „и тако *село* од њега руке дигло и неће да га прими."[2] 9 априла 1825 пише Суд Народни Србски Кнезу Милошу о неком Михаилу Курепу из Балуга (Нахије Пожешке) од кога „горега човека нема у свој Нахији Пожешкој, да је бедник, лажа, и бије се с људма, и да има три године како га се *село* одрекло."[3] 8 јануара 1818 јавља кнез Васиљ Павловић из Ваљева Кнезу Милошу како „су се свадила два момка из кнежине Јована Бобовца, па један потеже и убије другога на месту, а онда *село* окупи око онога другога те стигли и убили."[4] 26 марта 1822 пишу из Сибнице Кнезу Милошу Илија Поповић, кнез Никола Катић, кнез Никола Станојевић и кнез Јован Старчевић како су се састали код Сибничке Цркве да проведу празник кад им дође глас да је Павле Живковић утекао из гвожђа из Бруснице у Бранчиће, неком свом пријатељу, који га јави кметовима, а ови га ухвате, предаду пандурима, који га доведу њима. „И ми смо га хтели жива Вами пратити." Али „*народ* и кметови сви показаше на њега да је он свему рђаву послу консула и да је он све млађе на зло одврћао и шњега су у несрећу отишли, и да је он од тридесет година почетник томе. За то *народ* желећи да му смрт види међу собом, јер је он толико убилства учинио. За то ми жалостни случај гледећи јесмо њега овде на данашњи празник уморили међу народом свим, и главу његову Вама шаљемо".[5]

[1] Држ. Арх., К. К., Јован Обреновић 1817.
[2] Држ. Арх., К. К., Јеврем Оброновић 1817.
[3] Држ. Арх., К. К., Народни Суд, 1825, № 332.
[4] Држ. Арх., К. К., Нах. Ваљевска 1818.
[5] Држ. Арх., К. К., Нах. Београдска 1822.

Овакви зборови читавога села нису се скупљали само по својој вољи. Понекад их је сазивала и власт, кад би имала што да им саопшти. Милован Видаковић прича како је пред Кочину Крајину дошао у Ћеменикуће њихов ага Ибрајим и одмах призвао к себи „кнеза и све кметове, те им неке наредбе још у вече изложио; пак сутра дан даде *цело село* пред свој двор сазвати“ и саветовати да не пристаје уз Немце.[1] 14 новембра 1812 пише Карађорђе војводи Кара-Марку „да сазове све кнезове и кметове, *мало и велико* од његове кнежине... и да им закаже да сваки старинац турску земљу не држи, него војвода све дошљацима да подели.“[2] 3 децембра 1829 препоручује Кнез Милош да порезу „сваки кнез у кнежини по главама, а кмет у селу у договору и сагласију са сељанима својим по величини имјенија свачијег најправеднијим начином расположи, покупи и хазни народној што пре донесе и преда.“[3]

Учасници оваквих зборова називали су се *велики и мали* или *велико и мало* или *кметови велики и мали*, изрази, који се у споменицима и документима често помињу и који значе „сви скупа“, „сви без разлике.“[4] *Велики кметови* су у овом слу-

[1] Гласник 30, 115.

[2] Дѣловодный Протоколъ, стр. 76.

[3] М. Петровић, I, 127.

[4] У члану 128 Душанова Законика вели се: „Господин цар кади име сина женити или крштеније и буде му на потребу двор чинити и куће да свак поможе *мал и велик.*“ 1709 године „кнез Путник *са свега села Бановца сабором и са кметови и велики и мали*“ шаљу „свидочну књигу“ митополиту будимском Вићентију (Гласник II одељ., књ. 3, стр., 146). 29 августа 1741 пишу из Пожаревца „Стефан Бугарин, обркнез вароши и диштрикта пожаревачкаго са *сви кметови велики и мали*“ (Гласник II одељ, књ., 4, стр. 289). 14 новембра 1812 пише Кара Ђорђе Кара Марку „да сазове све кнезове и кметове, *мало и велико* од његове кнежине...“ (Дѣловодный Протоколъ Кара-Ђорђа, № 1024, стр. 76). 27 фебруара 1822 пише Кнез Милош Марку Џодићу, коџабаши омољскоме: „При том свим *кметовом, малим и великим* и свакому у кнежини врученој Вам острејше налаже се...“ (В. и Н. Петровићи II. 379).

чају прави кметови, „знатнији сељаци“, како их назива Вук Караџић, а *мали кметови* су сви остали сељаци. Мали кметови се понекад зову и *сиротиња.*[1]

Најзад, да поменемо и то, да има примера да су понекад у овим општим сеоским зборовима, као појачани израз јавнога мишљења и делања, узимале учешћа и жене. 24 марта 1830 године пише кнез Милован Кукић из Пожаревца Кнезу Милошу како је отишао у село Божевац да присуствује извршењу смртне казне над Јованом Живковићем из Божевца, који је у друштву са неком Кумријом, с којом је живео у недозвољеним односима, убио њеног мужа Раку Ристића. Кумрија је, с обзиром на шесторо ситне деце, коју је имала, била помилована. Дошавши у Божевац Кукић позове сеоску скупштину (збор), саопшти јој пресуду и помиловање Кумрино и оде да пресуду над Живковићем изврши. Али док је он припремао што треба за извршење пресуде „жене сеоске приготовљеним код себе камењем скупиле се и убију Кумрију.“ Као највећи кривци за ово означује се десет људи и две жене.[2]

Одлуке и делања оваквих општих сеоских зборова врло су личили на буне и протесте. Кнез Милош није волео ни једно ни друго, и био је строг према њима.

---

[1] 7 септембра 1820 пише Милосав Здравковић Кнезу Милошу: „За то Вама јављамо, милостиви Господару, и Вас покорно молимо и љубимо скут и колено са *свим кметовима и сиротињом*“ (Држ. Арх., К. К., Нах. Ћупријска 1820).

[2] Држ. Арх., К. К., Нах. Пожаревачка 1830.

ЦЕЛИБАТ И БРАК У НАШЕМ НАРОДУ

Целибат, или, како би се то нашим језиком рекло, беженство, у нашем народу је врло ретка и врло необична појава. У Галичнику и читавом крају око њега, „никад се није знало, нити се данас зна, за уседелице или за нежење“.[1] Момак који остане нежењен и девојка која остане неудата свуда се гледају са сажаљењем и сматрају се као патници и мученици. У Отоку у Славонији, срамота је за кућу из које се момак не може оженити[2]. У Боки Которској, онај ко није ожењен служи за укор и за подсмех, и зову га мушка баба. У Рисну је само онај човек који је ожењен. Сваки неженени је „младић или момче, док се гођ не ожени, па макар и остарио нежењен“, а свака неудата „ђевица“. Кад умру, меће им се на главу „вијенац као ђетету од мало година“[3]. У Отоку, у Славонији, момак не вриди у кући ништа. Он је ко и друга дица... Кад момка ожене, он је онај дан човик као и други људи„[4]. „Црногорцу се мили оженити, и једва чека *да уђе у ред људи*“[5]. Рисански младићи „понесени су за женидбом“, те се ради тога рано вере и жене[6]. У народу су муж (ожењен човек) и човек синоними. Жена обично рекне „мој човек“ место „мој муж“.

[1] Р. Огњановић, *Галичник (Јужна Србија* од 16 нов. 1922, бр. 17, ст. 368).

[2] J. Lovretić, *Zbornik za narodni život i običaje Juž. Slovena* IV, 61.

[3] В. Врчевић, *Три главне народне свечаности.* Панчево 1883, стр. 174.

[4] Lovretić, *Otok (Zbornik*, IV, 53).

[5] В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца.* Н. Сад. 1860, 18.

[6] В. Врчевић, *Разни чланци.* стр. 68.

По једној народној пословици, „чоек не може бити чоек док га жена не крсти", то јест „док се не ожени и не постане човек своје же-е".[1] У Србији се све до 1834 године није ни знало за какве забране женидбе. Тек те године наредио је кнез Милош „да се нико од гарде кнежевске не може оженити без допуштења надлежне власти".[2]

У православном делу нашега народа чак се и на калуђере гледа са сажаљењем. Фамилија онога који иде у калуђере, и ако зна да ће у калуђерству боље живети но на селу, жали га и плаче за њим као за мртвацем. Црногорци „за калуђерски чин нису ни мало понесени".[3] Калуђерица, којих је, изгледа, код православнога дела нашега народа, у старо доба, под јачим утицајем религије, било у знатном броју[4], данас има тако мало да се чини као да их и нема. То су обично жене или девојке које су породичне несреће одвојиле од света и отерале у самоћу.[5]

У католичком делу нашега народа, на Истри и Хрватској, и ако је и општим правилима за католичке свештенике, и црквеним саборима у Сплиту 924 и 1059 године,[6] био прописан целибат за свештенике, свештеници глаголаши који су се „наображавали код куће, код старијих попова или у манастирима", живели у маси народној као народ и били под пуним утицајем народне културе и народних појмова о животу и његовим потребама, били су ожењени све до краја XVII века. Гдешто чак „ретко су били неожењени". Женили су се пре ступања у чин, обично у двадесет и првој години.[7] Ожењених

[1] Вук С. Караџић, *Српске народне пословице.* Београд, 1900, бр. 7087.

[2] *Новине Србске* за 1834, стр. 22.

[3] В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца*, 29,

[4] Ст. Новаковић, *Српски поменици XV—XVIII века (Гласник* 42, стр. 24).

[5] М. В. Веселиновић, *Српске калуђерице. Глас* 80, стр. 222, 227, 234, 235, 236, 238, 240—241.

[6] *Rad* 79, стр. 155.

[7] R. Strohal, *Kratki osvrt na hrvatsku glagosku knjigu*, Zagreb, 1912, 7; Исти, *Hrvatska glagolska knjiga,* Zagreb, 1915. 24—25; Исти, *Zbornik za narodni život i običaje Juž. Slovena* XXIII, 218; XXIV., 295., 301,, 306.

свештеника у Хрватској било је и изван масе народне, по градовима. Нарочито их је било у XVI веку. Чак је и први хрватски писац Опште Историје на народном језику, каноник и архиђакон вараждински, жупник цркве Светога Марка у Загребу и доцније жупник вараждински, Антун Врамец (1538-1588), био ожењен и оставио иза себе законитог сина Михаила, који му је постао наследник. Због оваквих ствари је краљ Фердинанд I, на Тридентинском Сабору, преко својих изасланика, међу којима је био и печујски бискуп Јурај Драшковић, радио на томе да се свештеницима одобри женидба. Како то није одобрено, то је Јурај Драшковић, поставши после тога, 1563 године, бискуп загребачки, радио на томе „да принуди свећенике који су имали жене да се покоре и да отпусте своје жене“. Но све је било узалуд: ожењених свешт. ника био је и даље[1].

Међутим, и ако ствар са целибатом овако стоји, ипак га у нашем народу има, али само као изузетак, у нарочитом приликама. Сем калуђера код православних, и код свештенства у опште код католика, и калуђерица и код једних и код других, у нашем народу не ступају у брак још болесници, безумници и неспособни за рад. Они остају у фамилији, која их издржава из дела њиховог имања. Врло често остају неожењени и сиромаси и слуге, који немају средстава да подмире трошкове око женидбе и доцније одрже породицу. Они се обично прибију уз какву породицу, служе јој целога века и код ње и умиру.

Најзад, у нашем народу остају у целибату и они који су заветовани. Герасим Зелић, архимандрит, прича да, кад му је била седма година, наиђе на њега „љута некаква зубна болест, која жестоким својим шестомјесечним упорствовањем матер моју

[1] V. Klaić, *Antonii Vramecz Kronika (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium.* vol. XXXI, стр. XI, XXVI, XXVII, XXXVIII); R. Horvat, *Žena kanonika Vramca (Vjesnik kr. hrvatsko - slavonsko - dalmatinskog Zemaljskog Arkiva,* god. XIV. sv. 1, str. 105).

доведе до очајанија о моме животу. Притече благочестива мати са сузама к Богу и чудотворној Крупској обитељи, заветујући ме и обећавајући, ако преболим, да ће ме даровати на услуженије истој светоуспенској обитељи . . .“ Али кад оздрави, мати га, по савету свога девера, попа Стефана, не даде у манастир. Међутим, на њега наиђе друга, још тежа, болест, и њему се чинило као да му нешто говори: „Да пођеш, Кириле, у манастир учити се, како те је завјетовала мати, не би те више тако глава бољела, нит' би те тај мртвачки борио сан“. Његово и материно наваљивање умекшаше попа Стефана, и он допусти те Герасим оде у манастир, где се доцније и закалуђери.[1] Понекад заветовање не иде тако далеко. Код католичког дела нашега народа у Далмацији и Хрватској ако који момчић оболи, заветују га само за годину дана Светом Антуну, ако оздрави. И кад оздрави, изврши се известан црквени обред, младићу обуку фратарско одело, и он га не скида за читаву годину.[2] Код православних у Боки Которској се болешљива мушка деца заветују Светом Спиридону Крфскоме. Пошто се детету у цркви очита молитва оно обуче црно калуђерско одело и метне на главу црну капу, и у томе иде за годину или за шест месеца, за колико је већ заватовано. Сем тога сваке недеље иде у цркву на литургију. Г. Дан. А. Живаљевић, књижевник, коме сам и обезан за овај податак, зна из своје младости за неколико овако заветоване деце у Котару.

Исто тако може бити заветовано да остане у целибату и женскиње. То бива кад је женско дете стално болесно. Да би оздравело, обуку му мушко одело и заветују га да остане као мушкарац целога века. Примера за ово, колико је мени познато, у штампаној литератури нема; али су ме неки уверавали да их има у народу у Црној Гори.

Много су чешћи, изгледа, целибати код женскиња тамо, где родитељи немају мушке деце, или

[2] Герасим Зелић, *Житије* I, 16—21.
[3] *Zbornik za nar. život i običaje Juž. Slovena* XXI, 159.

им ова изумру. Да би се недостатак у мушкој деци попунио, обуче се једно од женске деце у мушко одело и заветује да остале до века као мушкарац. У нашем су народу мушка деца циљ брака, и кад их нема, настаје довијање да се до њих дође. Између осталога бива и то да се једно женско дете преруши у мушко. Медаковић је видео у Ровцима 1855 године једну такву „момак-девојку“. Била је „остала без браће, па се зарекла да ће остати у ђевојачкој чистоти и бити место сина својем оцу, бити замјена у витешкој невољи и на јуначком мегдану. Она носи и данас мушко одијело, паше оружје и носи вељу пушку о рамену... Има мушко лице и доста озбиљности. Она пуши дуван, иде свуда са људима, па и у бој. Ништа код ње није необично што личи осталом горштаку. Као необично учинило ми се кад јој један заиска дуван: „Дај ми, Милице, тоболац, да напуним“. Тада је могла имати око 35 година. Сва дружина држи њу исто као и осталога човека. Њена је душевна намјера прави завјет, којега она одржава као светињу, а тај завјет пазе и остали људи и неће га нипошто повриједити“.[1] Слично прича и Г. Д-р Милан Јовановић-Батут, о некој Милици, ћерци Милића Карацића, који се из Петнице у Херцеговини беше доселио у Језера, у Црној Гори, па ту погинуо у боју не оставивши мушке деце. Остала му беше само кћи Милица, која је још била дете. „Кукавна удовица, шта ће без мушке главе, — говорили су Црногорци Г. Батуту, — па од мила и утехе обуче Милицу у мушко и прекрсти је у Мираш. Дијете на то научи, па послије и неће друкче. С ђетићи је у игри, с ђетићи је за бравима, и нико не смије поменути да то није ђетић. Кад јој се и другови опасали пасом и оружјем, не хоће ни она мимо њих. Јаше, гађа, скаче и осећа... све с њима и све ка и они“. И кад је одрасла, ишла је непрестано с људима. Тада је била прешла два-

[1] В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца*, 22—25.

десет и две године и са другим вршњацима дошла на регрутацију под именом Мираш Милићев Караџић.[1] Г. Ј. Ердељановић наводи да и међу кучким Србима има оваквих примера, али мисли да су дошли по угледу на Арбанасе. Такве заветоване девојке зову се тамо *шомбелије*.[2] Томбелије је по својој прилици турска реч, изведена од речи *шобе* (— завет: Учинио тобе да не пије, то јест зарекао се да не пије).[3] Оваквих целибата има и код нашега народа муслиманске вере. Бајрам Пећанин, забит од заптија, причао је Марку Миљанову о кћери некаквога „Турчина" из Гиљана близу Косова, чију је фамилију добро познавао, како, да би заштитила јединца брата да не оде у војску, „обуче мушке хаљине, припаса оружје и оде код онијех што низаме купе. Они ју примише у низаме као мушко, не знајући да је женско". Пошто је издржала рат 1876—1878 године, неко позна да је женско и јави паши. „Паша ју пита, а она каза да је мајци и оцу оставила сина, свога брата, а на место њега она у војску пошла". Кад се вратила дома, носила је и даље „оружје и мушке хаљине. Завјетовала се да их носи док је жива".[4]

Изгледа да је женског целибата било још из неких разлога. Г. В. Ћоровић казује (по Хилфердингу) о некој Станки Скендеровој, кћери осредњег трговца, који се из Пријепоља доселио у Сарајево, да се из љубави према књизи заветовала и живела као мушкарац. „У детињству ју је одевао отац у мушко одело, што често тамо раде и православни и муслимани са својим кћерима", и није га више скидала: „то је знак да се одрекла удаје". Живела је у свету, „али се сматра калуђерицом, те би била у манастиру, кад би у Босни било женског манастира... Страшна несрећа њезина брата, кога су

[1] *Браник*, 12/24 децембра 1885 г.
[2] Ј. Ердељановић, *Кучи*, (*Насеља Срп. Земаља*, IV, 282).
[3] Вук С. Караџић, *Српски Рјечник*, код речи *шобе*.
[4] М. Миљанов, *Примјери чојства и јунаштва*, Београд 1901, 49—50.

1341 нечувено мучили, те је, оставши сакат, пао на терет сестри, још ју је више натерала да се посвети Богу“.[1]

И Иван Зовко говори о девојкама у Босни и Херцеговини које живе по мушки, облаче се по мушки, душа им је ићи у рат, па се чак и заљубљују у девојке. Такве се девојке тамо зову *мушкобараче*. Штета је што његови податци нису потпунији и јаснији.[2]

* * *

У примитивним друштвима је брак уопште много чешћи но у културним. Тамо је правило да се сваки човек ожени и свака жена да се уда, чим им стигне време за то. Ово је утврдио Е. Вестермарк многобројним примерима из целога света[3]. Исто је тако и у нашем народу. Докле је у њему, као што смо рекли, целибат редак и необичан, дотле је брак, обратно, оно што је по правилу и сасвим обично.

По појмовима нашег народа, ступање у брак бива из разних узрока. Један је од главних добијање деце. Тежња за добијањем деце потиче из два узрока: први је религиозан, а други практичан или економски. Религиозном узроку је подлога веровање да је сваки човек дужан да се постара да остави потомство, нарочито мушко, које ће наставити његов домаћи култ и побринути се за његову душу, пошто оде са овога света. По браманскоме учењу, код старих Инда, „жена је *само* због тога створена да човеку, рађајући му синове, омогући наставак његовог рода и извршење његових дужности према манима и боговима“. По прастарим религиозним појмовима Инда, „судбина свакога човека на ономе свету зависи од тога да ли се на земљи постарао за наставак свога рода или не. Само онај ко за собом

[1] *Народ* за 1907, бр. 17.

[2] *Гласник Земаљског Музеја,* IV, 270.

[3] E. Westermarck, *The history of human marriage*, I, London, 1921, стр. 336 и даље.

остави сина, и то сина који приноси мртвима жртве и наставља култ душама предака, може доспети на небо благословених и тамо водити живот блажених. Ко не остави ниједног сина, његови претци губе посмртни дар, који им припада, несрећни духови предака се љуте на њега, а он сам мора после смрти блудети по земљи као дух без мира, или чак пропасти у пакао. Само помоћу сина добија човек бесмртност".[1]

Овоме је врло слично схватање нашега народа о браку. У једној приповетци В. Врчевића, која је написана по истинитом догађају у Херцеговини и потпуно у народном духу, говори Мићун својој жени „Зар ти још не знаш да жене нису спрам мужева друго до праве робиње, и *да се људи не жене ни зашто друго* но да имају порода, исто као да купе једну њиву да им роди круха, без којега [порода] би човјек умро као суви пањ у гори, те не видео од свога срца порода, и тако би му се угасила смртна свијећа".[2] М. Ђ. Милићевић вели да се „наш народ страшно плаши да му жена не буде нероткa... нема ко након њега запалити му крсне свеће, нити се ко има молити Богу за његову душу".[3] Л. Грђић каже како је у народу тешка клетва кад се коме каже: „Свијећа му се утрнула", што значи: „Не имамо мушкога порода", то јест „не имао никога ко ће му по смрти свијећу за душу запалити. Тога се народ веома боји, те држи за велику несрећу ако не остави мушкога порода иза себе".[4] У Пиротском округу, човек и жена без деце „нису никад весели и насмејани, па још ако су доброга стања, онда је њихова туга још већа, њих мрзи, и као да их је срамога, да изађу међу људе." Вечито иду од

[1] M. Winternitz, *Die Frau in den indischen Religionen* I, Leipzig, 1920, 4.

[2] В. Врченић, *Низ српских приповједака*, Панчево, 1881, 16.

[3] М. Ђ. Милићевић, *Летње вечери*, 221—222.

[4] Лука Грђић-Бјелокосић, *Из народа и о народу*. Мостар [1896], 211.

врачаре до врачаре и траже помоћи да дођу до деце.[1]

Практични или економски узрок тежњи за добијањем деце није потребно много објашњавати. Човек тежи да у деци добије помоћи и одмене у раду, да има ко ће га у старости прихватити и чувати, и, најзад, да зна коме ће после смрти оставити своју тековину.

Због тако велике тежње за децом, врше се још пре ступања у брак извесни обичаји да би брак био плодоносан. Важније је од тога што сваки гледа да ожени сина из фамилије која је плодна. У неким крајевима постоји специјална врста бракова — бракова на пробу: момак узима девојку, с њом живи неко време, па је венчава или отпушта. Између осталога напушта је и ако не може да затрудни.[2] Гдешто су девојке које роде на цени, јер су показале да могу рађати. Сретен Л. Поповић прича како је 1844 године, кад је био секретар у Рудничком Суду, осуђена нека девојка из Мајдана што је удавила своје дете. Девојка је била млада и лепа, и судије су биле у забуни како да јој помогну, да не пропадне кад оде на робију. Усред њиховог размишљања пријави се један пандур и затражи да је узме за жену, само да је ослободе. Судије удесе те буде ослобођена, и пандур је узме за жену. „У нашем народу, вели Поповић, бар у оном крају, слабо се гледа на морал таквих преступница, копиљуша: ове се добро удају због тога што се већ зна да су роткиње“.[3] Кад се пак ступи у брак, па се деси да је бесплодан, траже се различита средства да би се до деце дошло.

Сем добијања деце, човек се по појмовима нашега народа жени и због тога да добије радника, који ће га кроз цео живот пратити и слушати.

[1] В. Николић, *Српски Етногр. Зборник* XVI, 162—163.

[2] А. Митровић, *Још о женидби и удадби*, Београд, 1907, 9 и 15.

[3] Сретен Л. Поповић, *Путовање по Новој Србији*. Нови Сад, 1879, 29.

Жена је у погледу рада више него слуга. Слуга може и напустити свога господара; жена остаје где је целога века, покорна и одана, радна и послушна. Без женина стална и систематска рада, наш народ не може да разуме кућу. У једној народној песми вели муж својој жени: „Довео сам те двору моме, да ми, душо, користи чиниш . . .“[1] Кнезу Милошу се пожали некакав старац, сељак, како му владика не допушта да се по други пут ожени, јер је стар. „Па ти се и не жениш, рече му Кнез Милош, што ти треба жена, него ти ваља опрана кошуља“[2]). У народу се каже да „кућа не лежи на земљи но на жени“, и „ђе није жене, онђе није ни куће.“[3] *Оженити се* у нас има исто значење као и *окућити се.* „Код свију Срба, вели Вук С. Караџић, жене су јако потчињене мужевима, а у Црној Гори држе их готово као робље. Осим својијех женскијех послова, као да преду, тку, музу, кувају и тако даље, оне раде и највећи дио пољскијех и другијех послова, које иначе људи раде. Често се може видити како се жене с тешкијем теретима вуку преко стијена и планина, а муж иде празан с пушком о рамену и чибуком у руци.“[4] Црногорка „мужа својег почитује и покорава му се тако јако да је скоро роб својега мужа; без знања мужевљевог неће никуд поћи, и оно што муж рече, она зна да то мора бити. Она му је у свему покорна и послушна. Она готови, спрема по кући, шије, везе, плете, преде и ткаје. Иде на пазаре и носи тешка бремена уз велике стране на леђима, иде на воду, у млин, у дрва и за стоком.“ За време борбе свака мора своме домаћину носити храну и набављати џебану; ако која изостане, та свога мужа не

[1] Вук С. Караџић, *Срп. нар. пјесме* V, 23.

[2] М. Ђ. Милићевић, *Кнез Милош у причама.* Београд, 1891, 258.

[3] Вук С. Караџић, *Срп. нар. пословице,* бр. 1389.

[4] Вук С. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска.* Београд 1922, 96.

сме дома дочекати[1]. Сер Хенри Лајад казује како су Црногорци 1839 године, кад је хтео да пође из Котора за Цетиње, били „довели две мазге за нас да јашимо и једног коња за наше ствари. Са њима је била и једна млада жена, која је послата да носи на својим леђима, ако буде какав нарочити пртљаг“[2].

Исте овакве послове ради жена и у другим нашим крајевима, па чак и у онима који се сматрају за најнапредније. „Многи наш простак, вели Ђ. Натошевић за Србе у Војводини, како у опште жену држи горе него роба, тако је, онако измучену одмах, други и трећи дан по порођају, вија на посао; ако је лето, и на најтежу пољску радњу; ни једног јој дана одмора не да. Шта их се у пољу на радњи породи, па с дететом у наручју по сат хода пешке доћи, а сутра опет на рад ићи мора“[3]. Исти је случај и са женама у Славонији. Ни тамо се жена не штеди чак ни кад је трудна; и тамо се дешава да жене у пољу на раду рађају[4].

Због тога што је жена тако покорна, одана и вредна, што се нештедимице може употребљавати на сваки посао и што се може чак и злоупотребљавати, тежња је свакога човека да је има. У кућама у којима су задруге слабе по броју чланова способних за рад, тежи се да се до жене дође што пре. Отуда бива да се у таквим кућама младићи жене врло рано, често пута као права деца, и да узимају за жене већ одрасле и потпуно развијене девојке.

Најзад жена се узима да задовољи природне потребе човекове, да му буде наслада и уживање, да буде „ђувеглији премило грљење“, како би се то рекло у песми. Онај разлог изгледа да, по појмовима народним, долази на последње место.

[1] В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца*, 18, 20, 22, 93.

[2] *Српски Књижевни Гласник* од 16 марта 1907, 443.

[3] Ђ. Натошевић, *Зашто наш народ у Аустрији пропада.* Н. Сад, 1866. 30.

[4] *Zbornik za narodni život i običaje Juž. Slovena* II, 340—341.

То су разлози у нашем народу због којих се човек жени, и због којих се, кад год остане без жене, жени понова. То су разлози због којих је свако беженство неприродно и чудновато. По народном схватању су и сви прописи који иду против брака бесмислени, и сваки је увек готов да се о њих огреши, па макар то били прописи и саме религије. Видели смо већ како су се чак и католички свештеници у народу женили све до краја XVII века. Исто тако народ држи да је и женидба православних свештеника по други пут не само могућна, но и сасвим природна. И ако народ иначе одваја свештенике од осталих људи и често рекне да „поп није човек“, у погледу брака он сматра да је свештеник исто тако човек као и сваки други. Будући из народа, живећи у народу и као народ, у старија времена су и сами свештеници, иако су знали за црквене прописе, били у погледу женидбе истих погледа као и народ. Црногорац хоће, вели В. М. Г. Медаковић, да је свештеник и друг своје браће; он хоће да извршује дужност духовну, али и *људску*, у свему“.[1] Из оваквих разлога су у нас, у пркос црквеним прописима, помени женидбе свештеника по други пут доста чести. Крајем 1727 и почетком 1728 године вршио је архиепископ арадски и великоварадски, Вићентије Јовановић, каноничну визитацију по својој епархији. Између осталога што је том приликом запазио у народу, било је и то да има доста свештеника „двоженаца“ и троженаца“, то јест да су се по други пут и трећи пут оженили.[2] Исто је тако било у Арадској Епархији и 1755 године.[3] Ми не знамо да ли су сви „двоженци“ или „троженци“ свештеници били и венчани, али се за свештеника

[1] В. М. Г. Медаковић, *Живота и обичји Црногораца*, 29.

[2] Рад. М. Грујић, *Matrimonialia српскога народа у прошлости*, стр. 46.

[3] Д. Руварац, *Српска Митрополија Карловачка око половине XVIII века.* Ср. Карловци, 1902, 78, 81, 82, 84, 88, 91.

у Кумлеушу (Сент Ана), Теодора Петровића, изреком каже да је „оставши удов без благослова архиерејског тајно се венчао“[1].

Вођи наших устанака противу Турака, у почетку XIX века, били су људи из народа. Њихови погледи на друштвени морал, живот и потребе били су исти као и народни. По томе није никакво чудо што су и они на свештенички брак не само гледали исто онако као и маса народна, и што су били пре на страни свештеничких потреба но црквених прописа, него су чак настојавали да се свештеници, којима је жена потребна, ожене[2]. Филипа Лукића, удова свештеника из Жабара, оженио је Карађорђе удовицом, попадијом из Рипња. Кад је венчање било свршено, по Карађорђевој наредби, би оглашено из топа. Отуда је, кажу, остала пословица: „Пуче топ, ожени се поп“[3]. Кнез Милош је оженио проту Матију Ненадовића.[4] Ни Карађорђе ни Кнез Милош нису то чинили из самовоље, нити с тога што су били рђави хришћани, већ само у сагласности са народним појмовима о потреби женидбе. Истога гледишта су били и остали народни старешине њихова времена. У Државној Архиви у Београду нашао сим писмо Милосава Здравковића, оберкнеза ресавског, и Станислава Алексијевића, од 14 октобра 1820 године, у коме моле кнеза Милоша да попу Јовану из Гложана, који се млад оженио, па остао

[1] Ibidem 78.

[2] За Карађорђа се, не знам са колико разлога, у једној народној песми из Црне Горе, пева како је, још пре устанка, у Тополи „два весеља градио“:

Брата жени, а сестру удаје;
Јована је брата оженио
Испод Саве из касабе тврде
Милом шћерцом Саве од Посавја;
А удаје Јелу сестру драгу
За некога попа Мркоњића.

(Вук С. Караџић, *Срп. нар. пјесме*, IV, [1896], 140)

[3] М. Ђ. Милићевић, *Карађорђе у говору и у твору*, Београд, 1904, 91—92.

[4] М. Ђ. Милићевић, *Помепик*. 410—411.

удовац, одобри „и второму браку сочетати се“.[1]

Најзад, ни наше црквене власти нису увек терале у крајност, но су или допуштале свештеничку женидбу, кад би то потреба изискивала, или су, не смејући дати благослова за венчање, одобравале, или кроз прсте гледале, да свештеници држе невенчане жене. Два примера, надам се, учиниће ствар јасном. Поп Лука Лазаревић, који је остао удовац са двоје ситне деце, оженио се по други пут у почетку првог устанка, а „владика ваљевски, Антим, венчао га је као кум“.[2] Око 1863 године остане удовац са ситном децом поп Живан из Осипаонице, и грдно се мучио. Сељаци су волели свога свештеника, и видећи како се мучи, реше се да га ожене: нађу му за жену снаху првога домаћина у селу, која је одскора била остала удовица, и кажу му своју намеру. Свештеник им рекне да то не може бити, јер је противно црквеним наредбама. Чувши то, сељаци дођу у Београд митрополиту Михаилу и изложе му зло стање свога свештеника и своју намеру. Митрополит буде дирнут њиховим казивањем, али им молбу не могадне уважити. Чувши да је женидба немогућа, а знајући какву муку мучи њихов свештеник, они умоле митрополита да одобри да свештеник може узети и држати жену без венчања. Видећи невољу, митрополит некако пристане на то, и тако свештеник ипак дође до жене.[3]

Но црква није увек могла бити либерална према невенчаним свештеничким женама. После ослобођења нашега народа од Турака, под државном заштитом, црква је добила много веће моћи и била је много строжа према удовим свештеницима који би доводили жене у кућу. Пример свештеника из Осипаонице само је један изузетак. И док је црква стицала снаге, свештеници су се морали довијати како да им кућа не буде без жене. Они су дово-

[1] *Српски Етнографски Зборник*, XVI, 485.

[2] М. Ђ. Милићевић, *Поменик* 289.

[3] За овај податак дугујем захвалност једном старијем проти београдском.

дили у куће своје рођаке, сироте старице или слушкиње, само да би имали жене. Но то је само тешко довијање и мучење. Све су те жене у кући у ствари туђинке. Између њих и свештеникове куће нема оне интимности, која је потребна између куће и праве домаћице у њој. Због тога су многи свештеници, у пркос строгих забрана, доводили у своје куће домаћице, које су им биле у свему у место жена, срођивале се с њиховим кућама, водиле бригу о њиховим потребама, радиле у њима, чувале и неговале затечену свештеничку децу, а неке чак и рађале нову. Увиђајући благодетну улогу ових жена за свештенике и њихове куће, свештеничке фамилије су их волеле, долазиле им и примале их као праве рођаке. Парохијани никад ништа нису имали против њих, већ на против. У Србији има врло честитих људи који су свештенички синови од друге жене. У народу такву децу нико не сматра за ванбрачну, нити их назива именима којима се обично ванбрачна деца називају. Другим речма, иако црква није благословила други свештенички брак, он, силом околности, постоји, и, по народном схватању, он је беспрекоран.

РАЗВОД БРАКА

Иако се у нашем народу врло често сматра да је брак вечит и неразводљив[1], иако се у неким крајевима рекне: „Женидба је људски вијек, а није овчи смијес“[2], иако има места у којима „прође и по стотину година, а да се не догоди ниједан развод брака“,[3] ипак и у нас има пуно примера развода брака.

Развод брака у нашем народу, у ранија времена, није зависио једино од цркве као данас. Црквени прописи о томе истина су и тада постојали, али је тада народ сматрао брак више за друштвену него за црквену установу, те је њима био подложан само онај део народа, над којим је црква имала власти, иначе је, на различитим местима, било другојаче. „У Србији, за владања турскога, кад је ко хтио жену пустити, није му требало ићи попу ни владици, него кадији и муселиму“.[4] Исто је тако било и у још неким крајевима под Турцима[5]. После ослобођења Србије разводе брака је у почетку био узео на себе Кнез Милош, па их је тек доцније пренео на цркву. У Рисну „разлучивали су мужа и жену“ исти судци који су „мирили мртве главе, ране, насиља, преузимања и сва друга помања зла“[6]. У Грбљу је развод вршио сам народ, али су тражени одобреље и благослов и од црквене власти.[7]

[1] V. Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*, 283—285.

[2] Н. Беговић, *Живот Срба Граничара*, 125.

[3] Р. Огњановић, *Галичник (Јужна Србија* од 16 нов. 1922, стр. 262—363).

[4] Вук С. Караџић, *Српски Рјечник*, код *пустити; Срп. Етн. Збор.* XIX, 463.

[5] Вук С. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, 95.

[6] Вук Врчевић, *Разни чланци* 20.

[7] Ibidem 27.

У Црној Гори су развод вршили сами браственици[1], али је одскора уведено да га „ваља да и црква благослови“.[2] У Кумановској Области, пре стотину и више година, нарочито у планинским крајевима, развод је вршио сам муж. Тек откако је црква добила нешто више власти, отпочео се вршити код митрополитског заступника (иконома), а доцније код проте и секиларија.[3]

Но за нас овде није главно ко је вршио развод брака, већ из којих се разлога у народу долазило до тога да се муж и жена разведу. На то питање могу се као одговор изнети два главна разлога, а то су: немање деце и женина неспособност за рад. Из следећих излагања, надам се, то ће се довољно видети.

1. *Немање деце.* — К. Јиречек казује како су се, 1336 године, водили преговори о томе да се српски краљ Стефан Душан ожени Јелисаветом, ћерком аустријског херцега Отона, иако је краљица Јелена била у животу. „Из ових преговора за женидбу, вели Јиречек, види се да је између Стефана и Јелене морало доћи до расцепа, *по свој прилици с тога што брак, и после пет година, још никако није донео престолонаследника.* Али је Јелена, у брзо за тим, родила мужу сина Уроша (1337), што је опет учврстило брак“.[4] Да ли је Јиречек баш погодио прави узрок преговора за Душанову поновну женидбу, тешко је одлучити, али да се у народу немање деце сматра као довољан разлог да се брак раскине, видеће се из следећих примера:

У једној се народној песми пева како је дилбер Анђелија била удата за војводу Павла, па

Коваше, пород не имаше;
Питала је своја стара мајка:
„Кћери моја, дилбер Анђелијо!
Како тебе не отера Павле,
Кад ти немаш од срца порода?“

[1] В. Врчевић, *Низ српских приповједака,* 224—232.
[2] В. Врчевић, *Разни чланци,* 22.
[3] Ј. Х. Васиљевић, *Јужна Стара Србија* I, 380.
[4] К. Јиречек, *Историја Срба* I, 359—360.

Она јој на то одговара да је није отерао само због тога, што га је очарала различитим биљем.[1]

У другој се песми пева како се Османовић Ђорђе оженио Јаночкињом Јањом, па за девет година није имао деце. Кад је настала десета година он јој рекне:

„Ево прошло девет годиница,
Сад настала година десета,
А ти немаш од срца порода,
Да сам узо Карловкињу Кату,
До сад би ми два сина родила“.
Кад је Јања речи разабрала,
Беседила Османовић Ђурђу:
„Ево иде та недеља млада,
Справићемо господску ужину,
Сву господу на ужину звати,
Они ће нас младе раставити,
Ти ћеш мене опремити мајки,
А ти узми Карловкињу Кату.“

Што је рекла, то је и учинила: справила је ужину, позвала на њу сву господу и „они су их младе раставили“.[2]

На Косову се и данас врши развод брака „ако је жена нероткиња.“[3] У Кучима се, у раније време, чешће дешавало да који знатнији човек, или главар или члан силног браства отера своју жену, између осталога и због тога, што није рађала.[4] Ст. М. Љубиша приповеда како се у једном селу у Зети неки Бајо оженио „невјестом разроком а неродушом (нероткињом), са којом га је била мати вјерила још у утроби, па пете године прекиде с њом пас (то јест разведе се)“.[5] У Боки Которској све до пропасти млетачке републике, а у Црној Гори још и данас, „влада већом страном обичај да муж и жена, кад немају порода, те омрзне једно другоме, дођу до тога да се распусте“.[6]

[1] Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме* I, 483—484.
Вук С. Караџић, *С. и, пјесме* V, 597—598.
Б. Ђ. Нушић, *Косово* I, 135.
[4] Ј. Ердељановић, *Кучи (Насеља* IV. 282).
[5] Ст. М. Љубиша, *Причања Вука Дојчевића* I, 87.
[6] Вук Врчевић, *Разнн чланци,* 21—22.

Вук Врчевић описује у једној приповетци један случај „распуста мужа и жене“ због немања деце. Распуст је извршен по народном обичају, какав је био у Црној Гори до прогласа Законика Кнеза Данила, 1855 године. Свршен је јавно, мирно, по пристанку обеју страна и њихове родбине.[1] И у Босни су се разводили бракови кад су било муж, било жена, неспособни за брак, али су се неки и поред тога „трпели до смрти не одавајући ником.“[2] И у Србији је било исто онако као и у другим нашим крајевима. 30 децембра 1824 године пише из Трбушнице Кнез Никола Катић Кнезу Милошу о неком Марку Радосављевићу из Јунковаца и његовој жени Марији, који су се пре две године узели и лепо живели, а „сад се неугодба случила, те је (она) на себе болест, кварност добила, за које вечито у напредак порода имати не може, а момак млад као без жене остаје... И чељаде собом показује да не може више за човеком бити и рада је распустити се тога ради.“ Због тога их шаље Кнезу Милошу да их он разведе.[3] Развода брака због немање деце има у нашим народу још и данас. По једном приватном сазнању, Вука Милошев Влаховић из Колашина оженио се 1911 године. Како за десет година није имао деце, он се споразуме са женом да се разведу, и разведу се у Пећи 1921 године. Жена је отишла у род и удала се понова после годину дана, а Вуко се оженио после неколико месеца и већ има сина. 21 фебруара 1923 судио је Београдски Окружни

[1] В. Врчевић, *Низ српских приповједака*, 224—231. — „Законик Данила Првог, Књаза и Господара слободне Црне Горе и Брдах“ забранио је развод брака по народном обичају и подвео га је под одредбе православне цркве. § 67 тога Законика гласи: Распуста мужа са женом, који је био до сад у нашој земљи уобичајен, нема по данас, никакова, осим онога по нужди у недостатцима или погрешкама мужа, или где наша источна православна црква допушта (*Архив за правне и друштвене науке* X, св. 5, стр. 376).

[2] V. Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja*. 284.

[3] Државна Архива, Кнежевска Канцеларија, Нахија Београдска, 1824

Суд један случај, из кога се види да је муж отерао жену због тога што за десет година нису имали деце.[1]

По појмовима нашег народа развод брака се врши не само кад муж и жена немају деце, већ и онда кад немају мушке деце. У Херцеговини су, у ранија времена, у таквим случајевима, муж и жена ишли духовној власти да их разведе. У више случајева је и духовна власт уважавала овај разлог.[2]

2. *Женина неспособност за рад.* — 16 априла 1820 године развео је Кнез Милош брак између Луке Симеоновића из Мрчајеваца и његове жене зато што она има велику болест из детињства, и дао им два једнака писма да се он може женити, а она удати, ако јој болест допусти.[3] 1 јула 1820 пише Кнез Милош владици шабачком о неком Сими Милићевићу из Свилеуве „којега је жена, пре две године ослепив у оба ока отишла матери својој, да би саизволио господин владика призвати обојих и неколико кметова из њихових села, и, ако ова слепа буде, да ју од мужа распусти и овому дозволи да се с другом оженити може, а овај, по возможности својој, да јој препитаније даје.“[4] 11 октобра 1823 године судио је Народни Суд неког Луку Здравковића из Варварина. На Суду је Лука рекао о својој жини: „Петрија је болесна, пак није вредна да ме одева, а и сама ми је опростила да се с другом оженим“. Петрија је, пак, изјавила: „Ја сам болесна, нисам могла децу и кућу гледати, зато сам му опростила“.[5]

Сем ових има још неких узрока због којих се по народним појмовима, брак може развести. Они се у народу сматрају као узроци са свим другојаче природе од наведених. То су:

[1] *Политика од* 23 фебруара 1923.

[2] Лука Грђић-Бјелокосић, *Из народа и о народу I,* 212.

[3] Држ. Архива, К. К., Деловодни Протокол, Унутрашња Преписка 1820, № 508.

[4] Држ. Арх., К. К., Дел. Прот. Унутр. Преп. 1820, № 896.

[5] Држ. Арх., Народни Суд 1823.

3. Неслога и узајамна мржња;[1]
4. Неверство, било с једне, било с друге стране;[2]
5. Други какви пороци мужа или жене (крађа,[3] пијанство или слично).[4]

* * *

Развод брака се у народу не врши у свима приликма на исти начин, већ различито, према томе зашто се врши. При томе се у главноме разликују два начина: један је кад се брак раскида од невоље — кад жена нема деце, или кад је неспособна за рад, а други је кад се врши због узајамне мржње, неверства или порока мужа или жене.

1. Кад је развод брака због тога што жена нема деце или што не може да ради, онда се врши по поразуму, мирно и са жаљењем и са једне и са друге стране што брачну заједницу мора да раскине један важан разлог. Вук Врчевић нам је оставио један врло рељефан опис развода брака, због немања деце, како се вршио у Црној Гори до проглаcа Законика Кнеза Данила, 1855 године. Манда, жена Јовице Крцунова, је невесела што нема деце. На материно питање шта јој је, она одговара: „Не питај ме што ми је на срцу, већ што није. Ово је седма година минула како сам се у зенђилу кућу удомила за младим момком. Мене свак љуби у кући и у комшилуку; мени ни тичијега млијека не мањка, но при свему тому добру, ја сам најнесрећнија друга под капом небесном. Све моје врснице које се поудаше, имаше порода, а моја се утроба скаменила. Ако ме зато муж не кори, корба ми се сама пред очима намеће, тако да немам очију никога

[1] V. Bogišić, *Zbornik* 283—285.

[2] Ibidem.

[3] По § 77 „Законика Данила Првог“: „Која би жена свога мужа крала, та се има први пут и други пут кастигат тамницом, а трећи пут телесно кастигат и с мужем распустити, и она да се не може удавати, а он да се може женити.“ (*Архив за правне и друштвене науке* св 5, X, стр. 377).

[4] V. Bogišić, *Zbornik*, 283—285.

погледати.“ Ни гаталица, ни заветовање Врачевима, Кузману и Дамњану, ни одлажење „у Острог Светом Василију, у Ждребаник Светом Арсенији, ни у Пипере Светом Стевану“, ни стајање „испод петрахиља владике Петра (првог) на Цетиње“, ни „држање масла и појање денија“, ни пошћење свију постова, петка и среде, ни једноничење свију понедеоника, ништа не поможе сиротој жени. Да не би тако остало, састаше се једне недеље, пред црквом, братственици и Јовичини и Мандини, и поп отпоче да говори овако: „Ви се два браства успријатељисте по закону Божијему и хадету земаљскоме. Јовица Крцунов вјенча Манду Маркише Јовашева. Љубисте се као крух и вино, а миловасте као рођена браћа, па ко би ваше пријатељство разметнуо, боље би му било да се баци каменом на цркву или да премрси петак или сриједу. Момци се жене а ђевојке удавају да од свога срца порода имају, да тако Божију заповиј ед испуне: „рођајте се и умножавајте се“, а Свето Јеванђеље вали: „Дрво које се не плоди сијече се и на ватру налаже.“ На Јовицу и на Манду ово јеванђелско слово паде, то се зна, по Божијој вољи, а не по њиховој. До кога је од њих двоје то ми не можемо докучити, али знамо кад се у оваквој невољи распуштао муж од жене да је после имао муж с другом женом ђеце, а невјеста с другим мужем. Позвали смо вас ја и кнез да се братски о вашем добру поразговарамо. Ево нас, а ето вас, ако је могуће да злу лијека тражимо.... Ја и кнез нађосмо за добро да распустимо Јовицу од Манде, но ми без вас не можемо, а с вама заједно можемо, него казујте пристајете ли, или не“. После нешто саветовања сви пристадоше на то и доведоше Јовицу и Манду. Крцун диже сину оружје иза паса па ће му рећи: „Отпаши пас и држи један крај у лијевој руци, а ти Маркиша реци твојој кћери да привати за други крај, а ја ћу пресјећи Јовичиним ножем“. Али пре но што ће Крцун пресећи запита поп Јовицу и Манду:

„Jесте ли и ви као и сви ми задовољни да се распустите?“ — „Кад сте сви ви, то се зна да jесмо и ми“. Крцун пресече пас и развод би свршен. Кад све би готово рече поп: „Вјенчање je сад међу вама за увјек прекинуто. Ви од данас постаjете прави брат и сестра. Ти се, Jовице, жени за коjу хоћеш, а ти, Манда, удаj за ким можеш. Чуj ме, Jовице! Кад те Бог обесели с првим ђететом позваћеш Маркишу за кума, а ти, Мандо, Крцуна, нека се међу вама обнови кумство у мjесто приjатељства“.[1] У Грбљу „кад не би имао муж и жена дjеце“, развод се вршио готово на исти начин.[2]

2. Кад je развод брака због узаjамне мржње, неверства или каквог порока, онда се врши без споразума, са свађом, често и битком. Код Црногораца кад муж омрзне на жену, иде на суд и тражи да се распусти. Ако за то нема разлога, он само виче: „Нећу je нипошто, нећу je ни дао Бог, нећу je та се манит не крстио, нећу je та се не помамио, него вас кумим Богом тресите ме од ђавола!“ Ако му ово не помогне, он жену мучи, док joj не досади да пристане на развод. У том случаjу господар земље прекине ствар тиме „да муж плати жени срамоту као што je Свети Петар досудио,“ то jест педесет талира. Ако ли je жена навалила за развод, онда срамоту плаћа њен отац.[3] Понекад, кад се муж и жена омрзну, њихова се распра преноси на све браство или на сву своjту jедне и друге стране. „С овога су се често Црногорци између себе крвили. Своjта брани њену одиву, а браство свог браственика. Два племена или два браства често су с овога улазила у покољ ....“[4]

[1] В. Врчевић, *Низ српских приповиједака*, 224—231

[2] В. Врчевић, *Разни чланци*, 27.

[3] В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичаjи Црногораца*, 135.

[4] Ibidem, 133;
Вук С. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, 95; М. Миљанов *Примjери чоjства и jунаштва*, 22. — Законик Данила Првог забранио je развод брака из мржње. Његов § 75 гласи: „Ако би била мрзост и зао живот међу женом и мужем, и муж не би

* * *

Брак се може раскинути и тиме што муж просто жену отера, или што она сама побегне од њега, или, најзад, што он побегне од ње. Али се развод, у највише случајева, врши по утврђеним обичајима, у којима се симболизира раздвајање. Видели смо како су у Врчевићевој приповетци разведени Јовица и Манда тиме што је Крцун пресекао пас, који су они држали. У Црној Гори и Боци *прекинути пас* значи исто што и развести се.[1] У место паса употребљава се и гатњак, те се развод брака назива и *прекинуће гатњака.*[2] У Боци Которској, при разводу брака, жена мужу прекине гатњак, а он њој ресу од прегљаче, па затим престригу пару и, узевши свако по једну половину и пошавши једно на једну, а друго на другу страну, повичу: „Бог дао и Богородица да се више никад не видимо и не састанемо“.[3] У Србији, у ранија времена, је онај, „који је хтио жену пустити одсјекао јој неро од шамије или рогаљ од скута на хаљини какој, па је од себе отјерао и на суду распустио се с њоме“.[4] У Заплању, за време Турака, муж би жени одсекао ножем или ножицама комад од ручника, и она је знала да је тиме отерана.[5] У Кумановској Области развод брака је, у ранија времена, вршио сам муж тиме што је жену узимао за руку, превео је преко реке. тамо

то се онда могу само раставити, али не развести пустити, и онда је муж дужан жену издржавати, али да се он не може женити, нити она удавати“ (*Архив за правне и друштвене науке* X, св. 5, стр. 377).

[1] Ст. М. Љубиша, *Причања Вука Дојчевића* I. 53, 87.

[2] В. Врчевић, *Разни чланци*, 22, 27. Интересантно је веровање Црногораца да кад се човеку откине гатњак, или кад му се пас отпасује, значи да му је жена неверна, или, ако је нежењен, да га вереница вара. По причању старих људи, које ми је приватно саопштено, Кнез Никола је за време рата 1876—1878 био одобрио да сваки може отерати жену, коме се у рату гатњак прекине!

[3] Вук С. Караџић, *Српски Рјечник* код *пустити.*

[4] Ibidem.

[5] *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena* V, 296.

јој расцепио шамију у две половине, једну дао њој а другу себи задржао, и жену оставио да иде куд хоће. Обичај се очувао чак до најновијих времена, кад је развод брака прешао у руке црквених представника. И тада је, при разводу, у присуству родбине мужа и жене, цепана шамија или каква друга крпа, коју је жена имала на венчању. За један би крај вукао човек, а за други жена, док се шамија (крпа) не расцепи, а тада сваки своју половину узме себи.[1] У Црној Гори био је обичај да човек разведеној жени одсече комад од какве њене хаљине, на пример од појаса, или од кецеље, или од мараме, којом покрива главу, или од горње хаљине.[2] „Због овог обичаја остао је и до данас израз: окинути или одрезати скут, и значи уопште раставити се од неког, или раскинути с ким односе.[3]“ У Сиринићима кад неко „не воли своју жену, или му је што згрешила, или му не рађа, или није честита (најчешће у случајевима кад није честита) — тај не иде општини, попу или владици, већ позове два сведока, узме ножице и одсече од њене бошче (кецеље) једно парче пред сведоцима, и тиме је развод свршен“. На Косову кад се за некога каже да је жени „одрезао бошчу“ значи да се раздвојио, отерао жену, због непоштења. „Могу то попови и владике не признавати колико хоће, такав развод брака важи за њих“.[4]

Понекад је разведена жена још и кажњавана срамоћењем. Никита Акоминат, савременик Стефана Првовенчаног, прича како је Стефан Немања оженио сина, Стефана Првовенчаног, Евдокијом, синовицом византијског цара Исака II Анђела. „Љубав, међутим, у том браку није дуго трајала. Стефан је пребацивао Евдокији што је шугава, а она је њему замерала што није и што је неверан. Неслога је

[1] Ј. Х. Васиљевић, *Јужна Стара Србија* I, 380.
[2] Вук С. Караџић, *Црна Гора* 96.
[3] *Насеља IV*, 282.
[4] Б. Ђ. Нушић, *С Косова на Сиње Море*, 12; Исти, *Косово I*, 135.

све више расла, док Стефан није смислио најварварскије дело и извршио га: скинуо је жену до кошуље и још је и кошуљу дао у наоколо подсећи и тако је отерео."[1] Можда и оно одсецање комађа од женине хаљине, за које смо, горе, рекли да симболички представља раздвајање, у исто време ублажено представља и некадашње женино срамоћење.

Најзад, муж је имао права и да онакази разведену жену. По старом Грбаљском Законику „која би жена, по чистом свједочанству или очевидно учинила прељубу, да је свој муж отпусти ошишане главе, ферсана носа и без једнога уха".[2] У Црној Гори „ако муж ухвати жену да је погазила брачну везу", развод се вршио одмах. У оваквим приликама „хоће муж својој жени да окине нос, да остане за уклин свијету и да се познаје по грдилу"[3].

---

[1] Н. Радојичић, *Прва жена Стефана Првовенчаног* (Глас. С. К. Академије 90, 273).

[2] В. Врчевић, *Разни чланци*, 30.

[3] В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца* 136; St. L. Lopičić, *Zbornik za narodni život i običaje Juž. Slovena* XXIV, 277. — Децембра 1857 дао је Црногорски Сенат „слободно писмо Илији Јовановићу — Перовићу поради носа те је окинуо својој законитој жени Златани, кћери Стојана Николића из Пјешиваца. Судимо да за ово кућа Ивана Турчинова нема нигда никоме одговарати но остаје слободно, безпоговорно ни од кога у вјечни вијек" (*Архив за правне и друштвене науке* X св, 3, 188). У сенатској одлуци не стоји зашто је Илија Златани „окинуо" нос, али је врло вероватно да је то било због њеног браколомства.

ПОСИЊЕЊЕ

Код многих примитивних народа постоји обичај да, кад родитељи немају деце, или кад немају мушке деце, посине друго какво мушко дете, најобичније из најближе мужевље фамилије, да им у свему буде у место правога сина. Код примитивних Гала, у североисточној Африци, је веза између нових родитеља и усвојеног детета тако чврста да, кад би после тога и добили своје деце, усвојено дете остаје у свима правима прворођеног детета.[1] У Кини најстарији син главне жене има врло велики значај као настављач породичне лозе и култа предака. Али ако главна жена нема сина, она га добија тиме што посињује другог каквог мушкарца.[2] По другом извештају Кинез посињује туђе дете кад нема сина ни са главном женом, ни са наложницом. По старом обичају, који је утврђен и државним законом, он може посинити само сина свога брата или унука брата свога оца; другим речима, посинак мора бити члан истога браства и носилац истога презимена ког и онај који га посињује, а у исто време члан млађе генерације.[3] Посињења налазимо и у кругу индоевропских народа, код Инда, Грка, Римљана и Германаца. Код Инда, Грка и Римљана посињења су вршена не само да се продужи породична лоза, већ и да се настави домаћи религиозни култ.[4]

[1] J. G. Frazer, *Folk:Lore in the Old Testament.* London 1918, II, 6.

[2] Maurice A. Canney, *An Encyclopaedia of Religions.* London 1921, 7.

[3] J. Hastings, *Encyclopaedia of Religion and Ethies,* I, 107.

[4] M. A. Canney, *An Encyclopaedia of Religions.* 7.

И у нашем народу, особито тамо где су примитивни друштвени односи добро очувани, постоји обичај да људи који никако немају деце, или којима су деца помрла, или који имају само женске деце,[1] посињују мушко дете, било из најближе родбине, било сасвим страно, које им се допадне, те им је у место правог сина.[2] Такво се дете зове: *йосинак*, *йосињеник* и *усињеник*, а његови нови родитељи *йоочим* и *йомајка*. Посињење врше људи кад су већ „прешли у старост“ и „кад се већ не уздају да ће, по својој и своје жене старости, имати мушке главе од свог срца.“ У Срему Омољском људи посињују туђу децу и онда кад им се синови оделе од њих, па под старе дане немају никога ко би их надгледао. У таквим случајевима остављају посинку само онај део имања, који нису синовима разделили. Али и ту посињење бива понајвише „кад неко нема деце, а има доста имања.“[3] Посињују се пак „млади момци“, „младићи од 15—16 година,“ а понекад и деца, да би се лакше навикла на нове родитеље.[4] У Срезу Бољевачком таст не може посинити зета, ако му је жива кћи, а после њене смрти, може.[5]

Посињење се свуда врши по извесним, већ давно утврђеним, обичајима, који обично симболички представљају ново рођење усињенога. Ти су обичаји понајвише у томе што нови родитељи подражавају или симболизирају порођај. Код Гала, код

[1] Од овога последњега било је и изузетака. По старом Грбаљском Законику ниједан човјек не може посинити никога, ако има дјевојака, ван ако би му шћери на то пристале (В. Врчевић, *Разни чланци*, 35).

[2] V. Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Juž Slovena*, 302 и даље; Л. Грђић-Бјелокосић, *Из Народа и о народу* I, 209; С. Грбић, *Обичаји Среза Бољевачког* (Срп. Етн. Зборник XIV, 301); С. Милосављевић, *Обичаји Среза Омољског* (С. Е. Зборн. XIX, 269); С. С. Бовчевъ, *Българскитѣ юридически обичаи*, частъ I. 289.

[3] *Срй. Ейн. Зборник* XIX, 269.

[4] V. Bogišić, *Zbornik*, 303—305; *С. Е. Зборник* XIX, 269.

[5] *Срй. Ейн. Зборник*, XIV, 301.

којих усвојено дете обично има око три године, права мати одведе или однесе дете у шуму. Ту га се отац свечано одрекне, изјавивши да је оно од сада за њега мртво. За тим се закоље во, па се његовом крвљу намаже детиње чело, његова маст му се обложи око врата, а комадом коже му се покрију руке. Све се ово чини да би се симболички представило ново рођење.[1] Симболизирање новог рођења још се боље види из следећих примера: Код Клемантана на Борнеу човек и жена, решени да кога посине, неколико недеља пред јавно усиновљење, држе се свију обичаја који се врше последњих недеља женине трудноће. Многи од тих обичаја своде се на уздржавање од свега што може учинити да се порођај отежа или спречи. Кад дође одређени дан за усиновљење, жена седне у соби, наслони се на зид и окружи платном, онако како то бива приликом порођаја. Дете јој се за тим провуче између ногу са зади напред, и, ако је мало, стави јој се на прса као да доји. Посињењем дете добија и ново име.[2] Сицилијански историк Диодор Сикулус казује како је Зевс, кад је Херкул доспео до божанског чина, убедио своју жену Херу да га усини као да јој је рођени син, и она то изврши легнувши у постељу, пригрливши Херкула уза се и пропустивши га кроз своје одело да падне на под, подражавајући тиме прави порођај. Диодор још додаје да варвари и сад (у време Јулија Цезара и Августа) врше то исто кад кога посињују. На сличан начин вршило се посињење у средњем веку у Шпанији и у многим другим деловима Европе. Посињено су дете узимали родитељи под гуњ, а понекад су га провлачили кроз раширену одећу. У Шпанији се још и данас врши посињење на сличан начин. Код Турака посињење бива тиме што се посинак провлачи кроз кошуљу онога који га посињује. Због тога се код њих у место посинити каже: учи-

[1] J, G. Frazer, *Folk-Lore in the Old Testament,* II, 7.
Ibibem. 29—30.

нити да неко прође кроз нечију кошуљу.[1] Оваквих и сличних примера има још код многих народа на земљи.[2]

И у нашем се народу при посињењу врши символика порођаја. У народној песми *Наход Момир* пева се како је срцски цар Степан отишао из Призрена у лов „до Велеза и воде Вардара", па враћајући се из лова нашао у „гори зеленој" једно мало мушко дете и однео га кући с намером да га посини. Кад је дошао кући, „цар царици мушко чедо даде", а она га узе и

Однесе га у господске дворе,
Прометну га кроз недра свилена
Да б' се дете од срца назвало.

У напомени испод ових стихова вели Вук С. Караџић: „као да га је (царица) родила", а за тим додаје: „Приповједа се да и сад тако чине они који узму кога мјесто свога дјетета"[3] — У околини Сиња у Далмацији има више символичких обреда приликом посињења, али је најобичнији да „онај човјек или она жена, који хоће кога да посини узме свој

[1] Ibiđem, 28—29.

[2] J. Hastings, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, I, 105 и даље.

[3] Вук С. Караџић, *Срп. нар. пјесме* II, 150. — Са свим је вероватно да је мотив за песму *Наход Момир* позајмљен од некуда са истока, као што је мислио пок. В. Јагић, *(Istorija književnosti naroda srpskog i hrvatskog*. 112), нашавши му паралела „у источним причама врло много;" âли није вероватно да детаљ о символичном порођају царице, прометање „кроз недра свилена, да б' се дете од срца назвало" није у нашем народу „настао, већ је од других донесен", као што мисли Г. Т. Маретић (*Naša narodna epika*, 225). „То се разбира вели Г. Маретић, из књиге Либрехтове (F. Liebrecht, *Zur Volkskunde*), у којој на страни 432 каже да се тај начин посињавања налази у Турака, који, место посинити кога говоре: пропустити кроз своју кошуљу, а негда се налазио и у западно европских народа. Можда посињавања није било у нашем народу само онда, док је сав живео у задругама, те није било потребно узимати чељад са стране ни ради продужења лозе и култа предака, ни ради добијања одмене и потпоре у старости, јер задруга сама собом све то чини. У Конављима до скора, а можда и сад, посињење бива само код

пас, те једним крајем опаше синка, а другим себе, па пред свједоцима или судом рече: „Ово је моје дијете, и ја му послије моје смрти остављам све моје.“ [1] У срезу Бољевачком, у Србији, посињење се врши у цркви. За то има и нарочита молитва, коју ваља свештеник да очита. Поочим стане десно, а посинак лево, обојица са запаљеном свећом у руци. Свештеник стоји испред њих и чита им молитву за усиновљење. Кад свештеник заврши читање, посинак падне пред поочима, а овај га петом десне ноге додирне по врату говорећи: „Днес син мој јеси ти, аз днес родих тја.“ За тим обема рукама узима посинка испод пазуха, подиже га и љуби у чело, а посинак њега у руку.[2] — Стојана Чупића, познатог јунака из устанка под Карађорђем, посинио је неки Страхиња Чупић из Салаша Ноћајског тиме што га је „провукао кроз своју ногавицу (као да би га био и родио)..... и држао га је после као да му је пао од самога срца“.[3] — У селу Негбини, у Ужичком Округу, по приватном сазнању, веза између нових родитеља и посинка симболички се

одељених из задруге, „а док је ко у задрузи, те у другијех чланова има дјеце, не посиновљује никада“ (V. Bogišić, Žborn. 304). Није, међу тим искључено да је у нас увек, поред задруге, било и инокоштине. Задруге су се, уз буди каквих разлога, делиле или редуцирале у инокоштине. Наша је инокоштина, као што је В. Богишић показао, представљала увек нови заметак задруге *(О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата)*. Да би се из ње развила задруга потребна су била деца, нарочито мушка. Да би се до њих дошло када их нема, морало се доћи на мисао о посињењу, исто онако као што су на њу из, истих или сличних разлога, дошли и други народи. Баш кад би се претпоставило да у нашој далекој старини и није било инокоштине, мисао о посињењу могла је доћи чим се инокоштина појавила. Мисао о посињењу није, дакле, специјални изналазак једнога друштва, већ је то једна од општих мисли народа, која се свуда и увек јавља где год се створе потребе да се јави. И као код што су исти услови довели код различитих народа до исте мисли о посињењу, тако исто није било тешко доћи и до исте мисли о симболизирању посињења, које се, као што смо видели састоји у симболизирању порођаја.

[1] V. Bogišić, *Zbornik* 306—307.

[2] *Срп. Етн. Зборн.* XIV, 301—302

[3] М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи*, 835.

преноси тиме што се посинку сашије кошуља од кошуље нове матере.

Код неких народа, да би се символички представила чак и крвна веза између нових родитеља и посинка, обичај је да се режу и мешају крв нових родитеља и новог сина.[1] Да ли има нечега сличнога и у нашем народу није ми познато; али је врло вероватно да има. Исто ми тако није познато ни то да ли има још каквих символичких радњи, које би представљале везу између нових родитеља и посинка.

* * *

Код многих се народа посињење врши одређеног дана, свечано, јавно, пред старешинама, браственицима или сродницима. Код Брамана у Индији за посињење се бира згодан срећан дан; врата се од куће оките венцима од лишћа и начини се један засебан павиљон. Пре но што ће отпочети церемонија принесе се жртва богу сметње (Vigneshwarn) и деветорим планетама. Нови родитељи седну на малу столицу (dais) у средини павиљона. Правој матери се даје ново одело и нешто новаца као плата за негу детета. Предајући сина новоме оцу он је пита да ли му га даје. Пошто добије потврдан одговор, унесе се чинија са водом, у којој јеаситњен шафран. За тим свештеник даје благослов, говори молитве или формуле и врши извесне верске обреде, после чега права мати предаје чинију с водом и шафраном новоме оцу, призива ватру за сведока и говори: „Јавам предајем ово дете, ја немам више права над њим“. Нови отац узима дете на крило и свечано обећава да ће га чувати као своје сопствено. Он и његова жена, за тим, узму по мало воде са шафраном у десну руку и пију, а исто тако сипају мало воде и детету у руку да пије. Најзад се обред свршава изјавом нових родитеља: „Ми примамо ово дете у нашу средину и ми га њој придружу-

[1] M. A. Canney, *An Encyclopaedia of Religions,* 7.

јемо“, али се свечаност и даље наставља. Код Судра је обред готово исти, једина је разлика што код њих нови отац и мати једном руком сипају воде са шафраном на детиње ноге, а другом пију од ње.[1] — Код старих Инда посињавао се неко од најближих рођака. Онај ко је хтео кога да посини требало је о томе да извести краља, да на обред позове своје рођаке, да принесе ватрене жртве у средини куће и да чита молитве.[2] У Грчкој је Гортинским Законима било прописано да се посињење врши на тргу, на народним скупштинама, са камена са кога се држе говори и принашањем жртве.[3] Спартанци су, казује Херодот, морали вршити посињење пред краљевима.[4]

И у нашем се народу посињење вршило одређеног дана, свечано, јавно, пред старешинама, сељанима, браственицима и сродницима. У Херцеговини, Црној Гори и Боки Которској кад неко хоће некога да посини приправи „голем ручак и пиће“, позове све домаћине из села и свештеника на ручак, и при првој чаши ракије изјави им како хоће да посини тога и тога младића, „доказујући да то од невоље чини, јер му Бог није дао од срца мушке главе и да га нема нитко срчани под старост и у болести прехранити, ни у гроб ставити“, и заврши говор са „Тако је Бог хтио“.[5] По саопштењу Г. Ст. Л. Лопичића у Црној Гори се посињење вршило у цркви, у присуству старих и нових родитеља и њихових пријатеља. Пошто би свештеник очитао молитву и сви ижљубили крст, он је питао да ли се посињење врши драгом вољом родитеља и детета, и кад би добио потврдан одговор, дао би благослов. Тек после тога сви су ишли на част новоме оцу, где се јело, пило и веселило.[6] У Хер-

[1] M. A. Canney, *An Encyclopaedia of Religions* 7.
[2] O. Schrader, *Realexikon d. indogerm. Altertumskunde* 17.
[3] J. Hastings, *Encyclopaedia* I, 108.
[4] *Херодот*, VI, 57.
[5] V. Bogišić, *Zbornik*, 307.
[6] *Zbornik za nar. život i običaje* XXII, 292.

цеговини „код свечаног посиновљења, домаћин окупи све оближње своје кумове и пријатеље и сву своју родбину и родбину дјетета које хоће да посини. Све је као о крсном имену. Ту се постави софра, а не смије мањкати ни поп, те славе ко крсно име или свадбу. Ту се напијају здравице као и о крсном имену и честитају домаћину сина".[1]

Најзад, у многим се крајевима, јамачно по одредбама писаних закона, посињење утврђује и писаним уговором. У Котарима и Буковици, у Задарском Окружју, раније се посињење вршило само усмено, „пред свједоцима и задавала вјера", али је доцније уобичајено да нови отац посинку „законито писмо учини код биљежника."[2] О посињењу у Србији говоре параграфи 136—149 Грађанског Законика. По параграфу 145 за посињење (које се у Грађанском Законику зове *усвојење*, а то је, по народним појмовима, нешто сасвим друго) „свагда је нуждан и писмен доказ, који ће свештеник и кмет почем испитају да ли је случај усиновљења и да ли какве препоне нема, потписати и (обе) стране ће то суду свом окружном ради потврђења поднети." Јамачно због тога се у Србији, приликом посињења, праве и писани уговори. У Срезу Бољевачком се прави уговор, у коме се посинак обавезује да ће у свему слушати поочима и помајку и да ће их у старости чувати и неговати, а поочим да ће све своје покретно и непокретно имање оставити посинку. Уговор потврђује општинска власт, а свештеник, пошто изврши обред посињења, напише на уговору да је обред извршио и удара црквени печат. Исто је тако и у Срезу Омољском.[3]

* * *

Улазећи у кућу поочима посинак прекида сваку везу са кућом својих родитеља.

[1] Л. Грђић-Бјелокосић, *Из народа и о народу* I, 210.
[2] V. Bogišić, *Zbornik.* 306.
[3] *Срп. Зборн.* XIV, 302; XIX, 270.

1. Власт и старање правих родитеља над њим сасвим престају, а место тога настају власт и старање нових као над рођеним дететом. Тако то схвата и околина и посинка не сматра више за сина правих, већ нових родитеља.[1]

2. Нове родитеље сматра посинак као праве родитеље. Само ако им је био блиски рођак, он их зове именима којима их је и дотле звао.[2]

3. Ако посинак није синовац или блиски рођак по мушкој крви, те носи друго презиме, он га напушта и узима презиме поочима.[3]

4. Посинак ступа у сродство не само са новим родитељима, него и са целом њиховом фамилијом, и по народним појмовима, ако би то црква и допустила, не може се женити из њихова рода све до оног степена сродства, до кога се не би могао оженити њихов прави син.[4]

5. Посинак напушта своју славу и прима славу новога оца, држи је до смрти и предаје потомцима као прави син.[5]

6. Посинак добија у наслеђе од новог оца цело његово покретно и непокретно имање као први син.[6] У Херцеговини је онај који посињује могао учинити тестаментом и другојачи распоред од свог имања, али је у сваком случају остављао бар трећи део посинку.[7]

7. Излазећи из куће свога оца посинак престаје имати права на његово имање. Његов део очевог имања припада његовој браћи која остају у

[1] V. Bogišić, *Zborn.* 309; *Zbornik za nar. život i običaje* XXII, 292.

[2] V. Bogišić, *Zborn.* 307;

[3] Ibidem, 302, 303, 308—309; С. С. Бобчевъ, *Българскитѣ юридически обичаи* I, 290.

[4] Л, Грђић — Бјелокосић, *Из народа и о народу* I, 210.

[5] Ibiđem.

[6] V. Bogišić, *Zborn.* 308. *Срп. Етн. Зборн.* XIV, 301; XIX, 270.

[7] Л. Грђић, I, 210.

кући.[1] Једино кад не би имао браће, наслеђивао је и имање свога оца;[2] но тешко се дешавало да је неко допустио да му једино мушко дете други посини. Само у околини Сиња и на острву Ластову посинак има права и на део своје очевине.[3]

8. Посинак прима на себе дужност да нове родитеље поштује, чува и да их, кад умру, као прави син сахрани.[4]

9. Посинак се не сме издвајати из куће нових родитеља, док му је поочим жив[5].

10. Ако би се посинак, временом, показао незахвалан према новим родитељима, или не би испуњавао дужности према њима, или, ако би их ма којим начином осрамотио, поочим има права да га исплати као најамника за све време док је у његовој кући био и да га отпусти. Тиме између њих престају сви дотадашњи односи и сва права и све дужности, која се посињењем условљавају.[6] У Македонији се рђав посинак просто отерује. Да би се поочим обезбедио да посинак не тражи плату за проведено време у његовој кући, он, при посињењу, измери посинка на кантару, па нађе један камен исте тежине, измери и њега и закопа га у кући. На случај да се, доцније, посињење поквари и посинак затражи плату, поочим пред судом измери закопани камен и тражи од суда да измери посинка, који је сад, наравно, тежи но за време посињења, и да му плати разлику у људском месу. Како посинак на то не може да пристане, то се просто изгони.[7]

[1] V. Bogišić, 310; Л. Грђић I, 211.
[2] *Zbornik za nar. život i običaje* XXII, 292.
[3] V. Bogišić, 310.
[4] *Срп. Етн. Зборн.* XIV, 301, XIX, 270.
[5] Л. Грђић, I, 210.
[6] Ibidem, 211.
[7] С. С. Бобчев, *Българскитѣ юридически обичаи* 289—290. Г. Бобчев мисли да је ово турски обичај.

* * *

Но посинак није исто што и прави син. Он „није од срца отпао“, и увек остаје „туђа крв“, како то народ каже. И ако се нови родитељи, притерани невољом, труде да му угоде што боље могу, често се дешава да се посинак не може потпуно привићи на њих, нарочито ако је већ одрастао дошао у њихову кућу. Он ретко кад у њима гледа праве родитеље, они су за њега понајвише туђи људи, у чију је кућу дошао да извуче користи и врло често једва чека да их нестане с овога света. Уз то долазе интриге од стране поочимове родбине, која је увређена што, узимањем посинка, њу лишава наслеђа његове имовине. Све то чини те често долази до неспоразума између поочима и посинка, а понекад и до парничења.[1]

Па ни у јавности се, и ако су случајеви посињења доста чести, посинак не сматра као прави син и пријатељ поочима и његове куће, већ на против. У Македонији има пословица: *Турчин побратим не се хваштај, на жена никога тајна не доверавај и чуждо чедо не посинвај* (или: *храненик не зимај).* Тамо има и једна народна приповетка, из које се види значај ове пословице.[2] Пок. М. Ђ. Милићевић, у једној приповетци, коју је израдио по народној причи, казује како је некакав богати човек на смрти саветовао свога јединца сина, Веселина, између осталога и да „не гради од туђега своје,“ јер „туђин никад није својта“. Али се деси да Веселин „превали половину века, а порода му још Бог не даде,“ с тога посини једнога сиромаха из света, кога поче пазити и гледати као рођенога сина. Веселин је био врло богат и врло честит човек, те га је сва околина волела и поштовала. Али случај је хтео да потпадне под суд, који га осуди да буде посечен и да онај ко га посече добије поло-

[1] Ст. Максимовић, *Суђења у Кнежевини Србији пре писаних закона.* Пожаревац 1898, стр. 16, 29, 82—83.

[2] С. С. Бобчевъ I, 289.

вину његова имања. На дан извршења пресуде беше се слегао силан свет. Судија прочита пресуду и викну: „Ко посече Веселина, нека носи половину његова имања!“ Сви људи ћуте и гледају преда се. Судија викну и по други пут. У један мах стаде се кроз гомилу света журно гурати један млад човек. Дошавши до Веселинове жене рече: „Помајка! Што да наше имање узима други? Поочим ће погинути те погинути: њему је све једно, à га посекао ја, à ко други! Да идем ја да га посечем?“[1]

* * *

Са посинком не треба мешати *посвојка*. Посвојак или посвојче је у Лици туђе мушко или женско дете „које се узме *под своје*, али само да се послије, ако је сасвим по вољи, у кући прижени или уда“.[2] У Градишкој и Бродској Пуковнији узимају се под своје деца, обично женска „кад им изумру родитељи, те се за њу нитко више, у оној кући, родитељски, бринути неће“, па се чувају до удаје или женидбе. Тако бива и у многим другим местима.[3] У Срезовима Љубовијском и Азбуковичком се таква деца зову *храњеник*, и *храњеница*[4] а у Округу ужичком, по једном приватном сазнању, зову се *угојеник*. Слично је томе и у Срезу Омољском. Кад тамо сељак има само мушке деце, гледа да *усвоји* које туђе женско дете, да би га имао ко дворити. То понајвише чине они који су имали женске деце па су им помрла, или су је раудали, а синови им се изделили, па нема ко ни воде да им донесе. Деца се усвајају обично до седме године, јер до те године лакше забораве своје родитеље. Најобичније се усвајају деца из родбине, од браће и сестара или сирочад из замрлих кућа, само се тада пази да су из добре фамилије и да су здрава. Усвојено се дете зове *усвојче, подсвојче*

[1] М. Ђ. Милићевић, *Насеље*, Београд 1895, 105—111.
[2] V. Bogišić, *Zbornik*, 302.
[3] Ibidem, 313—314.
[4] Ibidem, 314.

или *поћерка.* Онај што усваја постаје усвојчету *поочим*, а његова жена — *помајка.* Њихова деца сматрају усвојено дете као сестру. Интересантно је да се у Омољу, у старо време, и при усвајању вршило симболизирање порођаја. Помајка, у присуству венчаног кума или старојка, обуче дете у нове хаљине, запали свећу и метне свечеву икону на софру. За тим изнесе на погачи соли, тамњана и кадионицу, па и то метне на софру. Домаћин метне тамњана у кадионицу и окади софру, дете, кума, своју жену и себе, па дâ и жени да то исто учини. После овога жена рашири нову мужевљу кошуљу, а он узме дете и пропусти га кроз њу рекавши: „Ћи да си ми — отац да сам ти!“ Иза тога он рашири женину нову сукњу, а жена узме дете и пропусти га кроз њу рекавши: „Ћи да си ми — мати да сам ти!“ Најзад, сви пољубе икону, а дете још и угаси свећу. Ону погачу родитељи са кумом изломе над детињом главом, одломе по залогај од ње, умоче га у со и даду детету говорећи: „Да бежиш од нас као со од леба!“ Добивене залогаје дете поједе, и то: један на прагу од собе, други на прагу од кујне, а трећи пред кућом. Овим је усвајање готово. После настаје ручак и весеље до мрака. Данас овог обичаја више нема, већ се дете просто доведе кући, и каже му се како ће кога у њој звати. Поочима обично зове: *тајом, бабом, чиком* или *татом;* а помајку: *најом, дадом* или *кеком.* Кад је дете из родбине, оно их и после усвајања зове онако како их је и пре звало. Усвојено се дете пази као рођено. Оно има и сва права законитог детета: добија дарове и спрему за удају, па чак и кад се уда, његов се муж сматра као рођени зет. Има случајева да богати, а инокосни сељаци, пошто однегују и удаду једно усвојче, одмах узимају друго, па онда треће, и тако окуће по неколико њих[1].

---

[1] С. М. Милосављевић, *Срп. Етн. Зборник* XIX, 268—269.

ДОМАЗЕТ

Каогод што човек, кад нема деце, може некога посинити, да му буде у место сина, исто тако, кад има само женске деце, може кога призетити или придомазетити, то јест дати му једну од кћери за жену, довести га у кућу и на њега пренети сва права и дужности правога сина. Призећени се човек у народу зове различитим именима: *домазет, домазетовић*, *доходац*, *привук*, *припуз*, *уљез*, *утоскало*[1], *призетко, пришућко* (последња су два имена из Алексиначке Мораве, последње је из потсмеха), *приводњак*, *приодњак* и *призетњак* (у Пиротском Округу)[2], *пришварак* (у Војводини), *бабосук* (из поруге) у Хрватској, ако се призетио код удовице.[3]

Ако ко има само једну кћер, призећује онога за кога се она уда, а ако их има више, призећује једнога од зетова, обично најмлађега. Одмах при женидби домазет улази у кућу свога таста и у њој остаје да живи. Да ли при улажењу у тастову кућу, или иначе при призећивању, има каквих нарочитих обичаја, није нам познато.

Улазећи у кућу свога таста домазет прекида везу са кућом својих родитеља, али је при томе све блаже него што је код посинка.

1. И над домазетом престају власт и старање правих родитеља, и место тога настају власт и старање нових, али се ипак он не сматра као син, већ као зет.

2. Таста и ташту не сматра за родитеље, већ за оно што су.

[1] Вук С. Караџић, *Срп. Рјечник* код тих речи.
[2] В. М. Николић, *Срп. Етн Зборн.* XVI, 188.
[3] V. Bogišić, *Zbornik* 274.

3. И домазет, у многим крајевима, узима презиме свога таста и преноси га на своју децу, али у доста крајева задржава своје,[1] или се презива Домазетовић, како не би било „криво нити једној, нити другој страни".[2]

4. И домазет ступа у сродство са целом родбином свога таста, али не као да му је син, већ у сродство зета према тазбини.

5. И домазет узима славу свога таста,[3] али врло често, поред ње, задржава и своју, те има две,[4] или тастову држи само док је он у животу, а после његове смрти узима, поред ње, и своју славу, а тастову држи као преславу, или тастову просто напушта и држи само своју.[5]

6. И домазет, у многим крајевима, добија од таста у наслеђе цело покретно и непокретно имање, и њиме слободно располаже.[6] Ако му жена има сестара, оне немају права на наслеђе, већ само на удомљење. Како је то у неким крајевима противно закону, то се у Љубовијском и Азбуковичком Срезу „догађа да друге сестре поклоне свој део наследства зету, уљезу, и сестри, да их обезбеде, или само понешто узму."[7] Али у многим крајевима домазет располаже имањем само са жениним „извољењем и по споразуму с њоме."[8]

7. Излазећи из куће својих родитеља, домазет престаје имати права и на наслеђе своје очевине.

8. Домазет као и посинак има дужност да таста и ташту поштује, чува и да их, кад умру, као прави син сахрани.

[1] V. Bogišić, *Zborn.*, 275—277; В. М. Николић, *Срп. Зборн.* XVI, 188.
[2] В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца*, 77.
[3] *„Караџић"* II (1900), 227.
[4] Б. Ђ. Нушић, *Косово* I, 174.
[5] *„Караџић"* II (1900), 110, 226.
[6] V. Bogišić, *Zborn.* 282—283.
[7] Ibidem, 304.
[8] Ibidem, 282—283.

9. И домазет, на случај незахвалности или невршења дужности према тасту и ташти, бива отериван из куће и са имања.

Домазет још мање замењује сина него ли посинак. „Ни од зета син, ни од врбе клин“, „Зетоа окрепа, врбоа огреа“, кажу народне пословице.[1] Домазетству се прибегава из невоље, „само да не опусти дом, јер мука и закон мења, а љута невоља очију нема.“[2] И ако се у кући жељно очекује да буде као син, он у њу улази не као дете, већ као човек, те се тешко навикава да му буде потпуно као своја. Долазећи на туђе имање, ма како постајао његов власник он то не осећа потпуно. Понекад он то и није. У неким крајевима преовлађује појам да домазет „треба да не заборави да је то њезино (женино) очинство“.[3] Због тога у највише случајева он нема ни над женом оне власти коју имају други људи, нарочито „ако је из сиромашке куће, а она богата“. Он „није тако силан према жени као други мужеви, јер се сјећа да га жена може укорити да он живи на њезину имању“, те мора да се „уздржава да жену кара за сваку малу беспослицу.“ Гдешто чак страхује да га рођена деца, као наследници своје матере, не отерају са имања, те још за живота таста и таште тражи да се обезбеди.[4]

Због таквога положаја слабо ко воли да буде домазет. На то се одлучују само сиромашни људи, да би на женином имању побољшали своје стање, бескућници, нерадници и уопште људи који нису без прекора. У народу се, пак, на домазетство гледа као на нешто стидно, те се рекне да се ту „момак удаје, а девојка жени.“[5] Домазет се у пуно случајева сматра као најамник на туђем имању, слабо се

[1] Вук С. Караџић, *Срп. нар. Пословице.* бр. 4340, Б. Ђ. Нушић, Косово I, 153; С. С. Бобчевъ, I, 290.

[2] *Срп. Етн. Зборн.* XX, 308.

[3] В. Bogišić, *Zborn.* 274.

[4] V. Bogišić, *Zborn.* 275; *Срп. Етн. Збор.* XVI, 188.

[5] *Срп. Етн. Зборн.* XX, 308; В. Врчевић, *Српске народое приповијетке, понајвише кратке и шаљиве,* 17.

цени, каже се да се „подрепио“ и дају му се подругљива имена.[1] У једној народној приповетци из Шумадије прича се како је некакав цар наредио кувару да му спреми најгоре јело, да га скува у најгорем суду и да му га пошље по најгорем човеку. Кувар скува неслана пилава, у некалајисаној бакарној тенџери и посла му га по човеку који је отишао жени у кућу. Кад га цар запита зашто је то најгори човек, он му рече: „То је уљез; да је добар он би слушао свога оца, а не би туђега.“[2]

---

[1] V. Bogišić, *Zborn.*, 274.
[2] *Кићине Приче,* Ниш 1910, 39—40.

СЕЛО КАО НАСЕЉЕ

ЗА ВРЕМЕ ПРВЕ ВЛАДЕ КНЕЗА МИЛОША.

После ослобођења под Кнезом Милошем Србија је износила 24.440 квадратних километара. На томе простору било је око 1400 села. У њима је било нешто преко 50.000 домова и нешто испод 120.000 пореских глава, то јест хришћанских мушких особа од 7—80 година. Села су била мала. На свако је просечно долазило око 35 домова или 85 пореских глава. Највише их је било са по 25—50 кућа, али их је било и само са по до 5 кућа[1].

Из података који су нам на расположењу види се да су тадашња села била највећим делом старовлашког типа, како га назива Г. Ј. Цвијић, са главним обележјем што су му „куће најјаче растурене, много јаче но у другом којем типу на Балканском Полуострву."[2] Белешке о селима онога времена то потпуно потврђују. „По равним мјестима, вели Вук С. Караџић, особито по Нахији Пожаревачкој и по Мачви, куће су по селима доста у близу; али су по брдима раздалеко да је ђекоје село од четрдесет кућа веће од Беча: докле гођ допире сеоска земља дотле су и куће растркане; тако човјек може имати ближег комшију из другога села него из свога."[3] Села од Шапца до Уба била су 1827 године нека поред пута, а нека подаље од пута, но „сва су била више

[1] Број кућа по селима у почетку владе Кнеза Милоша овако је од прилике изгледао: Са до 5 кућа било је око 15 села, са 5—10 око 90, са 10—25 око 480, са 25—50 око 530, са 50—100 око 240, и са преко 100 око 40 села (М. Петровић II, 522 и даље).

[2] *Насеља* I, 67.

[3] Вук С. Караџић, *Даница* за 1827, 99—100.

налик нашима (пречанским) салашима него селима: куће стоје без реда, једна од друге удаљена мањим или већим растојањем, које шљивак, воћњак, њива или шума причињава".[1] Село Бреза у Ваљевском Округу, вели Др. Е. Линденмајер било је растурено на све стране, као што је то обично у Србији.[2] Села између Ужица и Крагујевца нису била у групи већ су „поједини салаши растурени по ивицама долина", а у Добрињској су Долини „кућерци разбацани у великом одстојању један од другога".[3] Између Млаве и Пека села су „скуп раштрканих колиба најсиромашнијег изгледа". У Крушевици (данашњем Кучеву) „колибе леже раштркане дуж десне ивице Пека, преко пута утока Кучајнског Потока". У Голупцу су колибе раштркане на све стране".[4] 1834 године свако село у Србији „заузима велики простор земље, пошто су куће растркане у великом размаку којекуда по шумама и баштама, тако да једно село понекад заузима једну или две квадратне миље".[5] 1836 године у Срезу Подунавском и Јасеничком по селима су биле „кућа од куће по пола сата удаљене".[6] У доба Кнеза Милоша „свака је породица градила себи колибу у шуми, по планинама, далеко од главних путова и путања... Колибе су биле на одстојању од два до три пушкомета. Село једно од стотину колиба запремало је на тај начин површину већу од једне миље простора и једино по прокрченоме земљишту могло је се запазити, усред ових великих шума, да је човек у неком насељеном месту".[7] Село Горњане у Поречу имало је

[1] Ђорђе Магарашевић, *Путовање по Србији* 1827. г. с. 26.
[2] D-r E. P. Lindenmayer, *Serbien*, dessen Entwickelung und Fortschritt im Sanitätswesen, Temesvar 1876, стр. 41.
[3] Ото Дубислав пл. Пирх, *Путовање по Србији* у г. 1829. (српски превод), стр. 154, 155.
[4] Ibidem 78, 79, 87.
[5] Ст. Новаковић, *Србија у години 1384* Писма гроф Боа-ле Конта. (Споменик XXIV, стр. 24.).
[6] Сретен Л. (Поповић), *Путовање по новој Србији*, стр. 206.
[7] Д-р Бартол. Kуниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића* (српски превод), стр. 8.

1821 године 150 пореских глава, али право село није имало више од 60 кућа, „остали пак пребивају по потоцима и салашима“, и кад би се у ово село ишло ради скупљања данка, морало се у њему остати по два три дана више, „очекујући на оне са салаша докле дођу“.[1] 1836 године неколико кућа у Мајуру код Шапца било је заузело толико простора „што би за 200 кућа доста било, а то све због тога што су растурене по Китогу, и где је ко хтео крчио је себи баштине“.[2] За Србију у доба Кнеза Милоша могло би се навести још оваквих примера, но и ови су, мислимо, довољни да покажу како су изгледала тадашња села.

Ми данас не знамо каквога су типа била села у Србији у средњем веку, за време њезине самосталности. Но може се претпоставити да су, у тадашњим сређеним приликама, нарочито у равним крајевима, куће у њима биле много збијеније но у почетку XIX века. Под Турцима, услед емиграција, многа су села, нарочито у равницама, или запустела или остала са врло проређеним становништвом. Нови досељеници у Србији изгледа да су стварали села само са врло растуреним кућама. Такав тип села поглавито је условљавала сточарска економија, која је, под Турцима и у почетку XIX века, била претежна у нашем народу. За владе Кнеза Милоша овај је тип села представљао различите фазе свога развитка.

Ми смо на другоме месту већ констатовали[3] да је од почетка XVIII века становништво Источне Србије, и ако различитога порекла: српско и румунско, услед једнаке, сточарске, економије, у току од двеста година, развило исти, растурени, тип насеља. Исти је случај, само са локалним варијацијама, био у читавој Србији. Она је због велике сеобе 1690

[1] Држ. Арх., Н. Крајинска, писмо Димитр. Радовића и Стеф. Стефановића од 30 маја 1821 године.

[2] Држ. Арх., Нах. Шабачка, писмо Лазара Тодоровића Кнезу Милошу од 10 априла 1836, № 935.

[3] *Гласник Срйског Геогр. Друшшва* I, св. 1, стр. 27.

године, а можда и због других ранијих исељавања, била у главноме пуста или са врло проређеним становништвом. Досељеници, који су у њу долазили, понајвише из југо-западних планинских крајева, били су поглавито сточари. Пустога је земљишта било доста и сваки га је могао заузети где је хтео и колико је хтео. При томе се, међутим, поступало на ова три начина: I. или су, нарочито кад их је било у мањем броју, заузимали земљишта поред села која су већ постојала, искрчивши од пустога земљишта колико коме треба и прибивши се староседелачком селу; II. или су пуста селишта, која су имала згодне положаје обнављали, било на истоме месту, било у згодној близини; III. или су на згодним местима стварали сасвим нова села. Како је сточарска економија била главна ствар, а земљишта је било довољно, сваки је тежио да од своје куће начини центар своје економије, те је крчио око своје куће колико му је било потребно за завате за сено и за њиве. Услед тога куће су морале бити далеко једна од друге, како би сваки имао довољно простора око своје куће и за ливаде и за њиве. Све остало земљиште остајало је и даље незаузето, свачије и ничије, и по њему је, докле год је било приступачно, могла пасти стока целога села. Такво су земљиште после, ако је било згодно, захватали нови насељеници, прибијали се селу, крчили шуму и на крчевини се настањивали.

Оваква насељавања Србије, извршена у току XVIII и у раном почетку XIX века, учинила су да је нестало згодних старих селишта и угодног земљишта за нова села, и да је свега још било могуће да се поред створених, или у створена, села населе нови насељеници. То је узрок што су за владе Кнеза Милоша насељеници створили врло мало нових села, већ су се понајвише настанили у селима која већ постоје. Помени пак о стварању нових села само потврђују да су досељеници градили своје куће врло далеко један од другога. За село Равањ у Мачви,

у које се доселило „Крајишника, Јадрана, Прекодринаца и Сремаца виша од 90 кућа“, каже Лазар Теодоровић у писму Кнезу Милошу од 27 јануара 1836 године да му се становници „пружају на све стране и толико место заузимају с колибама својим под грмовима у шуми, *као сваки скорашњи насељеници*“.[1]

Деобама породица куће у селима нису постајале збијенијима. Сточарска економија то није допуштала. Деобама породица и стоке је бивало све више, а простори око куће постојали су све мањи. Кад би пак постали толико мали да би били недовољни за одржање стоке, онда су појединци крчили себи нове просторе на слободном земљишту ван села и на њима градили трла (торове, салаше, државе). На њима су у почетку држали само стоку, а доцније су, постепено, прелазили у њих и са фамилијама, ту градили центар своје егзистенције и живели као и њихови стари, али одржавајући везу са селом и номинално и фактички. На тај начин се село и даље ширило и остајало растурено.

На многим местима овоме је ишао на руку и облик земљишта. Ту тескоба није допуштала да се већи број кућа сконцентрише на близу, те су издељени сељаци или нови досељеници морали одилазити из села у оближње згодне долине и у њима се насељавати. Такав је случај са многим силама у Звижду.[2] За село Горњане у Поречу вели се у једноме писму од 30 маја 1827 године: „У Поречкој Реци село Горњане содержава 150 пореских глава, обаче гди им је село сада нема више у њему него 60 кућа, нити је можно више сместити их због тескобе, остали пак пребивају по потоцима и салашима, и кад би, на пример, за буди какав данак у назначено село ишли, свагда би морали по два

[1] Држ. Арх., Нахија Шабачка 1836.
[2] *Гласник Срйског Геогр. Друштва* I, св. 1, 38—39.

до три дана више задржавати се, очекујући на оне са салаша докле дођу“[1].

Овако стање села дало је повода, да се још за време аустријске окупације Србије (1718—1739) појаве наредбе о њихову груписању и збијању кућа у њима.[2] Оне се јављају и за време турске управе. Рипањски је спахија саселио све засеоке око Рипња у Рипањ.[3] Под Кнезом Милошем јавља се врло рано наредба којом се бесконачно ширење села обуставља. Још 30 априла 1820 године помиње се једна „општа заповест“ — „да се сваки у село из шуме дигне“.[4] Сем помена, о овој заповести не знамо ништа више. Исто тако не зна се ништа, ни да ли је било још које такве наредбе до 1830 године. Пирх је забележио 1829 године да Кнез Милош „намерава, чим наступе времена потпуне сигурности, кад ће сељаци и иначе почети подизати нове и боље куће, да нареди да сељаци станују у селима сашореним.“[5] 1830, пак, године, под 15 априлом № 341, пише из Шапца Јеврем Обреновић Кнезу Милошу, да је позвао у Шапцу „скупштину од Нахије Шабачке.. За шорење препоручио сам им да таки у шор излазе“. Ова наредба није била у вољи народу, те је њезино извршење одуговлачио.[6] 22 априла исте године № 366 опет пише Јеврем Обреновић Кнезу Милошу: „Од шорења пак није се престајало, а сад пак опет сам им [наредбу] поооштрио, да неотложно у шорове излазе. Само неће моћи за ово време: Чокешина, Петковица и Бела

[1] Држ. Арх., К. К., Нах. Пожаревачка 1827, писмо Димитрија Радовића и Стефана Стефановића Кнезу Милошу.

[2] Драг. М. Павловић, *Аустријска владавина у северној Србији*, стр. 120.

[3] М. Ђ. Милићевић. *Из својих успомена* (*Годишњица Н. Чупића* XVI) страна 68).

[4] Држ. Арх.. Јеврем Обреновић 1820. г.

[5] Пирх, 154.

[6] Држ. Арх., Јеврем Обреновић 1830.

Река, будући су баш под Цером у брду".[1] 20 октобра 1835 године шаље Лазар Теодоровић Кнезу Милошу „план од Љешнице на благоусмотреније... по ком ако би Ваше Сијателство благоволило одобрити да се Љешница ушори".[2] Кроз целу 1835годину било је врло ревносно старање о ушоравању Подриња, тако да је на крају те године већ готово цела Мачва била ушорена. „Између свију села што имаде у Мачви остало је село Равањ на Сави лежеће још неушорено", пише Кнезу Милошу Лазар Теодоровић 27 јануара 1836.[3]

Но док су се овако у неким крајевима Србије у селима куће успешно збијале у гомиле и ушоравале, дотле се у другима процес исељавања из села вршио и даље. 21 марта 1836 године пише Исправничество Окружија Београдског Совету како је из рапорта капетана Среза Туријског, Миленка Катића од 18 марта, № 43, сазнало „да су многи људи из неких села поменутог среза почели своје куће, на чистим местима и воћем опсађене имајуће, остављати и под планину или у саму внутреност њену насељавати се, тамо гору на ново опустошавати и тим село по све разчлењеним чинити. Који поступак ни само Исправничество не налазећи за уместан, но управ за опште пагубан, со тим више што по поступку ових могу и многа при планинама друга лежећа села подражавати, усуђује се Високославни Управителни Совет покорно за наставленије молити како му ваља сад у овом предмету поступити, коме би могло и у подобним случајевима следовати."[4] Извештавајући Исправничество о истој ствари и Кнеза Милоша оно вели да му старешина Среза Туријског јавља „да се сељаци са својих кућишта крећу и у планину насељавају и тако се раштркавају да има скоро по $1^1/_2$

[1] Ibidem.
[2] Држ. Арх. Нах. Шабачка 1835.
[3] Ibidem 1836, № 219.
[4] Држ. Арх., К. К., Нах. Београдска 1836, № 738.

сата од куће до куће.“ 10 априла 1836 године спровео је Совет питање Исправничества Окружија Београдског Кнезу Милошу са мишљењем „да се забрани премештање ово с једнога места на друго без допуштења власти.“[1]

Због оваквих је случајева старање Кнеза Милоша о збијању кућа и ушоравању села настављено и 1836 године. 17 марта те године № 1395 наређује Кнез Милош Исправничеству Окружија Београдског „да људима из старих својих села исељавати се забрани и да већ изсељене на стара своја места из шума врати“.[2] Најинтензивнији је пак рад на збијању кућа и ушоравању села био 1837 године. 8 марта те године издао је Кнез Милош у Жабарима Указ упућен Совету, у коме се веди: „Путовавши данас од Крагујевца довде приметили смо, да народ много сам себи шкоди тим, што села нису ушорена и у једно збијена, већ цео атар једног села заузели су људи истог села кућама и зградама својима, тако да нити имају као што треба њива ни ливада, нити испуст, ни шуме, већ испречали су једни другима просторе на велику штету обштествену и посебну. За уклонити препјаствија ова ко умноженију благостанија народног, сходно разговору који смо имали са Советом у предмету истом, нашли смо за добро решити да се села у једно збијају и ушоравају и већ смо издали налог комисији изићи имајућој у Лепеницу, да села Чумиће, Жабаре и Трнаву ушори.“ За тим препоручује Совету „да циркулира по целоме отечеству нашему, да власти и старешине толкују народу штету произлазећу отуда, што су села растркана и ползу која произилази од ушоренија села и збијања кућа у једно, па да свим силама постарају се, како старешине тако и кметови, мало по мало, села у једно збијати и ушоравати“.[3] На основу овога Указа издао је Совет 11 марта 1837 године,

[1] Држ. Арх. К. К., Држ. Совет 1836, № 663 А.
[2] *Гласник Срп. Геогр. Друштва* I, 1, 41.
[3] *Зборник закона и уредаба* књ. 30, стр. 175.

№ 646 А, наредбу „свима исправничествима и свима војним командантима“, у којој се парафразира Кнежев Указ и препоручује „да се наредба посредством среских старешина и кметова обнародује с толкованијем, да се народу штета чини, што су села растркана и да му полза произилази од ушоренија села“. Интересантно је што је Совет препоручио да се при тумачењу нагласи „да је прошло време кад смо се морали по шумама и потоцима крити, да ми сада под мудрим владенијем Његове Светлости Књаза и Господара нашег од сваког насилија и обеспокојенија ослобођени, немамо нужде то чинити.“ О економском се разлогу ни код Кнеза у Указу, ни код Совета у наредби, ни речи не помиње. Колико је пак разлог за растурање села због турских зулума био од споредногa значаја најбоље се види по томе, што је растурање настављено и под Кнезом Милошем, и то не по навици, већ просто из економске нужности. Даље Савет препоручује да се при толковању народу истакне, како „се сви народи по просвештеним земљама у села збијају“ и да се народу „избије сумња из главе, да ово неће за њега добро и полезно бити“ и да је „гриота и посумњати о пользи ове уредбе... јер Господар наш, који је толико добра Србима учинио, неће их заиста упућивати на оно, што не би добро и полезно за њих било.“ [1]

Кнез Милош, са своје стране, био је у погледу збијања и ушоравања села врло категоричан. Издајући 8 марта 1837 године, № 809, наредбу војном команданту Арси Андрејевићу да одмах 9 марта „са Ђурђевцем и потпоковником Милутином отидне и ушори Чумиће, Трнаву и Жабаре„ он им препоручује и згодна места за ушоравање, „да се људи по шумама не растркавају“, па додаје: „Ушореније ово почињемо са ова три села, ког дела израђеније препоручујемо вама тројици и то под једним од ова два условија: или да их ушорите, или села попалите,

[1] Држ. Архива, Држ. Савет 1836.

па макар сва три погинули; а кад се ова три села ушоре, она ће сама после ушорити и Лепеницу и Јасеницу"[1]. Исто је тако оштар и у наредби старешини Среза Јасеничког од истог датума, под № 812, у којој му казује о наредби за она три села у Лепеници, „а то исто решили смо за Орашац и Врбицу у Јасеници, и тим селима желимо учинити почетак ушоренија целе Лепенице и Јасенице, које намеравамо све постепено у дејствије привести", а затим му препоручује, „да одмах по пријатију писма овог изађе међу Орашане и Врбичане и протолковавши им га... поздравите их, да се ми надамо од њих, да ће они своју ползу лако увидети и одмах ко испуњенију препоруке ове наше приступити", најзад изјављује, да од ове наредбе никако неће одступити и „да је боље за њих одмах приступити добром вољом ко испуњенију препоруке ове, неже ли са стидом, а може бити и штетом својом, доцније принуђени бити исти овај налог извршити".[2]

Указ Кнеза Милоша и наредба Совета нису свуда подједнако примљени. Из извештаја се види да су понајвише примљени понизно и са благодарношћу Кнезу на старању око народнога добра. Но ово не треба никога да заведе. Под Кнезом Милошем се није смело протестовати противу наредаба, и на све се, што је од њега долазило, само понизно и са благодарношћу одговарало. Равни крајеви, којима је ишао на руку у збијању села, облик земљишта и у којима је земљорадња већ у велико била развијена, могли су се како тако прилагодити наредбама. Планински пак крајеви, како се из извештаја види, били су, само привидно и из страха, задовољни, и своје су незадовољство, не смејући другојаче, изражавали одлагањем извршења наредаба, или су се гдешто чак одважавали да изјаве немогућност њеног извршења. Тако 23 априла 1837 пише из Чачка Јован Обреновић Кнезу Милошу

[1] Држ. Арх., Н. Крагујевачка 1837.
[2] Ibidem.

да је из рапорта Исправничества Окружија Ужичког видео „да се сви људи Среза Рачанског предписанију Управителног Совета од 11 марта т. г., № 646 А., касателно ушоравања и у једно збијања села не повинују“,[1] а 27 априла, јавља Совет Кнезу Милошу, да је извештен од Исправничества Окружија Ужичког „да је народ Среза Рачанског саслушавши височајшу наредбу Ваше Светлости у смотренију ушоренија и сабијања села изјаснио се да он није кадар височајшу ову заповест због неудобног местоположенија, врлети и велике своје сиротиње у дејство привести“.[2] 30 априла 1837, пише из Лознице Исправничество Окружија Подринског Кнезу Милошу, да га је старешина Среза Азбуковичког известио „у смотренију шорења села и збијања кућа у једно“, „да народ онога среза на то никако не пристаје и да му је са свим противно одговорио кад је Указ прочитао, да не сме ни описати, и к тому кад је зачео толковати Указ, да га није хтео ни слушати народ“[3]. По извештају пак Јованче Спасића пуковника и команданта подринског од 4 маја 1837, Азбуковичани моле, кад друкчије не може бити, да би Кнез благоволео „у толико милост указати им, да се у мâле састављају“.[4] У Окружју Чачанском, где је народ привидно радосно примио наредбу о ушоравању села и збијању кућа,[5] немогућности су биле такве, да је Кнез Милош 29 априла 1837, № 1421, морао обуставити свој Указ „оставивши свако село на своме дојакошњем месту“. „Ми смо ради, вели он, држати Скупштину и из Скупштине ове издати у народ једнаку и постојећу наредбу сврху овога предмета“.[6]

[1] Држ. Арх. Н. Ужичка 1837.

[2] Ibidem.

[3] Држ. Арх., Н. Подринска 1837.

[4] Ibidem.

[5] Извештај Исправничества Окружија Чачанског, Држ. Арх., Н. Чачанска 1837

[6] Држ. Арх., Н. Чачанска 1837.

За Спасов дан те године сазвао је Кнез Милош Скупштину, на коју је позвао све архијереје, од сваког окружија по два свештена лица, све војне команданте, од сваког исправничества по едног члана и то старијег, све среске старешине, осим оних који су морали остати по кордонима због граничне сигурности, од народа двеста и шеснаест кметова, и по два кмета из сваког места у коме је Исправничество и „све свињарске трговце Отечества“. У „Слову“ којим је отворио Скупштину, после добродошлице и увода, изнео је тачке, којима је Скупштина имала да се бави. Прва тачка тицала се ушоравања села и збијања кућа.

„Невоља је наш народ, вели Кнез Милош, принуждавала, те се морао по шумама, гудурама и врлетима крити, и којекуд куће себи градити, — куће које су тако слабе биле, као што је слаба надежда била, да ће се бедни и онде сигурно и на дуже време станити моћи. — Како се невоља ова од двадесет година овамо умањавати и ишчезавати почела, народ се наш умножавао, осигуравао и боље стањавати почео, обогаћавајући себе разнима добрима земним. Но што се он већма умножавао и распрострањавао, то је све већу штету себи чинио, разштркан будући кућама и земљама својима. Толике се шуме утаманише, које да би се земље окрчиле, које да би се толике зграде поударале. Толика земља безполезна под силним зградама лежи! Испуста за стоку нестаде са свим, јербо људи позаграђиваше све. Тим пак утамани се стока, јер мора се утаманити, почем нестаде за пашу места. Куће осташе на далеко због чега нит сосед са соседом састати се ни поразговарати, нит један другому што помоћи може. А како ће и власти наредбе, које од началства свог добијају, народу саопштавати и како ће заповести објављивати? — Ето стање у ком се народ налази из узрока што куће нису у једно збијене, већ разбачене на толика удаленија!

„Бринући се о благу народном ја сам пролетос Указ издао, којим протолковавши штету произлазећу отуда што су куће разштркане и ползу која би произашла кад би се куће у једно сабиле, препоручио сам да се куће у једно збију, и, где то местоположеније допушта ушоравају, да таковим начином свако село своје потесе и своје испусте получи, да се шуме заштеде и да се стока обдржи и умножи.

„Исти Указ повторавам и сад у собранију“.[1]

По одговору Скупштине, који је Совет 30 маја 1837 године спровео Кнезу Милошу, рекло би се да је Скупштина била вољна да усвоји Кнежево гледиште на ушоравање села и збијање кућа. „О збијању кућа по селима и где се може истих ушоренију... ми ћемо слушати онако, као што ваља синови отца, поданици владатеља свога да слушају“, вели се у скупштинском одговору.[2] Међутим од свега не би ништа. Из извештаја тадашњег енглеског конзула у Србији, Хоџеса, који је послао из Београда 11 јуна (по старом) својој влади сазнајемо да Скупштина није изашла на сусрет предлогу Кнеза Милоша у збијању и ушоравању села. Она је очекивала да се пред њу изнесе на решавање закон о сигурности личности и имања, за који је већ доста пута изјављивана Кнезу жеља од стране народне. И кад је у место тога изнесено питање о сређивању и ушоравању села, Скупштина га одбаци.[3]

После овога издаване су противу растурања села само појединачне забране, али озбиљног покрета није било. „За владе Кнеза Милоша, вели Вук С. Караџић 1852 године, брат његов Јефрем нагонио је Мачване, особито по селима око путова, да граде куће у ред, а то се по том почињало и у Шумадији, али сад о том већ не мисли нико више.“[4]

[1] *Новине Србске* 1837, бр. 24, стр. 185—186.
[2] *Новине Србске* 1837, стр. 194.
[3] Ч. Мијатовић, *Један конзулски извештај о Србији 1837* (*Споменик* XVII. 44).
[4] Вук. С. Караџић, *Српски Рјечник*, код речи *село*.

Тамо пак, где је било природних услова да се развије интензивна земљорадња, какав је случај био по равним деловима Србије, села су се збила и ушорила сама собом, без ичије наредбе.

* * *

Куће су по селима биле различите, према географским положајима у којима су биле. По равницама, особито по голетним местима, куће су биле врло слабе, покривене понајвише кровином или лубом, па су се према томе и звале *кровињаче* или *лубњаче*.[1] Тако су куће између Млаве и Пека биле праве колибе најсиромашнијег изгледа.[2] По брдовитим пак крајевима, у којима је било грађе у изобиљу, било је добрих, каменом подзиданих и чврсто сграђених кућа, обично *брвнара*, понајвише покривених шиндром.[3] Ове су се куће могле и премештати са места на место. Тако кад је била издата заповест да се села ушоравају, „сељаци духовитим средствима, помоћу кола, нарочито направљених, преместише оне које беху у добром стању на једну и две миље одстојања на означеним местима.“[4]

Соба по кућама није било свуда, већ се зими понајвише грејало поред ватре, која се ложила на огњишту усред куће.[5] Спавало се сем куће још и по вајатима. Димњака сем Мачве поред Саве и Браничева око Дунава и на влашким земуницама готово нигде није било. Дим је пролазио кроз кров, због чега је по кућама било страховито чађаво и од дима се једва издржавало. Место прозора су били мали отвори, који су преко зиме или за-

[1] Вук С. Караџић, *Српски Рјечник* код *село, кровињача, лубњача;* Вукова преписка III, 62.

[2] Пирх, 78.

[3] Вук С. Караџић, *Српски Рјечник код село;* М. Ђ. Милићевић, *Кнеж. Србија*, 111.

[4] Куниберт, 217. Види и Вук С. Караџић, *Српски Рјечник* код *стријела* и М. Ђ. Милићевић, *Годишњица* XVI, стр. 9.

[5] Пирх, 103.

тварани или олепљивани хартијом. Стаклених прозора по селима није било. Затвор на вратима био је дрвен.[1]

Обичне куће по селима градили су сами сељаци; само су боље куће градили дунђери, којих је или било по варошима, или су долазили из Осата, Старе Србије и Македоније. Но такве су куће по селима биле ретке. Само по изузетку почела су доста рано понека села да одскачу својим кућама и уређењем око њих. Тако је Варварин још 1829 године имао правилније улице но по другим селима и доста добре куће, покривене црепом.[2] Но мало помало напредовало се и у грађењу бољих кућа по селима. Пред крај владе Кнеза Милоша могло се видети на доста места кућа ћерамидом покривених и са по две до три собе.[3]

У кућама је било мало покућанства; по зидовима су висели разни алати, сланина, црвена паприка, лук у великим венцима, вретена и дрвене кашике; поред зидова су биле црепуље, сандуци с брашном, бачве и судови за воду; око ватре пак мале ниске троножне столице.

Поред куће за становање била је штала (стаја, коњушница, шталог, ахар) за стоку, слична кући и од истог материјала; кош од прућа за жито, подигнут од земље на дрвеним или каменим стубовима, од којих је највећи и неоплетени био за кукуруз, који се највише производио.[4] „Око њекојих газдинских кућа, вели Вук Караџић, стоје вајати и остале зграде (на пример амбари, чардаци качере) као мало сеоце“.[5]

Око сваке куће била је читава шума од шљива, којих је било врло старих, засађених од становништва које често нико није запамтио. У

[1] Пирх, 80, 103.
[2] Ibidem 103.
[3] Куниберт, 217; *Подунавка* за 1844, стр. 86, 90, 96.
[4] Пирх, 78.
[5] Вук Караџић, *Даница* за 1827, 100.

много случајева то су биле шљиве које су садили становници који су се раселили и које је ново становништво затекло. У Рудничком Округу било је шљивара и по двеста година старих са шљивама које су биле читави грмови.[1] Шљиве су употребљаване готово једино за пециво ракије, која се тада у Србији врло много пила.

У почетку владе Кнеза Милоша *цркве* су по селима биле врло ретке. После расељавања становништва и оно што их је било дотле очуваних биле су запустеле и зарасле у коров. Њихови описи из времена аустријске окупације дају страшну слику. Оно што је тада, за кратко време, народ обновио, порушено је за време нове турске владавине, или је запустело због нових сеоба, или пропало због недопуштања обнављања. Крајем XVIII века „ни цркве ни манастира није било слободно ни изнова начинити ни поновити без допуштења турскога, које не само што је било тешко добити, него је свагда стајало врло много новаца.“ Да се начини црква од дрвета, макар као колиба, опет је ваљало плаћати.[2] Доласком Хаџи Мустафа-паше за везира београдског 1794 године који допусти обнављање и грађење цркава и манастира[3] нешто је учињено,[4] да одмах после њега пропадне. Обнављање под Кара Ђорђем мало је времена трајало.[5] Једноме Русу који је 1808 године долазио у Србију учинило се као да „у Србији по селима нигде нема цркава хришћанских.“[6] Тек од 1815 године настаје право

[1] Сретен Л. П., 218.

[2] Вук С. Караџић, *Даница* 1827, 108.

[3] Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи.* II, бр. 3775. — „Цркве и манастири почну се [под Хаџи Мустафапашом] оправљати и изнова градити давши само 500 гроша за изун (дозволу), пак гради цркву где хоћеш и колико хоћеш“ (Прота Матија, *Мемоари* 23).

[4] J. Вујић I, 115, 149, 210, II, 1, 24, 34, 70, 77, 119 Вук С. Караџић, *Даница* 1827, 108.

[5] Имена неких обновљених цркава и манастира види у J. Вујића I, 87, 208, 211, 213, 216; II, 52, 128.

[6] J. М. Вукићевића, *Писма једнога Руса о Србији 1808 године,* Београд 1901, стр. 22.

обнављање. Кнез Милош још одмах после устанка обраћа пажњу црквама[1] и неке сам поправља или подиже. Но ни то није ишло ни брзо ни раскошно. 1826 године још су лежале у рушевинама многе цркве и манастири,[2] оно пак што је обновљено било је највећим делом трошно, просто и мало, само тек да се народ има где скупљати. Већина је цркава била сграђена од дрвета и плетера.[3] Сам Кнез Милош саградио је масу цркава или је новчано припомогао њихово грађење.[4]

У почетку владе Кнеза Милоша по селима није било ни *крчми* ни *механа*. Крчме су се „само у пјесмама спомињале", а онако их није било нигде, сем гдешто по варошима и поред Саве и Дунава, или по планинама куд нема села.[5] Постепено почеле су се отварати механе поред друмова, те су служиле за свратиште путницима и понегде по селима крчме ради збора сеоскога. Пред крај владе Кнеза Милоша било је у целој Србији око 1200 механа. Сеоске механе овде нису издвојене од варошких.[6] Само сам у једноме списку из 1839 године нашао да је у Срезу Зајечарском од 23 села било механа у 9 села, од којих у некима и по неколико (у Грљану — 4, Бољевцу — 3, Подгорцу — 3, Планиници — 2), а у Срезу Вражогрначком на 22 села да их је било у 11, од којих у некима поунеколико (у Вражогрнцима — 5, Великом Извор — 4, Злоту — 3, Кривељу, Белој Реци, Слатини и Рготини по — 2).[7]

[1] 14 децембра 1815 г. пише Кнѐз Милош кнезовима свију нахија: „Сваки кнез да изнајде колико места гди су цркве бивале у кнежини својој има и по имену да опише и у Београд то описаније и число цркви на канцеларију пошље и објави" (В. и Н. Петровић II, 142.).

[2] Ј. Вујић I, 68, 95, 97, 143, 160, 182, II, 52, 72, 97, 121,

[3] Ј. Вујић I, 43, 66, 80, 86, 177, 197, 200; II, 15, 22, 23, 28, 32, 37, 43, 46, 53, 61, 64, 67, 68, 81, 86, 88, 97, 101, 117, 123, 150; *Годишњица XIV*,72.

[4] Ђ. Магарашевић, 43.

[5] Вук С. Караџић, *Српски Рјечник*, код *крчма*.

[6] М. Петровић I, 353, III, 77—78.

[7] Зајечарска Судска Архива.

После ослобођења почели су се по многим селима отварати *дућани*. Кнез Милош је томе био у почетку одсудно противан. Но доцније је попустио, али је за њихово отварање наплаћивао велике таксе. То је био разлог те их је отворено врло мало[1].

Становништво је по селима било искључиво српско; само је у североисточној Србији, поред српских, било и румунских села у знатном броју. Сем тога у Соколској Нахији било је нешто села у којима су становали Срби муслиманске вере, који су се називали Турцима. Најзад у врло многим селима била је по једна или по неколико кућа настањених Цигана, најобичније ковача, који су подмиривали сеоску потребу у ковачким израђевинама.

---

[1] М. Петровић I, 355, III, 78—79.

НАШИ СЕОСКИ ЗАНАТИ

Откако се о занатскоме раду у нашем народу зна, јасно се виде двојаки занати: сеоски и варошки. Они се међу собом разликују не само по месту где се раде, већ и по пореклу, по алатима, по терминологији, по начину рада и по организацији занатлија. Сеоски се занати раде по селима; поникли су у нашој прастарини из домаћега рада; алати су им примитивни; терминологија им је већином народна; начин рада је прост; организација занатлије је већином само привремена. Варошки се занати раде по варошима; њих је наш народ примио готове од туђег варошког становништва које је пре нас становало по варошима данашњих наших земаља; алати су много савршенији; терминологија је страна; начин рада је сложенији; организација занатлија је стална.

Но ни сеоски ни варошки наши занати нису остали у првобитном стању. На наше сеоске врло су јако утицали варошки занати; из вароши су у села уношени савршенији алати, а са њима и страна терминологија; начин рада је постајао компликованији, а организација занатлија све сталнија. И варошки занати, које смо првобитно примили од старијих варошана наше земље, исто су тако претрпели промена. У неке наше вароши, које су првобитно биле: на истоку наше земље са грчким, а на западу са романским становништвом, доселиле су се још у средњем веку немачке колонисте. Они су са собом донели и другојаче алате и другојачу терминологију и другојачи начин рада, а можда и другојачу занатлијску организацију. Даље, после пропасти наше самосталности донели су Турци своје алате, своју

терминологију, свој начин рада и своју занатлијску организацију. Најзад, наш је народ из вароши, за турске владавине, морао да емигрира у земље преко Саве и Дунава. Тамо је у варошима преовлађавала немачка занатска култура. У ослобођену Србију почела је долазити маса Срба занатлија. Они су преносили у њу немачке алате, немачку терминологију, немачки начин рада и немачку занатску организацију. На тај начин наши варошки занати данас представљају једну сложену мешавину старе грчке, романске, турске и немачке занатске културе. Она је, као таква, утицала и на сеоске занате. Гдешто је тај утицај био тако јак да се данас многи сеоски занати мало, или нимало, не разликују од варошких.

I СЕОСКИ ЗАНАТИ

1.

У нашој старини није било ни деобе рада, а камо ли јасно издвојених заната. У томе наш народ није чинио никакав изузетак; тако је било и код других индоевропских народа у њиховој старини. Код многих примитивних народа још и данас свака породица израђује сама све што јој треба. У областима наше заостале, примитивне, културе доскора су се чували, па се и данас гдешто чувају, сви знаци старинског живота, па и сви погледи на деобу рада у опште и на занате посебице. Тамо се, наиме, у деоби рада није отишло даље од најстарије и најпримитивније деобе, а то је деоба рада по половима: зна се тачно шта је мушки, а шта је женски посао, и то је све. И ту се, као и код других примитивних народа, мушки и женски радови допуњују и таман одговарају животним потребама. Људи ору, кују, тешу, граде куће, плугове, кола, бурад; а жене месе, тку, плету, преду, перу и тако даље. Жена се ретко маша за мушки посао, а за човека је стидно радити женски посао. Тамо заната „у правом смислу не само никако нема, него их неће бити ни у бliskoj

будућности, јер се они презиру и исмијевају".[1] Један писац, који је познао Црну Гору у почетку XIX вака казује да се у њој не зна „ни за хлебаре, ни за месаре, ни за столаре, ни за коваче; сваки сам гради одело, обућу... Једном речи сваки сам израђује све"[2]. У Билећским Рудинама до пре мало година није било никаквих занатлија, „све што је требало народу за алат и за одијело сам је знао све начинити"[3]. У Дробњацима је сваки сељак и дрводеља, столар, зидар, качар, једном речи он је у себи сконцентрисао све занате који су потребни за оправљање разних ствари и оруђа сеоских, али све ово сељаци граде само за домаћу потребу, „а не иду другоме да раде".[4] М. Ђ. Милићевић казује о своме оцу, сељаку из Рипња, да је знао градити све што је потребно око плуга, воденице, кола; даље је знао правити бурад и каце, при чему се служио разним „ручним справама и алатима".[5] Пирх казује како су у Србији 1829 године сељаци поред обичног занимања, сточарства и земљорадње, знали градити и различите друге потребе за кућу.[6] У Омољу до пре педесет година сељаци сем соли и жита ништа друго нису плаћали, све су сами израђивали. Они још и дан дањи сами граде чаброве, бурад, каце и сличне судове, даље: куће брвнаре и још многе друге потребе. Није потребно нарочито истицати да док су овако људи радили своје потребе за кућу, дотле су жене радиле своје.

[1] Вук С. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска* ,ст. 69. Исто тако: *Магазин српско-далматински* 1860, стр. 100; В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца*. 140; Вук Врчевић, Разни чланци, 64; Обрен Ђурић, *Насеља Српских Земаља* II, 1165.

[2] L. C. Vialla, *Voyage historique et politique au Monténégro*, t. II, Paris 1820, 131,

[3] *Насеља Срп. Земаља* II, 794.

[4] *Насеља Срп. Земаља* I, 474—475.

[5] М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Београд 1894, 26; *Јован Ђак*, 59.

[6] О. Д. Пирх, *Путовање по Србији* 1829, 80.

Међутим сви ови и мушки и женски послови, иако често пута показују врло развијен укус и пристојну уметност, још нису занати. Занате раде стручни људи, а не сваки; они се, највећим делом, раде за другога, за награду, а не за своју кућу. Али иако нису занати, они су клице свима занатима, јер из њих поједини послови прелазе у занатске. Тај је прелаз постепен и изводи се преко једног нарочитог стања, које се лепо види на примерима развоја наших заната. Постепеним нагомилавањем потреба појединци, вештији и окретнији, почињу у породици да раде извесне послове више и боље од осталих, у њима постају нека врста стручњака, и кадгод је потребно раде их само они. Другим речима, у место да сви раде све послове, настаје диференцирање у толико, у колико се појединим радовима одају само чланови породице, вештији за њих. Пок. Алекса С. Јовановић описује задругу браће Лишковаца у Жбевцу у Врањском Округу, у којој је после ослобођења живело у двадесет домова на осамдесет душа, што је чинило читав одељак села, махалу. У тој су задрузи били заступљени сви занати потребни земљорадњи: ковачи, колари, ужари и тако даље. Слично наводи и за задругу Мирковића у Скупљену, у Подринском Округу, у којој су такође заступљени занати потребни земљорадњи: коларски, ковачки, дрводељски и тако даље.[1] У околини Београда, у свакој већој породици, има „појединаца који за *домаћу потребу* раде само понеке послове, на пример дрводељске, и друге, али је њима главно занимање земљорадња".[2] У Ибру велике задруге имају нарочитих зграда од брвана, које зову ковахоницама, у којима стоје вигњеви и ковачки алат и у којима понеки члан задруге ради и ковачки занат. Ових је зграда сад мало, али их је раније било много више. Р. Илић,

1 Алекса С. Јовановић, *Историски развитак српске задруге*, Београд 1896, стр. 14 и 71. Види и Ст. Новаковић, *Село*, страна 63.

2 Р. Николић, *Околина Београда* (*Насеља* II, 924).

од кога су и узети ови податци, добро се домишљао кад је тврдио да ово опомиње „на доба кад је свака задруга израђивала све што јој је потребно и кад је у задрузи било занатлија од сваке руке“.[1]

Из овога, тако да га назовем, прелазнога и привремено специјалнога рада улази се у *прави занат* тиме, што појединци, радећи специјалне послове само за своју кућу, почињу радити, узгредно, у колико је потребно, *и за друге, и то за награду.* Овакав појав настаје: или због тога што у задрузи има довољно чланова који би радили остале послове, а специјални, занатски, посао се тражи и рентира; или што друге породице у томе специјалном послу трпе оскудицу, те је рад за њих рентабилнији од обичних домаћих послова; или, најзад, што занатлије имају, и поред тежачких послова, довољно времена и за занат. Вук Караџић казује да су терзије по селима „сељаци као и остали људи, па кад коме треба што да му шије (н. пр. гуњ, чакшире, зубун) он га зове својој кући те ондје ради“.[2] Вук наводи међу сељацима још: коваче, туфегџије, ћурчије, качаре, коларе, дунђере, конопчаре, а „по ђекојим мјестима и лончаре“, од којих само терзија, качар и дунђер „не раде занате код своје куће, него код онога коме раде“[3]. У Доњем Драгачеву у сваком селу има сељака који, већином као самоуци, умеју радити понеке занате, али опет као споредан посао. То су „већином дрводеље, качари, колари и зидари, а има и воденичара“.[4] У Васојевићима су неки сељаци уз своје тежачке послове изучили: зидарство, дрводељство, терзилук, ваљање сукна у ступама, грађење разног дрвеног посуђа и ратарских дрвених алата, и, кад год им допусте редовни послови, раде и другима, обично зими“.[5] Примера оваквих

[1] Р. Илић, *Ибар (Насеља* III, 590).
[2] Вук С. Караџић, *Српски Рјечник, терзија.*
[3] Вук С. Караџић, *Даница* за 1827, 102.
[4] Ј. Ердељановић, *Доње Драгачево (Насеља* I, 115).
[5] Поп Богдан Лалевић и Иван Протић, *Васојевићи у Црногорској Граници (Насеља* II, 575).

сеоских занатлија има у нашем народу врло много.[1]

Овако издвајање заната као нарочитих радова и занатлија као специјалних радника није одскора у нашем народу, нарочито није у крајевима равним, приступачним саобраћају и са развијенијим потребама и културом. Још у нашим споменицима средњега века има помена о занатлијама по селима, који су на сваки начин били занатлије ове врсте коју помињем. За почетак XIX века већ сам поменуо наводе Вука С. Караџића. У актима наше Државне Архиве из времена прве владе Кнеза Милоша врло су чести помени сеоских занатлија. То су у главноме: ковачи[2], качари[3], терзије[4], крчагџије[5] мутавџије[6], самарџије[7], седлари[8], чутурџије[9], скелари[10] и тако даље. У прегледу занатлија у Србији из 1836 године види се читава маса сеоских занатлија.

Интересантно је да се глешто по нашим селима и музика издвојила у занат ове врсте. У ве-

[1] Види *Гласник* X, 313; *Насеља* I, 313; III, 47—51, 293, 781; V. 91, 336. и т, д.

[2] Негован из Дрежника Нах. Ужичке (К. К., Дел. Прот., Унутр, Преп. 8 априла 1822, № 644 и 2 јула 1823, № 1220), Тоша из Башина Нах. Смедеревске (К. К., Дел. Прот., Унут. Преп. 12 април 1824, № 618), Петко Јокић из Орешца Округија Белограчичког (К. К. Нах. Неготинска 28 апр. 1835, № 11 и 12), Средоје из Црчева Нах. Пазарске (К. К., Јов. Обреновић 15 септембар 1837, № 596).

[3] Стојан из Лапова (К. К., Дел. Прот., Унутр. Преп. 12 децембар 1823, № 2298), Павле из Марковца Нах. Смедеревске (К. К., Дел. Прот., 24 априла 1824, № 721).

[4] Милутин Терзић из Катрга (Дел. Прот., 16 јула и 1823, № 1332)

[5] Никола крчагџија из Жабара Нах. Крагујевачке (К. К. Дел. Прот. 26 априла 1824, № 747).

[6] Пеја мутавџија из Прњавора (К. К., Нах. Јагодинска 1828).

[7] Гаврило самарџије из Брајића Нах. Рудничке (Дел. Прот. 4 јула 1823, № 1233).

[8] Јован Андрић из Белог Поља и Милован Јовановић из Љутовнице (К. К. Нах. Крагујевачка 13 нов. 1836).

[9] Јован чутураш из Стрмостена Нах. Ћупријске (К. К. Нах. Ћупријска 10. април 1830).

[10] „Милорад из села Рајкинци, Окружија Ћупријског, мајстор који скеле гради“ (К. К. Нах. Ћупријска 14 октобар 1834).

ликоме делу нашега народа по селима су само Цигани професионални свирачи и певачи. Само они свирају и певају за награду, од које понеки, као од заната, и живе. Иначе у нашој сеоској маси врло су ретки људи, који би свирали и певали за награду или чак од тога живели. Наш је народ од вајкада имао своју народну музику. Њу је неговао сваки ко је имао дара и воље. Било је поносно бити добар свирач или певач, и сваки ко је знао свирати и певати свирао је и певао кад је томе време, али нико није тражио да му се за то плаћа, још је мање ко помишљао да од тога живи. Гуслари су гудели и певали на поселима, гајдаши су свирали било ради играња, било иначе, али је то увек бивало од добре воље. Тако је и дан дањи по селима у нашим примитивним крајевима. Само је слепца и богаља, који нису могли иначе живети, нагонила невоља да свирањем и певањем зарађују насушни хлеб; али се то увек сматрало као нешто од невоље, а хлеб тако зарађен сматран је за горак хлеб. Познат је народни стих о гуслама: „Тешко томе ко се од вас храни“.

Међутим, свуда се није остало на томе. Има места где се музика издвојила као нека врста заната, који се, узгред, кад је прилика за њега, ради и то за награду. Има, наиме, села у којима се људи баве музиком онако од прилике као што у некима има ковача, дрводеља, терзија, који се поред главног сеоског занимања, земљорадне и сточарства, баве још и тим занатима. У Босни, на прилику, има доста примера по селима да поједини муслимански *йивачи* или *йиве*, поред тога што се баве земљорадњом, или чак и другим којим сеоским занатом, иду, било на позив у куће, било иначе од места до места, и по каванама певају уз тамбуру народне епске песме за награду.[1] „Један од њих обилазио је с тамбуром сву бихаћску околицу и

[1] *Hrvatske narodne pjesme*, skupila i izdala Matica Hrvatska, knj. III. стр. XIV, XXII, XXVII.

Крајну“, па „низ Пауње Поље и Посавље“ и долазио чак до Бијељине. „Путујући тако пјева или по кахвама гђе му кахвеџије дају каву, а слушаоци смећу новац“, „или пјева по кућама како га већ ко позове, или код већ познатих спахија и бегова. Они га онда сами плаћају, а позвани гости само слушају. Богатији му даду за једну ноћ и по пет форинти. Гђе би дуље времена пјевао, било би и других дарова: јечерма или половне чакшире“.[1] Један од њих казивао је „да је пјевач од заната и да од пјевања живи“.[2] Сличних појава има и у другим нашим крајевима. У Бранеговићу и Дегурићу, у Ваљевском Округу, код већине је сељака омиљено занимање *свирачина*. Један или више њих удружених иду по мобама, жетвама, свадбама и другим скуповима, из села у село, и свирају за новце или за храну, те и тиме, поред обичног сеоског занимања, привређују.[3]

Из ових још непрестано узгредних сеоских занатских радова долази се до њихове крајње еволуције тиме што се појединци по селима одају *искључиво занатима*, остављајући сва остала сеоска занимања или само оним часовима кад немају занатскога рада, или осталим члановима своје породице, или чак и најмљеним радницима. То бива кад се занат у селу особито тражи и добро плаћа, те доноси више користи него друга сеоска занимања. Таквих случајева има данас већ доста у Шумадији, Подунављу, Подрињу и уопште у равнијим крајевима, у већим селима, где су настале шире потребе и јача култура. М. Ђ. Милићевић помиње у многим селима у Округу Београдском абаџије, бојаџије, терзије, коларе, качаре, мутавџије и лончаре.[4] Ја знам из личног проучавања на доста места у Србији радионице па чак и дућане у којима поједини сељаци

[1] Ibidem XXX.
[2] Ibidem XXXII.
[3] Љ. Павловић, *Насеља Српских Земаља* IV, 242.
[4] М. Ђ. Милићевић, *Књижевна Србија* 115.

непрестано раде свој качарски, коларски, налбантски, ћурчијски или други који сличан занат.

То је последњи стадиум једне врсте сеоских заната. Он би се дао дефинисати као израз локалног задовољавања потреба.

2.

Али довде изложено о сеоским занатима није све. У нас има и таквих заната које ради велики број сељака. Ти се занати јављају, одржавају и развијају из сасвим другојачих потреба.

Бива на име, да се у извесним крајевима читаве породице, села или чак и веће целине одају каквом специјалном раду ван обичне сеоске економије, која или остаје редуцирана, или је ради само један део становништва. Оваква појава, колико сам ја могао запазити, настаје из три разлога: 1. Кад услед пренасељености, или тескобе, или рђавог земљишта нема довољно услова за сточарство или нема довољно земље за земљорадњу, те се од тих главних сеоских економија не могу да подмире све потребе; 2. Кад има сувишка радне снаге, који претиче од сеоске економије, и ако иначе услови за живот нису рђави; 3. Кад природни услови подстичу на какав рентабилнији посао но што је обична сеоска економија.

1. У крајевима у којима је недовољно земљишта за сточарство и земљорадњу, или у којима је земљиште за то неугодно, само један део становништва остаје код кућа да ради домаће послове, сви су остали принуђени да траже други какав рад јер је онај домаћи недовољан да би сви могли од њега живети. Велики део нашега народа из неких крајева иде „у печалбу“ као прост земљорадник и тиме накнађује оно што на своме огњишту добити не може.[1] Али се у много више случајева у ова-

[1] V. Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena* стр. 498; М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија* 242; *Насеља* I, 116, 313—314; III, 783; V, 91—92; 336—337; VI, 65—66 и т. д. В. М. Николић, *из Лужнице и Нишаве,* 26 и тако даље.

НАРОДНИ ПЕСНИК И НАРОДНА ТРАДИЦИЈА

Добри народни песници имају врло развијен укус за избор градива својих песама. Као пример могу послужити најлепше и најпопуларније наше народне песме из првих Вукових Зборника; од њих има највише варианата, оне се највише у народу траже, њих народни певачи и сад најрадије и најчешће певају, оне су из Зборника отишле чак и у најудаљеније кутове народне, докле усмено можда никад не би доспеле. Песме слабијих песника, и у народној поезији, само животаре и испуњују Зборнике као фолклорна грађа, али за поезију не представљају ништа од значаја. Песме сасвим слабе пропадају одмах по постанку.

Међу изворима из којих народни песници црпу грађу, *народна традиција* заузима једно од главних места. Али ту су се они показали врло вешти и пажљиви у избору, не узимајући градиво из реда, већ само пробрано, само оно што је у истини за песму; све остало оставили су да и даље траје као прозна народна традиција.

Познато је колико је у нашој народној традицији обилато „оно што се слабо у пјесмама налази, него се приповједа", како каже Вук Караџић: о Светоме Сави, Косовском Боју, Милошу Обилићу Краљевићу Марку, Старини Новаку, разним градовима, манастирима, црквама и другим местима. Из све те обилатости народни су песници издвајали и у песме уносили само оно што је вредно било да се піснички обради. Отуда је о многим личностима

и догађајима, који су били вредни да их традиција очува, врло велики део остао само у прозној традицији.

Па не само то, већ баш и онда кад из предања о једноме догађају народни песник ствара песму, не узима га цело, ако све није за песму, већ само онај део што је у складу са лепим, што је за песму. Какви су чистунци народни песници у том погледу, најбоље ће се видети на једноме примеру.

„Године 1413, цар Муса разби деспота Стефана на Врбници, и разори Крушевац и Петрус и Сталаћ и Копријан и Скопље и друге градове. И небројену множину рода хришћанског уби сабљом“.[1] Тако бележи летописац страховити поход султана Мусе на деспота Стефана 1413 године. Ни биограф деспота Стефана, Константин Филозоф, не казује о томе много више. Али, ређајући Мусина освајања и пустошења, бележи код Сталаћа један специјалан детаљ: „Исто тако би разграбљен и Сталаћ. У кули се његовој одржа бранећи град неки благородни муж, док са кулом није изгорео, показавши тиме право старинско јунаштво.“[2] Овај јуначки догађај из низа трагичних момената наше покосовске прошлости, очувала је и народна традиција уопште и народна песма посебице. Оно што је за нас овде важно то је, што је из народне традиције о паду Сталаћа народни песник издвојио само један витешки и леснички лепи део, а остало је оставио даљем приповедању обичне прозне традиције, јер, као што ће се видети, није било за песму.

1829 године путовао је по Србији Ото Дубислав племенити Пирх. У опису тога свог пута, помињући код Сталаћа развалине Тодорове куле,

[1] Љ. Стојановић, *Српски родослови и летописи (Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. 53, стр.79—80).

[2] В. Јагић, *Константин Филозоф и његов живот Стефана Лазаревића, Деспота Српског (Гласник Српског Ученог Друштва,* књ. 42, стр. 107).

које се још и сад виде на истакнутом брегу на обалама Западне и Јужне Мораве, он додаје: „Тодор је био један од војвода кнеза Лазара, и бранио је неколико дана град од Турака. Једна од народних песама, за коју веле да спада међу најлепше, али која, у колико је мени познато, још није преведена на немачки, изнела је историју те опсаде и пропаст Тодорову. Почетак је њен:

Вино пије Тодор од Сталаћа
У Сталаћу, на Морави граду.

Једна од највећих лепота у тој песми лежи у опису храброг држања љубе Тодорове. После дугог узалудног нападања, Турци налазе један пролаз, који води у подруме градске, и кад је Тодор видео да је све изгубљено, онда он баци прво своју сабљу у Мораву, а за тим и сам скаче у њу загрљен са својом љубом. Други део песме, у коме је причање о постанку имена Варварина, врло је мало поетичан, готово одвратан, и Вук је имао право што га није уврстио у своју збирку“.[1]

Не познавајући ствари, Пирх је унео у ову белешку нешто забуне, која, кад се рашчисти, даје решење онога што хоћу да покажем.

У Вука нема народне песме која би опевала *пропаст Тодора од Сталаћа при паду Сталаћа*, а која би почињала са:

Вино пије Тодор од Сталаћа
У Сталаћу, на Морави граду.

Пад Сталаћа опева позната лепа песма „Смрт војводе Пријезде“, која почиње са:

Честе књиге иду за књигама,
Од кога ли, коме ли долазе?

[1] Ото Дубислав плем. Пирх, *Путовање по Србији*, 1829, српски превод од Дра. Драгише Т. Мијушковића, издање Академије Наука, Београд, 1899. стр. 131. — Варварин је село (данас му је један део и варошица) на левој обали Велике Мораве, неколико километара испод Сталаћа.

Од Мемеда од цара турскога,
А долазе до Сталаћа града,
До Пријезде војводе сталаћке:
„О Пријезда, војводо сталаћка,
„Пошљи мени до три добра своја:
„Прво добро сабљу навалију,
„Која сече дрвље и камење,
„Дрво камен, и студено гвожђе;
„Друго добро ждрала, коња твога,
„Који коњиц може прелетити
„Засобице и по два бедема;
„Треће добро твоју љубу верну“.[1]

Мени су познате у овај мах још две варианте ове песме, али ни једна не помиње Тодора, нити има онај почетак који Пирх наводи.[2] Пратиоци, Пирхови или су, заведени именом Тодорове Куле казали Пирху почетак од песме *О женидби Тодора од Сталаћа*, која почиње са:

Вино пије Тодор од Сталаћа
У Сталаћу, на Морави граду,[3]

али која не опева пад Сталаћа, већ женидбу Тодорову; или су могли имати на путу Вуков „Српски Рјечник“, па су код Сталаћа загледали у њега,

[1] Вук С. Караџић, *Срӣске народне ӣјесме,* књ, II, Београд 1895, стр. 494-497.

[2] „Пријезда војвода“ (*Летоӣис Маӣице Срӣске,* књ. 29, стр. 45), и „Smrt vojvode Prijezde“ *(Hrvatske narodne pjesme,* I, 353), Само у једној напомени у предговору издања народних песама од 1823 године, вели Вук, да се још пева „како̀ је Ђурђева Јерина подигла Турке на Тодора, те га опколила у Сталаћу и искала му до три добра његова:

Прво добро вранца крилатога,
Друго добро сабљу окована,
Треће добро љубу Иконију,

а он им није ћео дати ни једно, него једнако излијетао на вранцу те сјекао Турке око града. А кад Турци некако поткопају град и стану улазити у подруме доње, онда он сабљом вранцу одсијече главу“ и т. д. као у песми „Смрт војводе Пријезде“ (Вук С. Караџић, *Срӣ. народ. ӣј.,* књ. II. стр. XXXIV).

[3] Вук Стефановић, *Мала ӣросӣонародна славеносербска ӣеснарица* у Виени 1814, стр. 100-103.

нашли, поред речи, Сталаћ, стихове које наводи Пирх[1] и везали их за песму о паду Сталаћа, чију су садржину могли запамтити, а јунака песме заменили Тодором, чије име и кула носи; или су, најзад, уз поменуто, били заведени и локалном традицијом, која је, због имена Тодорова Кула, заменила Приједу именом Тодоровим.

Пирх је дакле несвесно помешао две народне песме, у којима су имена јунака везана за Сталаћ. Друга једна забуна за нас је, у питању које истичем, главна. Она је у томе што Пирх помиње и „други део песме у коме је причање о постанку имена Варварина", који је „врло мало поетичан, готово одвратан", те је Вук „имао право што га није уврстио у своју збирку". У Вука заиста нема тога дела песме. Њега нема ни у другим, мени познатим, вариантама песме о паду Сталаћа. Њега уопште и није било у *песми*, није никако саставни део песме, већ је то локална традиција, која се у околини Сталаћа прича као наставак, готово идентичне са песмом, локалне традиције о паду Сталаћа; она је и далаградиво за песму, њу су Пирху онде на месту казивали, а он је мислио да је наставак песме. Ту сам традицију ја чуо у Мозгову још 1896 године, и још онда сам је саопштио.[2] Она је у истини „одвратна", није за песму, и није ни ушла у њу, јер је нема ни у једној варианти. Доцније сам, 5 августа 1899 у Варварину чуо још бољу варианту ове традиције, коју овде саопштавам, да се види шта је и колико из ње узео народни песник, јер је било лепо, а шта је оставио да се и даље само прича, јер није било за песму:

[1] „Сталаћ, m. Ruinen einer alten Burg an der Morava, ober Ćuprija

Вино пије Тодор од Сталаћа
У Сталаћу, на Morави граду".

(Вук Стефановић, *Српски Рјечник*, Беч, 1818. стр. 790).

[2] Тих. Р. Ђорђевић, *Ситне белешке* (*Бранково Коло*, 1896, бр. 29, стр. 921).

Султан је, исто онако, као што се у песми казује, тражио од *Тодора од Сталаћа* она три добра његова, а кад му их он не даде, дође под Сталаћ, па га је опсађивао три године, али све би узалуд. Не могавши му ништа, науми да се врати. *Нека баба* му рече, да испод града има лагум, којим се силази у Мораву по воду, него нека припази где из града излазе гуске на Мораву и где улазе, за њима нека пође с војском, па ће ући у град. Султан тако учини и доспе у град. Тодор се јуначки борио, али узалуд. Видевши да ће најзад подлећи, запита своју љубу: Воли ли жива Турцима, или мртва с њим. Кад она изјави ово друго, он је загрли, па тако загрљени скоче у Мораву. Султан поруши град и, љут што није имао успеха, покоље силан свет и учини пустош око града. Међу тим *код данашњег Варварина Морава избаци тело љубе Тодорове.* Турци га однесу Султану, а он нареди, те га најпре у казану *сваре и онда обешчасте.* Због тога што је ту *варено* њено тело, место добије име Варварин.[1]

Овај последњи брутални део традиције, који би ружио лепу слику једног витешког догађаја, народни је песник намерно и са разлогом изоставио. Он је у још нечему био пажљив. Он из традиције није унео у песму ни издајство, јер му се и то учинило с једне стране ружно, а с друге као ствар која би умањила ефект од јунаштва Пријездина. Само хрватска варианта, која изгледа да је најстарија, има нешто од тога, али ипак разблажено и образложено.

Тако је и толико у овом случају био пажљив народни песник у бирању онога што ће из традиције унети у песму. Због тога је песма „Смрт војводе Пријезде" и испала тако лепа, можда једна од најлепших у нашој народној поезији. Због тога је она и скретала на себе пажњу и наших књижевника и наших уметника.

[1] Сличну народну традицију о „мртвом телу Иконије љубе Тодора од Сталаћа" и о имену Варварина забележио је и Г. Ст. М. Мијатовић. *Темнић* Антропогеографска студија Ст. М. Мијатовића (*Насеља Српских Земаља,* књ. III, стр. 368—369).

ОБЈАШЊЕЊЕ НЕКОЛИКИХ НАРОДНИХ ПОСЛОВИЦА

1. НЕ ЖЕНИ СЕ САПУНАР

Међу пословицама, које је Вуку С. Караџићу послао Сима М. Богдановић, налази се пословица: „Не жени се сапунар (не треба дакле да више од једне свијеће гори)“. Поред ње је оваква белешка: „Ову сам пословицу чуо у Глини, али не могох дознати како је постала. А обично је реку као укор ономе ко двије три свијеће без потребе упали“.[1]

У Алексинцу и Соко Бањи каже се „као укор ономе ко двије три свијеће без потребе упали“: „Није ти отац мумџија“. Мумџија је турска реч и значи: мајстор што гради свеће. Пословица, дакле, из Алексинца и Соко Бање, значила би: Што трошиш толике свеће, није ти отац мајстор од свећа, немаш их на расположењу, колико их хоћеш.

У нашим варошима су мумџије у исто време били и сапунџије (сапунари). То је био управо један исти занат. Исто је тако било свуда по нашим земљама. У Загребу, у средњем веку, „сапунари радили су простији сапун и лијевали лојане свијеће“.[2] Пословица у Вука би, према томе, значила: Што трошиш толике свеће, не жени се сапунар (мајстор од свећа), те да не жали што му се свеће троше?

2. НИ У ТИКВИ СУДА, НИ У ВЛАХУ ДРУГА

Међу пословицама које је скупио Вук С. Караџић налази се и: „Ни у тикви суда, ни у Влаху друга“.[3] Она се, данас, употребљава као каракте-

[1] Вук С. Караџић, *Срйске народне йословице*, Београд, 1900, бр. 7612.
[2] *Rad*, 176, стр. 179.
[3] Вук С. Караџић, *Срйске народне йословице*, бр. 4408.

ристика Влаха (Румуна). Са извесним оградама и Вук каже да Срби употребљавају ову пословицу „за праве Влахе". Као српску пословицу, која се односи на Румуне, схватили су је и Румуни и унели су је, као такву, у свој велики Зборник Пословица, у коме су поред румунских и све туђе, које се односе на њих.

Међутим, ова се пословица првобитно није односила на Румуне. То ће бити јасно, чим објаснимо шта у њој значи реч *Влах*. Не упуштајући се у компликовано питање о пореклу речи *Влах*, што нам овде није ни потребно, задржаћемо се само на њеном значењу у нас.

Од XII до XV века, то јест до пропасти наше самосталности, реч *Влах* у нас је означавала не само човека романске народности, него и свакога онога коме је сточарство било главно занимање.[1] Турци су, у западним нашим крајевима, проширили име Влах на све Србе. Путописац Бенедикт Курипешић, који је 1530 године прошао кроз Босну, вели да је у њој нашао „три народности и три вере: прво су стари Бошњаци, који су римско-хришћанске вере..., други су Срби (Surffen) које зову *Власима*... а вере су Св. Павла (православне)..., трећи су народ прави Турци, који су војници и чиновници, а владају сасвим тирански обема горе поменутим племенима".[2] Именом Власи називани су и Срби, емигранти из Босне у Хрватску. У писму цара Фердинанда I, од 6 новембра 1538 године, хрватском бану Петру Кеглевићу, каже се како му је јављено „да су капетани и војводе Рашана или Срба и *Влаха који се обично Србима зову*", са својим присталицама и потчињенима, срећно прешли из Турске у Хрватску" („...capitanei et waywode Rasciani sive Sirviani atquae *Valachi quos vulgo Zrbscky vocant...*"). Од тога доба има пуно споменика, у којима се помињу: „Valachi sive Rasciani", „Rasciani sive Valachi",

[1] Рад. М. Грујић, *Апологија Српског Народа у Хрватској и Славонији*, Н. Сад 1909, стр. 48; C. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien* III, Wien 1914. p. 69.

[2] *Rad*, knj. 56, стр. 162.

„Morlachi o Serviani“, „Valachi sive Rasciani vel ut verius dicam Serviani“.[1] У расправи митрополита Стевана Стратимировића „О Власима“, из 1806, вели се да римокатолици у Хрватској и Славонији име Влах „Славонцима и Србима који су источне, наше, вере с презрењем придају“, и да „исто тако и Турци у Босни и Србији сваког хришћанина Босанца и Србина Влахом називају“.[2] При крају XVIII века забележио је Стефан Ференчевић, свештеник сомборски пословицу: „У крају се Власи даве“. Уз њу је дао овакво објашњење: „Тако се *нама Србљем* поношавају иноверци с нама живећи, што сваки посао добро почнемо, а зло свршимо, као да initium а не finis coronat opus“.[3]

Да се име Влах односи на Србе имамо пуно доказа у самога Вука С. Караџића. „Кад су Србљи први пут дошли на Шабац (1804), онда су турске жене у Шапцу пјевале:

Подигло се неколико *Влаха,*
И понело у тиквици праха.“[4]

„Кад су Турци чули да пуцају топови на Љубићу, вели на другом месту Вук, изнајпре нису веровали да су то прави топови, него су мислили да су Срби начинили од дрвета као ступе, те их плаше и за то су говорили: Не превари, *Влахо,* не“.[5] У „Српском Рјечнику“, код речи *Влах,* има Вук овакво објашњење: „Срби закона турскога, у Босни и Херцеговини, тако и они закона римскога, како у Босни и Херцеговини, тако и у царству аустрискоме, изван Далмације, зову, и то као за поругу, браћу своју закона грчкога“. Код речи *Власићи,* вели Вук да у

[1] Рад. М. Грујић, *Апологија,* стр. 55 и даље; Вас. Ђерић, *О српском имену по западним крајевима нашег народа,* Београд 1914, стр. 49 и даље.
[2] *Летопис Матице Српске,* књ. 228, стр. 119.
[3] „Додатак к числу 83 *Новина Србских,* за 1818, стр. 654.
[4] Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме* IV (1896), стр. 135.
[5] Вук С. Караџић, *Историски и етнографски списи,* I, 152.

Дубровнику тако „зову људе закона грчкога“.[1] Код речи *Турковлах* вели да се „тако зове (особито у Далмацији) Влах [православни Србин] из Турске, за разлику од оних из ћесарске“.[1]

Најзад се име Влах у смислу Србин види и из неких пословица Вукове збирке. Уз пословицу „Власи као ораси“ има Вук овакво објашњење: „Ага један дође на крсно име код Србина, и у вријеме јела упита: Могу ли, *Влаше*, напити у здравље твоје и твојијех Влаха? Србин: Можеш, ага. Турчин: Здрав си, домаћине! У здравље твоје и твоје браће Влаха: Власи ка ораси, ораси ка лешници...“ Уз пословицу: „Не зна пијан Влах шта је гладан Турчин“ Вук је забележио: „Приповиједа се како је гладан Турчин дошао негђе пред српску кућу и сјахавши с коња повикао домаћину, који је пијан пред кућом ђељао државицу за будак: „Држи море коња па вичи *Влахињу* нека мијеси погачу и куха цицвару и пече кокош.“ Па онда отиде у кућу. Пошто у кући мало посједи и види да нити ко долази ни се шта готови, изиђе опет на поље и видећи да му коњ стоји ђе га је и оставио, а Србин једнако ђеља државицу, он не знајући да је Србин пијан, сврне лулу, па њега камишем преко леђа, а Србин државицом иза врата једном па и другом и да не дотрче жене те га отму, мало га не убије“.[2]

Из свега реченога мислим да је јасно да је име Влах у место Србин, нарочито „с презирањем“ и „као за поругу,“ врло обично. Оно што није јасно то је да се пословица „Ни у тикви суда, ни у Влаху друга“ односи на Србе, а не на праве Влахе. За ово, међутим, има позитивних и директних доказа. Вук у објашњењу ове пословице вели: „Овако говоре не само Срби за праве Влахе, него и *Турци за Србе, а и Срби римскога закона за своју браћу*

[1] В. исто објашњење речи Влах и у Вуковим *Срйским народним йјесмама* I, (државно издање), стр. 3, напомена 5.

[2] Вук С. Караџић, *Срй. н. йословице,* бр. 681, 3878. Види и В. С. Караџић, *Срй. нар. йриповијеткe,* стр. 311.

грчкога закона." Сем тога, има једна пословица, која је забележена много пре Вука, још 1697 године, из које се, сасвим јасно, види да је у нашој пословици име Влах потпуно у место имена Србин. Она гласи: „Ни тиква суд, ни Србљин друг."[1]

У збирци Јована Мушкатировића има пословица: „Ни у тикви суда, ни у *непостојану* друга,"[2] у којој, као што се види, на место Србин, односно Влах, стоји *непостојан* (човек). Значење је и у Вуковој и у Мушкатировићеној скоро исто. Међутим Вук, који је знао за Мушкатировићеву пословицу, каже да је „друкчије никад није чуо" него онако како ју је забележио. Мушкатировић је по свој прилици или пословицу чуо са *Србин* или је знао да *Влах* у њој значи што и *Србин,* па је хтео да одбрани Србина од овога чиме га пословица карактерише. Да је реч *непостојан* унесена у пословицу, види се и по томе што то није народна реч, већ „по свој прилици прије ће бити руска него права словенска," како вели Вук у предговору Новог Завјета.[3] Према томе остаје јасно да су Турци, из извесних разлога, окарактерисали Србе као несигурне, непоуздане и, ако хоћете, непостојане. Зашто су то учинили, сасвим је друго питање. Одговор на њега имамо у националној борби и антагонизму српскога и турскога народа, после турских освајања српских земаља.

Две друштвене заједнице, биле оне две породице, два села, два браства, два племена, или две народности, увек нађу шта ће једна другој да замере и „као за поругу" да кажу. „Руга се комшија комшији, село селу, вилајет вилајету и сви народи један другому", врло згодно каже Доситеј Обрадовић.[4] У том погледу није могло бити изузетка ни

[1] Gj. Daničić, *Poslovice*, Zagreb 1871, стр. 80, бр. 2962.
[2] J. Мушкатировић, *Причте илити по простому пословице.* Друго издање. Будим 1807, стр. 93.
[3] *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, na svijet izdaje Jugoslovenska Akademija, код речи *nepostojan*.
[4] Дела *Доситеја Обрадовића,* Београд, 1911, стр. 192.

између чисто српских заједница. За то има врло много, примера.[1] Нарочито није могло бити између српских и туђинских заједница. И за то има многобројних примера. Специјално за Србе и Турке и за њихове односе било је пуно разлога да говоре једни о другима „као за поругу." То су била два потпуно различита народа са два различита порекла, двема религијама, двема прошлостима, двема културама, двојаким погледима на свет и, што је главно, један са правима господара, други без права, готово роб. И они су рекли пуно ствари једни на рачун других. И зато има пуно примера и у литератури и у традицији. Између осталога, рекли су једни о другима да су *неиоуздани*. То су рекли не само Турци за Србе у пословицама: „Ни у тикви суда, ни у Влаху друга," „С Влахом до по здиле, а од по с њом у главу". (Код ове пословице вели Вук: „Гледај: Ни у тикви суда, ни у Влаху друга). „Једнога Влаха посади за сто, другога метни под сто, што ти мисли онај под столом, то ти мисли онај за столом," — већ и Срби за Турке: „Ни у Турчина вјере, ни у Жуђела мјере," „Тко се у Османлију узда, штапом се на воду наслања",[2] „У Турчина вјера на кољену" (са објашњењем: Не можеш му се ослонити на вјеру и на ријеч), „У Турчина и у змије љуте, у њих никад тврде вјере нема."[3]

Да Срби према Турцима и Турци према Србима, не само изгледају, но и да буду *неиоуздани* било је стварних разлога, које, мислим, није потребно наводити.

3. НОСИТИ ГЛАВУ У ТОРБИ

У једној збирци наших народних пословица из XVII и прве половине XVIII века налази се пословица „Носи главу у торби"[5] У Вуковој збирци су

[1] Вук С. Караџић, *Пословице*, стр. 492—493. М. Ђ. Милићевић *Кнежевина Србија* стр. 119—120, 125, 217; К. Поповић, *Пуш лицејских ћишомаца*, Београд 1867, стр. 144; *Брасшво* III. 247; *Zbornik za narodni život Južnih Slovena* XI, 138—141 и т. д.

[3] Gj. Daničić, *Poslovice*, 2971, 3426.

[4] Вук С. Караџић, *С. н. пословице* бр. 6864, 6865.

[5] Gj. Daničić, *Poslovice* бр. 3168.

две сличне: „Глава му је у торби“ и „Метнути главу у торбу.“[1] Код друге има Вук као објашњење: „Прегорети свој живот“. У Љубушака су такође две пословице: „Метнуо је главу у торбу“ и „Носи главу у торби“.[2] У великом „Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika“ Југословенске Академије код речи *glava* објашњено је значење „глава у торби“. Ту се вели „Метафорички се каже да је коме *глава* у *торби* кад му је живот на погибли, те као да му је глава већ одсјечена.“ Ту се наводе сем прве пословице из Вука, још и примери: „Носим главу у торби“ (из 1678 године); „Главу у шаци држати, главу у торбицу свити“ (из 1808), са објашњењем „vitam exponere, in periculo vitae versari“; „Волим махнут преко горе црне, а у торби главу преносити“.

Пословицама је, докле, значење сасвим јасно. Оно што није јасно, то је откуда им је дошло такво значење. Сима Милутиновић прича како је, с пролећа 1815 године, један гаваз Сулејман-паше, везира београдског, био одређен да кнезу Милошу, који се налазио у београдском граду, као у шали, покаже одсечену главу Станоја Главаша и „да му каже да је не само Главашева глава донесена, него да је ред од сад и на његову дошао, на које му Милош, проза смијех, одговори да је он своју, давно, *метнуо у торбу*, и већ неколико времена туђу, на својему рамену, носи“[3]. Слично исту ствар прича и Вук Караџић, само што он вели да је Милош рекао: „Вала ја сам моју главу још одавно *бацио у торбу* и сад већ туђу носим“.[4] Исту ствар прича слично и Б. Куниберт. Он вели да је Милош рекао: „Одавно је моја *глава у зобници*, ова коју носим није моја: има много година, како сам је ја

[1] Вук С. Караџић, *Српске нар. пословице,* Београд, 1900, бр. 773 и 3429.

[2] Мехмед-бег Капетановић Љубушак, *Народно благо,* Сарајево 1888, стр. 97 и 127.

[3] С. Милутиновић, *Историја Србије* Београд 1888. с. 117.

[4] Вук С. Караџић, *Скупљени историјски и етнографски списи,* I стр. 142

жртвовао."[1] Пишући на страном (француском) језику и за странце, он је морао објаснити шта значи „одавно је моја глава у зобници", иначе им ствар не би била јасна. Он је то учинио у напомени испод текста. У томе објашњењу налазимо и ми разјашњења откуда је дошло да „глава у торби" значи „живот у опасности". Куниберт, наиме, вели: „Турци бацају главу погубљенога у зобницу, да би је однели до места, где треба да буде изложена. Отуда пословица: Глава тога и тога није далеко од зобнице".

Ја немам при руци оргинал књиге Б. Куниберта, већ се служим преводом пок. М. Р. Веснића, али ми се чини да је Куниберт сувише слободно превео српску пословицу. Но то ништа не смета да се види откуда је пословица „Глава му је у торби" добила своје значење.

Изгледа да је и иначе одсечена људска глава ношена у торби. За време устанка у Босни 1875 године „кад би поједини усташа убио појединог непријатеља, одсјекао би му главу, па је носио у торби, да је покаже своме војводи".[2]

Са пословицом „Носити главу у торби" нема никакве везе пословица — „Као да му је торба на глави" (тако не види)".[3] Она је постала из сасвим других разлога. Разбојници и зли људи кад упадну у чију кућу, ноћу, гледају да у мраку намакну домаћину (и ако треба још коме у кући) на главу торбу или врећу, коју му привежу око врата, па тек онда пале светлост и траже оно што желе однети. Иако гори светлост, нападнути, кроз торбу, не може видети ко су разбојници и не може их тужити.

4. КОЛИКИ СИ, А НИСИ КРШТЕН

Ове пословице у Вуковој збирци нема. Колико е мени познато, нема је ни у другима. Међутим она није тако необична и чује се доста често. Зна-

[1] Б. Куниберт, *Српски устанак и прва влада Кнеза Милоша.* Београд 1901, 67.

[2] M. Gjugjević, *Memori sa Balkana,* Sarajevo 1910, стр. 011.

[3] Вук С. Караџић, *С. н. пословице,* бр. 2460.

чење јој је: „Колики си, а немаш памети“, „Колики си, а не умеш да мислиш“. Откуда јој је овако значење, није јасно.

Вук има једну сасвим другојачу пословицу, али јој је, држим, значење исто. Њезин коментар, мислим, да донекле може да послужи и као објашњење ове пословице. Она гласи: „Колики си велики, а гаћа немаш“. Коментар јој је: „Матор си човек, а немаш памети. Ђеца, по селима, обично не облаче гаћа до 6 до 7 година (док их не могу сама дријешити и свезати), па кад их обуку више их не остављају...“[1] Пословица би дакле значила: Матор си човек, а говориш, или радиш, као да си дете, као да још гаћа ниси понео.

У старија времена, у нас, нарочито по селима, где су свештеници били ретки, деца су доцкан крштавана. Изгледа да се ни тамо, где свештеници нису били ретки, није много журило са крштењем. На седници Београдског Сабора од 3 јуна (23 маја) 1730 године, одлучено је да „ниједно дете не сме дуже остати некрштено од осам дана. Отац или кум, који би ову заповест прекршио, да се строго казни“.[2] 2. марта 1836 године, № 64, наредио је епископ тимочки, Доситеј Новаковић да свештеници не допуштају да деца умиру некрштена, каошто се то често у његовој епархији дешава.[3]

Да ове одлуке нису потицале отуда, што су деца само неко кратко време остајала некрштена види се из следећега: Ђорђе Венелин, који је у првој половини XIX века путовао по Бугарској, тврди како је, тамо, у то доба, било мало свештеника, те је било младића од седамнаест и од двадесет година, који још нису били крштени.[4] У Кучима

[1] Вук С. Караџић, *С. н. пословице*, бр. 2750. Исто значење има и пословица: „Није сваки човек који гаће носи“ (Вук *посл.* бр. 4248).

[2] *Гласник* II одељења, књ. IV, стр. 51.

[3] Акт у Архиви Неготинског Протопрезвитеријата.

[4] J. Венелин, *Заради возбужденіе новоболгарской словесности,* превелъ М. Кифаловъ Тетевенецъ. Букурешт 1842, стр. 33

„свештеника понекад годинама није било, те су деца остајала некрштена, догод не би какав калуђер наишао да купи милостињу".[1] У Плавско-Гусињској Области прича се да су пре триста година остали били без попова, па да су због тога „дјеца расла некрштена". Било их је некрштене и од дванаест година.[2] Горани код Призрена, пре но што су прешли у ислам имали су грдну оскудицу у свештеницима. Код њих је „бивало да су деца већ и одила и говорила некрштена, и довикивала једно другоме: „Ајде, дошао поп да нас крсти!"[3] У Омољу се са крштењем деце ни дан дањи не жури. Дете се одмах крштава само ако је болесно те је опасност да не умре некрштено, иначе се са крштењем одуговлачи, по шест, дванаест и више месеца. Ја имам у својим белешкама из Омоља забележени пример да је једно дете из села Јошанице (Михаило С. Миловановић) крштено тек као ђак I разреда основне школе. Има случајева да су, тамо, деца још доцније крштавана. У старије доба, по казивању старијих људи, оваквих је случајева било много више. И сад би их било више, но што их има, да их црквене власти не забрањују.

Према томе значење би наше пословице било: „Колики си, а говориш као да још ниси крштен, као да си дете".

Исти је коментар, наравно, и пословици: „Јеси ли крштен?" Она значи: „Јеси ли прешао доба, кад се деца крштавају, кад тако лудо говориш?"

---

[1] Ј. Ердељановић, *Кучи (Срп. Етнографски Зборник*, IV. стр. 67). Види и М. Миљанов, *Племе Кучи* 117—118.

[2] А. Јовићевић, *Плавско-Гусињска Област (Срп. Етнографски Зборник* XXI, 430).

[3] Бр. Ђ. Нушић, *С. Косова на Сиње Море*, 39.

МАШТАНИЈЕ У „ГОРСКОМЕ ВИЈЕНЦУ“

У Горскоме Вијенцу владике црногорскога Петра Петровића Његоша казује се како се војвода Драшко вратио из Млетака и како је причао шта је све тамо видео. На крају његовога причања има још и ово:

И јошт ћу ви једну спрдњу причат,
А знам чисто вјероват нећете,
Видио сам људе у Млеткама,
Ђе на коноп скачу и играју.

Кнез Роган:

То не може бит истина, Драшко,
Него су ти очи замаштали.

Војвода Драшко:

Не знам ништа, но сам их гледао;
И сам мислим да је *маштаније.*

Обрад:

А да шта је него *маштаније?*
Ја сам чуо од једнога ђеда,
У Боку су једни доходили
Из Талије или откуд друго,
На наш пазар исти излазили
Па викнули цијелу народу:
„Погледајте онога кокота!“
Кад погледај онога кокота,
Али шљеме за ногу потеже, —
Кад онај час није него сламка!
Другом викни: „Послушај, народе!
„Свак ће сада грозд у руку имат,
„Грозду ћете бритве принијети,
„Ал' чувајте да вас јад не нађе,
„Немој који грозда окинути!“
Докле сваки за по грозд ухвати,
Принијеше бритве гроздовима;
Кад виђеше чудо невиђено,

Сваки себе за нос ухватио,
Догна бритву до својега носа!
Докле трећи са врх зида викни:
„Чуј, народе, не потопите се!“
У то рикни низ пазар ријека;
Или било мушко или женско,
Свак да гази уздигни хаљине, —
Кад ни воде ни од воде трага,
Но свак дига у пазар хаљине
И кренуо ка да воду гази!
Кад виђели е их погрдише,
Скочи народ и би их побили,
Но утеци у Котор Латини.
То играње исто је овакво
Што на коноп играју, војвода!

Слично казивање, али само о носу и гроздовима, налази се и у Гетеову *Фаусту*, те је Ј. Скерлић држао да је та епизода у Његушу „остатак из читања великих туђинских песника“, у овом случају — Гетеа, мислећи да „сличне ствари не постоје у нашим народним умотворинама.“ [1]

За Скерлићем је пошао и Г. М. Решетар. Коментаришући дотичне Његошеве стихове Г. Решетар вели: „Ова је прича о носовима — гроздовима узета по свој прилици из Гетеова *Фауста*“, и за доказ наводи Скерлићев чланак.

Међутим Обрадово причање није узето из Гетеа, већ из народнога предања и то цело, а не само о носовима и гроздовима. Још кад сам, пре много година, први пут, у *Горском Вијенцу* прочитао ово место, пало ми је на ум шта сам у селу Тешици, близу Алексинца, као ђак основне школе, слушао од својих другова, ђака. Неко је, наиме, тада причао како му је отац, или неко други, не памтим, казивао да су негде долазили комендијаши, па *осотоњили* људе и показивали им петла како вуче греду, кад оно није била греда но сламка. Онда су рекли свету да узме у руке гроздове и косире и да сваки држи косир до грозда, али нико да се не

[1] Ј. Скерлић, *Један прилог ка проучавању Горскога Вијенца (Летопис Матице Српске* књ. 286 (1901), 68—76).

шали да грозд одсече, кад оно нису били узели гроздове, већ сваки себе ухватио за уво или нос. Најзад су повикали народу да иде велика вода, те се људи почну загртати, а жене задизати завијаче (сукње), па су тако непристојно ишле, кад оно није било воде ни од корова. Па и доцније сам у неколико махова слушао исто предање од својих сељака.

Можда ми никад ни на ум не би пало да ово народно предање саопштим да није било чланка пок. Скерлића. Он ме је побудио да то учиним. Да бих се, пак, уверио постоји ли још где у народу такво причање, обратио сам се својим ученицима у Учитељској Школи у Алексинцу, којих је било из различитих крајева и питао сам их да ли су чули сличних прича о комендијашима. На моје велико изненађење добио сам доста одговора из разних крајева Србије, који су врло слични, понекад исти, са Обрадовим причањем у *Горском Вијенцу* и са оним што сам ја у детињству слушао. Одговора је било: из Тешице (из истог места у коме сам и ја причу у детињству чуо), из Купиновца (у Ресави), из Блаца (у Округу Топличком), из Рамаће (у Срезу Гружанском, у Округу Крагујевачком), из Злокућана (у Округу Пиротском), из Врања, из Власотинца и из Ужица. Све ове одговоре заједно са оним што сам ја слушао, ја сам наштампао одмах после чланка пок. Скерлића.[1]

Недавно је Г. Љ. Стојановић, оцењујући овогодишње (осмо) издање *Горскога Вијенца* од Г. Решетара, саопштио да је „као дете слушао у Ужицу (истина од писменог варошанина) варианат где се у место гроздова помињу лубенице. Неки мађионичар прво је по столу орао, па посејао лубенице, оне никле и сазреле, он свакоме дао по једну и по нож, али им запретио да не секу док им он не каже, па је одједном свега нестало, а они ухватили сваки себе за нос и наслонили нож. Народ верује да ти мађаоничари „натуре сијери на очи" гледаоцима,

[1] *Караџић* за 1901 (IV), 138—142.

па им се чини да је онако, али да неко међу њима има преврнуту чарапу или друго што од одела, њега не би могао обманути“[1]. Слично овоме предање о носу и лубеници саопштено ми је из села Сепаца (Срез Лепенички, Округ Крагујевачки). Ја сам и њега заједно са осталима наштампао још 1901 године.[2]

На основу свега реченога мислим да Обрадово причање у *Горском Вијенцу* Његош није узео из Гетеова *Фауста*, већ из народнога предања. Оно пак није морало бити изворно наше, већ је могло бити од некуда и унесено у наш народ као такво. Али су му, што је много вероватније, могли дати повода и какви мађионичари и „комендијаши“, који су „из Талије или откуд друго“ можда долазили и међу наш народ, нарочито у западне приморске крајеве, на пример у Далмацију и Боку Которску. За Боку и сам Обрад каже да су у њу „једни доходили“.

---

[1] *Просветни Гласник* за јуни 1923, 395—396.
[2] *Караџић* за 1901, 142.

ПАРТЕНОГЕНЕЗА

Партеногенеза (Parthenogenesis) је грчка реч и значи девојачко рађање. У науци се партеногенезом назива појава у којој женске добијају пород без учешћа мушкараца. На ову је појаву код чела први обратио пажњу Ђерзон, али ју је тачно утврдио, не само код чела, но и код других неких инсеката, Сиболд, и унео ју у науку као доказану ствар. На основу овога је партеногенезом названо и народно веровање да је могућно да и женскиње рађа или без човечијег учешћа или учешћем богова. Таква веровања постоје у религијама многих народа. Изис, Цибеле, Лето, Деметер и Венус мислило се да су родиле у девичанству. Кинеског хероја Ху Чи родила је мати што је нагазила на божански траг. Главно божанство Уапа Индијанаца у Бразилији, Јурупари, рођен је од девојке, која је зачела због тога што је попила гутљај домаћег пива. Реа Силвија родила је Ромула и Рема учешћем бога Марса, Света Богородица родила је Христа наитијем Светог Духа. И тако даље.

И у нашем се народном предању налазе таква веровања. У народној песми из Сарајева *Смрт Гроздане шћери Душанове* казује се како је српски цар Стјепан отишао у лов у планину, па ловио читаву недељу дана и ништа није могао уловити. Враћајући се кући наиђе на бунар, на коме хтеде да се напије воде. Док је он пио, коњ му је од силине копао ногом по буковом лишћу и тако ископа једну главу, коју Тодор везир, који је био у пратњи царевој, гурне ногом. На то му глава рекне: „Не ћушкај ме, Тодоре везире! Ти, Тодоре, ниси церовао, а ова је глава царовала, како прије и послије хоће“.

То чује цар Стјепан па нареди да се глава понесе. Кад дође у Призрен, баци је у пламен, али јој не могаде ништа наудити. Он је тада метну у аван, саситни је у пепео и у мливо; то метну у златну кутију и остави у свој одаји, где од слугу нико не долази. После годину дана, баш на Васкрсење, цар Стјепан отидне у цркву, а заборави да понесе кључеве од оне одаје. Његова кћи, Гроздана, шетајући се по серају, наиђе у одају, па кад угледа од злата кутију, отвори јој капак и, мислећи да је у њој бурмут, помирише онај прах од истуцане главе. Кад прође пола године, а Гроздани „поче срце расти“. То опази царица, па рече цару:

„Цар Стјепане, без захода сунце!
„*Неко нам је шћерку обљубио,*
„*Јер Гроздани нашој срце расте*“.

Цар у то невероваше, јер је знао да нико не може доћи у његове сераје, нити љубити лице Грозданино. Но царица га још више увераваше, и он, најзад, позва кћер преда се, па, пошто је загледа, упита је што су јој „пафте отешњале“, ко долази у сераје и ко јој љуби лице. Гроздана му кроз плач рече:

„Не долази нико у сераје
„Осјем тебе и милосне мајке,
„*А не љуби нико моје лице*“.

Отац је даље упита да се није с ким загледала. Она му одговори да није ни то, и исприча му све што је урадила с оним прахом; ако јој не верује нека је води у планину и нека је обеси о суву давиду. Он тако и учини, али је од тога „давина сува олистала“. Кад то виде, цар се покаја и лепо је сахрани[1].

Слично томе казују и народне приповетке. „Србљи приповиједају, забележио је Вук Караџић, да Цариград нијесу људи зидали него да се сам сазидао. Кажу да је некакав цар ловећи нагазио на мртву људску главу и прегазио је с коњем; онда

[1] Б. Петрановић, *Српске народне пјесме,* Београд 1867, 146—154.

му глава проговорила: „Шта ме газиш кад ћу ти мртва досадити.“ Кад то чује цар, он сјаше с коња те узме ону главу и однесе кући; па је код куће сажеже, и оно угљевље од ње, пошто се охлади, стуче у прах, па завије у хартију и остави у сандук. Послије некога времена отиде нѐкуда цар, а његова кћи (која је била дјевојка на удају), узме кључеве па отвори сандук и почне по њему нешто премећати; кад нађе онај прах у хартији, види да је некакав прах, али не зна какав је, па онда метне прст на језик те покваси, па умочи у онај прах и лизне мало да би дознала шта је; по том га опет завије у хартију као што је и био и остави у сандук, а она од тога часа остане трудна. Кад се послије стане испитивати и истраживати одкуд и како дозна се да је од оне главе. Кад девојки буде на том доба, а она роди сина. Кад узме цар још онако мало дијете у руке, а оно њему одмак рукама те за браду! Онда цар заповиједи да донесу један тањир жива угљевља, а један дуката: да огледају чини ли то дијете из лудости или од своје воље. „Ако (вели) буде дијете лудо, оно ће потрчати с рукама за угљевље, ако ли не буде оно ће за дукате. Кад донесу пред дијете дукате и угљевље, а оно одмах рукама за дукате, а угљевљу ни мукајет. Цар већ види да ће оно да се испуни што му је глава казала. Кад буде дијете већ велики момак, онда га цар отјера у свијет и каже му: Да се нигде не станиш, док не нађеш гдје су се два зла ударила“. Ходајући тај момак по свијету, кад дође на оно мјесто гдје је сад Цариград, нађе глогов трн гдје се око њега обмотала гуја, па гуја пеца трн, а трн боде гују; онда помисли у себи: „Ево ово су два зла“, па пођe у наоколо разматрати она мјеста; кад дође онако унаоколо идући, опет поблизу онога трна, онда стане па рече: „Овдје треба стати“. У који мах то рече, у онај се мах обазре, а то се од онога трна до његовијех леђа (куд је год он ишао) створио зид. И од тога мјеста до онога трна, кажу да ни данас нема зида у Цариграду (а да се он

није обазрео, и да није рекао: „Овдје треба стати", зид би за њим нарастао до трна). Послије он ту постане цар и од свога дједа отме царство".[1] — Врло слично казују и друге народне приповетке[2].

О рађању без оца има у нашем народу и једна другојача приповетка. Она је из околине Мајевице у Босни. Још док је Бог ходио по земљи, прича се у њој, живео је неки човек по имену Андрија. Он убије деведесет и девет људи, покаје се за толике грехе и пође да тражи Бога да га моли да му опрости. У путу га сретне светац и запита га куда иде. Он му каже да је пошао Богу да моли за опроштај грехова. Светац му на то рекне: „Кажи ти мени шта си сагрешио, ја ћу ти казати опроштење. Ја сам ко и Бог." Човек му каза и он му нареди да иде кући па да за годину дана носи дрва уз брдо на једну камару. Кад се наврши година да се увуче у сред дрва и да их запали, па што остане од његова тела оно ће бити без греха, а што изгори оно је однело и грехе са собом. Он тако и уради. За тим прође туда Бог са Светим Савом и нађу да је од оног човека све изгорело осим срца, које је било као да је сад из човека извађено. Онда Бог рече Светоме Сави: „Понеси то срце, па ћемо га довече испећи за вечеру!" Свети Сава понесе срце и кад дођоше на конак, метну га на жар да се пече. У кући где су конаковали била је девојка, која за-

[1] Вук С. Караџић, *Српски Рјечник* код *Цариград*.

[2] *Браство,* књ. IX и X, 393—394; А Гавриловић, *Двадесет српских народних приповедака*, Београд 1909, 47—49; Fr. S. Krauss, *Antropophytheia,* Bd. I, Leipeig 1904, 47—48. — И сâм имам једну варианту ових приповедака, коју сам забележио у Пожаревцу. У њој се прича како је некакав цар погинуо у рату. па му је глава остала на бојном пољу и по њему се повлачила. Случајно наиђе на њу некакав човек који није имао деце, па је гурне ногом и рекне: „Еј, главо, главо, док си цаковала, царовала, а сад се по утрини ваљаш!" — „Царовала сам, и опет ћу царовати", рекне му глава. Кад човек то чује, наљути се, узме главу, однесе је кући, сагоре је, саситни је у прах и прах метне на орман. Његова жена наиђе на прах, помисли да је кафа, скува га и попије. Од тога роди близнаке, сина и кћер. То су доцније били цар Константин и царица Јелена.

вара Светог Саву, зграби срце и поједе га. Кад Бог упита Светог Саву је ли срце већ почено, он не смеде казати да га је девојка појела, већ рече да је изгорело. Бог је знао шта је било и ништа не рече. Али девојка од онога срца затрудни и оне вечери, кад је требало да роди, дође Бог у исту кућу на конак заједно са Светим Савом. Пошто девојка роди, Бог рече Светом Сави: „Иди крсти!“ — „Какво име?“ упита он. — „Знаш какво — прво звано име Андрија“. Сава крсти дете, које се после посвети, и то је Свети Андрија.[1]

Најзад, у нас има и једна још различитија приповетка о зачећу без оца. Она је из Карловца у Хрватској. У њој се прича како је некакав богати гроф имао врло лепу жену са којом је срећно живео, само су имали ту недаћу што нису имали деце. После много година дође грофу заповест да мора ићи у рат. Он оде и тамо остане много времена. Његова „госпа ишла се је један пут шетат и зажелела си је дите. У то је пала с неба једна пахулица снига ној на прса и од те је пахулице одмах заносила и на своје време родила сина Милутина.“[2]

Довде изложена традиција о рађању без оца ја мислим да није нашега порекла. На против ја држим да је она са стране, јамачно са истока, залутала у наш народ, па се у њему задржала и очувала, исто онако као што се задржала и очувала и у других народа, код којих је констатована.[3] Но при свем том не може се рећи да у њу није ушло и наших елемената (Цар Стјепан, Свети Сава) и да је народ сад не сматра као своју. Ово последње тим пре што је у пуној сагласности са идејом коју и наш народ има о могућности да девојке могу рађати без учешћа мушкараца. Е. С. Хартленд је показао на маси примера из читавога света и од нај-

[1] Fr. S Krauss, *Anthropophytheia* I, 47—48

[2] R. Strohal, *Hrvatskih narodnih pripovjedaka* knj. II, 17.

[3] Види о томе: T. Maretić, *Naša narodna epika*, 223—225; *Зборник за народни умотворени наука и книжнина* II, 132; III, 206; VI, 307; *Zbornik za nar. život i običaje Juž. Slovena* VIII, 165.

старијих времена до данас да је овакво веровање било раширено, па да и сад још живи међу врло многим народима на земљи, као једна општа мисао народа.[1] Такво веровање постоји и у нашем народу. У неким се нашим крајевима, наиме, верује да кад женскиње пренођи голо, на месечини, у башти, или у шуми, или у пољу затруднеће. Деца су таквога женскиња видовита. Понекад се прича да им је отац вампир. По једноме саопштењу може женскиње да затрудни, ако пролази у подне кроз поље покривено житним класјем и обасјано сунчаним зрацима[2].

Партеногенези је врло сродно и народно веровање да жене рађају услед узимања чаробног корења, лишћа и плодова од биљака, на пример од мандрагоре или друге које биљке. У једној се нашој народној приповетци казује како је неки човек имао жену која није рађала, кобилу која се није ждребила и кучку која се није штенила. Немајући тако среће код куће, пође да је тражи по свету. Дошавши до једног студенца, седне да руча. У то дође још један путник и седне да се одмори. Он почасти путника јелом и пођу заједно. Путник га запита куда ће, и он му каже. На то му путник да једну јабуку и рекне: „Ево ти ова јабука и одмах се враћај кући; јабуку огули, па огулине подај куји и кобили, а јабуку располови, па пола дај жени да изеде, а пола, поједи ти: што је досад било неплодно, одсад ће бити плодно; а оне две кошпе, што буду у јабуци, над кућом усиј“. Човек учини како му је рекао путник и кад је дошло време жена роди два сина, куја окоти два хрта, кобила ождреби два хата, а више куће израсту два јаблана....[3] Овамо спада и веровање у могућност

[1] Edwin Sidney Hartland, *Primitive Paternity*, the myth of supernatural birth in relation to the history of the family. London 1909, 1—250.

[2] Fr. S. Krauss, *Antropophytheia*, I, 51.

[3] I. F. Jukić, *Bosanski Prijatelj* II, стр. 171

рађања кад жена узме десно крило од „рибе златнокрилне“ или перо од „рибе од шест крила“, као што се то пева у песмама о *Змији младожењи*,[1] или друго какво чаробно средство, каква се помињу у народним веровањима.[2]

Сва веровања о којима је довде било речи и сва предања о њима по свој прилици су остатци из једног удаљеног времена, кад се још није знало од чега управо долази трудноћа. Изгледа да још и данас има аустралијских племена, која о томе немају чистих појмова. За Арунте, на пример, каже се да не знају да рађање долази из односа човека и жене, већ мисле да је свакој трудноћи узрок нека врста мистичног оплођавања. Они мисле да трудноћа бива отуда што у жену уђе душа кога од предака и учини је способном да роди. Кад жена први пут осети да јој се дете креће у утроби, она мисли да је баш тада у њу ушао дух, који је становао на месту на које је она нагазила. У стара времена било је код многих народа врло раширено веровање да је трудноћа долазила на други начин, но што су односи између човека и жене.[3]

---

[1] Вук С. Караџић, *Срп. нар. пјесме* II, 45 и 55: V, 196; I. F. Jukić i Lj. Hercegorac, *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke*, 116; Б. Петрановић, *Срп. нар. пјесме*, 24; *Matica Hrvatska, Hrvatske narodne pjesme;* I, 69, 80, 95; Stj. Grčić, *Sinjske narodne pjesme i pričanja*, Split 1920, 178; *Српско-далматински Магазин* за 1867, 83; Вук С. Караџић, *Срп. нар. приповијетке*, 52 и 56; *Летопис Матице српске* 146, 119; R. Strohol, *Hrv. nar. prip.* и тако даље.

[2] Види о томе код многобројних народа на земљи у E. S. Hartland, *Primitive Paternity*, I, 30—56, а код нас у J. Миодраговића, *Народна педагогија*, 24—27.

[3] M. A. Canney, *An Encylopaedia of Religions*. 278—279; E. S. Hartland, *Primitive Paternity* 154,

ЧУДНОВАТЕ ЉУБАВНЕ ЧИНИ

У једној се народној песми пева како је неки момак сејао грах по долу и како га је обилазио. Један пут је затекао у њему девојчицу, пољубио је, те је „пољубљена кући дошла“. Други пут је затекао удовицу, обљубио је, те је „обљубљена кући дошла“. Али трећи пут затече у њему бабетину. Њу је попљувао, те је „попљувана кући дошла“. То се баби учинило жао, па отидне у брдине и долине и набере костолома и вратолома, па их

Приставила у лончиће,
Лончић крчи, момак трчи,
Кано пашче преко башче.
Кад је био близу двора
А он бабу довикује:
„Отвор врата, седмакињо,
„Материна вршњакињо“.
— — — — — — — —
Кад му врата отворила,
Огњишту га домамила,
Очима је зажмирио,
Док је бабу пољубио;
Кад то баба опазила,
Жарилом га извијала,
Па му онда беседила:
„Иди сада, куд ти драго!
„Доста мени, што си дошо,
„И љубио што с' пљувао“.

У напомени испод те песме вели Вук Караџић: „Приповиједа се, да врачаре приставе лончић с чинима к ватри, па кад он стане врети, онда онај, за кога се чини, мора *одмах* доћи макар гдје био: ако је врло далеко он дође на трсци (мјесто коња) јашући“.[1]

[1] Вук С. Караџић, *Срп. нар. пјесме* I, 365.

У нашим народним песмама има још неколико примера да су особе чинима нагоњене да из даљине, „макар гдје биле“, дојуре особама које су их желеле.

У једној се песми пева како је Стојан гледао како пролазе на воду девојке, међу којима је била и сеја Иванова, на коју се он био ашик учинио, па се на њу бацао гуњом и јабуком. Али је она била љута, па је гуњу у траву бацила, а јабуку ногом отурила. То је Стојану врло мучно било,

Па отиде двору бијеломе,
Па узима дивит и хартију:
Чи̑ни чи̑нӣ сеји Ивановој,
Уписује у четири књиге:
Једну пише у ватру је баца:
„Не гор', књиго, не гори, јазијо,
„Веће памет сеје Иванове“.
Другу пише у воду је баца:
„Не нос', водо, књиге ни јазије,
„Веће памет сеје Иванове“.
Трећу пише у вјетар је баца:
„Не нос', вјетре, књиге ни јазије,
Веће памет сеје Иванове“.
А четврту под узглавље меће:
„Не лез', књиго, не лези, јазијо,
„Са мном легла сеја Иванова“.
Мало време за тим постојало,
Стаде звека алке на вратима,
Ал' ето ти сеје Иванове:
„Отвор врата, ако Бога знадеш!
„Отвор врата, ватра ме сапали“.
Стојан ћути, ништа не бесједи.
Опет виче сеја Иванова:
„Отвор врата, вода ме однесе;
„Отвор врата, ако Бога знадеш!
„Однесе ме вјетар у облаке“.
Тада скочи постидан Стојане,
Отвори јој шимширова врата,
Па је узе за бијелу руку,
Одведе је у бијеле дворе.[1]

У другој се песми пева како је царица родила кћер, којој је надела „дивно име Материно злато“. Кад је кћи одрасла, загледа се у њу челебија Имбро

[1] Вук С. Караџић, *С. н. пјесме* I, 484—486.

и посла матер да је од царице испроси. Царица запита кћер хоће ли поћи за Имбра, али она ни да чује, јер је Имбро рода хорјатскога и јер га је родила хорјатка. Кад Имбро сазна за одговор, рече матери:

„А не бој се, моја стара мајко,
„Да би мене не родила мајка,
„Већ кобила која ата мога
„Ако јој се осветити нећу
„Прије саба и зоре бијеле."

У вече пошто су сви полегали Имбро узе дивит и хартије

Те написа лист књиге бијеле,
Вијару је мене од планине,
Књигу мене а вијара куми:
„Не носи ми писмо и хартију,
„Него памет Материна злата,
„Да ми дође у бијелу кулу
„Прије саба и зоре бијеле
„Сама гола у кошуљи танкој,
„Сама боса у пачмаге жуте,
„Гологлава у марами малој."

Другу је књигу написао и метнуо у воду студену, па је заклињао да не носи „писмо ни хартију него памет Материна злата, да му дође у бијелу кулу." Трећу је књигу написао и метнуо у „ватру живу" заклињући је да је не изгори.....

У томе га санак преварио.
Ал' су тешко рти навалили
Бије неко алком на вратима:
„Отвор' врата, челебијо Имбро!
„Отвор врата, остала ти пуста!"

То је било Материно злато. Имбро је прима, огрће зеленим ћурком и уводи у дворе[1].

У трећој се песми пева како је туговала Алилагиница што јој ага вазда у механи пије, а по сву ноћ је туче и нагони да роди.

„А како ћу жалосна родити?
„Руво носим као и невеста,
„Јоште одим као и девојка."

[1] Ibidem 486—492.

Она је мислила да је нико не слуша, али је слушала заова Џавер-беговица, па је питала шта јој је, и она јој каже. Џавер-беговица јој рекне да иде да умеси пребелу погачу и да донесе везену кошуљу, јер је Алил-ага просио ћерку диздареву, „она вам је учинила чини, да идемо да је сестримимо неби ли вам очинила чини". Алилагиница послуша заову и одоше кћери диздаре́вој те је с муком умолише „да очини што је учинила". Она отвори шарене сандуке,

И отвори злаћену кутију
Над главом јој отворила чини!
„Иди саде, Алил-агинице,
„До године и сина родила!"
Кад дођоше двору бијеломе,
Алил-ага из меане иде,
Па он лупа на авлијска врата:
„Отвори ми, душо моја, врата!
„Кад до саде идем из механе,
„На свакоме двору сунце јарко,
„А по моме пала магла сиња;
„А кад саде идем из механе,
„На нашему двору сунце јарко,
„А на друге сиња магла пала."
До године и сина родила.[1]

Но ван песама ја сам и у народу чуо за овакве чини. У августу 1908 године био сам у Лукову, у Срезу Бољевачком. Ту сам познао једну стару сељанку, по имену Ружу Томић, којој је тада могло бити око седамдесет година. Била је родом из Малог Извора, близу Бољевца, али се удала у Луково и ту живи од удаје. Била је бистра и разумна, те сам од ње побележио неколике ствари из народног веровања. Између осталога питао сам је и о чинима, о којима говоре народне песме које сам навео. О томе ми је она испричала следеће: Још кад сам била дете у Малом Извору имала сам једну тетку, која је била удата за човека, који је није волео, злостављао ју је, и терао, те је, најзад, морала да се врати својим родитељима. Они су били имућни

[1] Ibidem, 633—635.

људи и шта све нису чинили да зета одобровоље; али је све било узалуд. Најзад, нађу једну врачарицу, којој се потуже и запитају је може ли учинити да им зет прими кћер. Врачарица им одговори да може, одмах учини чини, и још исте ноћи њихов зет, као помаман, дојури њиховој кући и одведе моју тетку својој кући. Од тада су живели не може бити лепше. Шта је врачарица радила нисам запамтила, јер сам била мала и на те ствари нисам обраћала пажњу. Међутим ја то добро памтим, а и у нашој се кући о томе задуго говорило. Сем тога ја сам и доцније слушала да врачарице могу да учине да се мушко и женско заволе, ма како далеко били једно од другога, и да после не могу једно без другога.

Најзад, ја сам пре рата имао белешку, исписану из неког етнолошког часописа, све ми се чини из *Глобуса*, у којој се као о чуду говори о једном аутентичном случају оваквог опчињавања на даљини. Човек је, каже се тамо, био негде ван места, па кад су учињене чини, он је тако трчао да стигне што пре где је требало да дође, да је, чим је стигао, издахнуо. Та ми је белешка за време рата пропала.

У нашем народу има много љубавних чини, али се све врше, тако да кажем, изблиза: или су напитци, или погледање кроз колут од трава или корења, или додири, или што слично. Ако од тога уопште има каквога ефекта, барем се види од чега је. У примерима које сам изнео особе су далеко једна од друге. Од чега ту може бити ефекта? Ако изнесене ствари имају у себи иоле нечега стварнога, оне су врло интересантне, те је вредно знати нешто више о њима. Због оних који су у приликама да се о њима боље обавесте ја сам највише и написао ово неколико речи о чудноватим љубавним чинима.

ПОГОВОР

На захтев Српске Књижевне Задруге да јој за овогодишње коло спремим једну књигу која би садржавала научне прилоге из наше народне културе, ја сам изабрао да јој дам нешто чланака из наших народних обичаја, традиције и празноверица.

Из народних обичаја дао сам на првом месту један чланак о нашим народним обичајима уопште, а за тим, по који чланак из нашег обичајног живота. Из социјалног обичајног живота дао сам: *Кнежине у Србији за време прве владе Кнеза Милоша; Село као друштвена заједница за време прве владе Кнеза Милоша*; *Целибат и брак у нашем народу; Развод брака*; *Посињење* и *Домазет*. Из економског обичајног живота: *Село као насеље за време прве владе Кнеза Милоша; Наши сеоски занати* и *Наша народна уметност*. Из религиозног обичајног живота *Убијање стараца*. Из правног обичајног живота: *Једна казна за жене*. Из медицинског обичајног живота: *Мандрагора*.

Из народне традиције дао сам: *Народни песник и народна традиција; Објашњење неколиких народних пословица* и *Маштаније у „Горскоме Вијенцу“*.

Из народних празноверица дао сам: *Партеногенеза* и *Чудновате љубавне чини*.

Ово сам сматрао за потребно да напоменем да би се јасније видело шта сам хтео да изнесем у овој књизи и зашто су чланци у њој ишли оним редом како су наштампани.

Још нешто. Како је публика која чита издања Српске Књижевне Задруге врло велика, ја верујем да ће у њој бити пуно читалаца који ће знати још

и нешто више и нешто другојаче из народних обичаја, предања и празноверица од онога што сам ја могао употребити у овој књизи. Било да то што знају иде у прилог мојим извођењима, било да иде противу њих, ја такве читаоце молим да ми све што знају саопште, на чему им унапред благодарим. Упознавање нашег народног живота и културе још је и сувише младо; због тога је сваки истинити податак о њима добро дошао.

19 октобра 1923. године,
Београд.

Тих. Р. Ђорђевић,
професор Универзитета.

САДРЖАЈ

	Страна
Наши народни обичаји	3
Кнежине у Србији за време прве владе Кнеза Милоша	23
Село као друштвена заједница за време прве владе Кнеза Милоша	49
Целибат и брак у нашем народу	59
Развод брака	74
Посињење	85
Домазет	98
Село као насеље за време прве владе Кнеза Милоша	102
Наши сеоски занати	120
Наша народна уметност	140
Убијање стараца	147
Једна казна за жене	153
Мандрагора	156
Народни песник и народна традиција	161
Објашњење неколиких народних пословица	167
Маштаније у „Горском Вијенцу“	177
Партеногенеза	181
Чудновате љубавне чини	188
Поговор	193

НАРОДНИ ПЕСНИК И НАРОДНА ТРАДИЦИЈА

Добри народни песници имају врло развијен укус за избор градива својих песама. Као пример могу послужити најлепше и најпопуларније наше народне песме из првих Вукових Зборника; од њих има највише варианата, оне се највише у народу траже, њих народни певачи и сад најрадије и најчешће певају, оне су из Зборника отишле чак и у најудаљеније кутове народне, докле усмено можда никад не би доспеле. Песме слабијих песника, и у народној поезији, само животаре и испуњују Зборнике као фолклорна грађа, али за поезију не представљају ништа од значаја. Песме сасвим слабе пропадају одмах по постанку.

Међу изворима из којих народни песници црпу грађу, *народна традиција* заузима једно од главних места. Али ту су се они показали врло вешти и пажљиви у избору, не узимајући градиво из реда, већ само пробрано, само оно што је у истини за песму; све остало оставили су да и даље траје као прозна народна традиција.

Познато је колико је у нашој народној традицији обилато „оно што се слабо у пјесмама налази, него се приповједа“, како каже Вук Караџић: о Светоме Сави, Косовском Боју, Милошу Обилићу Краљевићу Марку, Старини Новаку, разним градовима, манастирима, црквама и другим местима. Из све те обилатости народни су песници издвајали и у песме уносили само оно што је вредно било да се паснички обради. Отуда је о многим личностима

и догађајима, који су били вредни да их традиција очува, врло велики део остао само у прозној традицији.

Па не само то, већ баш и онда кад из предања о једноме догађају народни песник ствара песму, не узима га цело, ако све није за песму, већ само онај део што је у складу са лепим, што је за песму. Какви су чистунци народни песници у том погледу, најбоље ће се видети на једноме примеру.

„Године 1413, цар Муса разби деспота Стефана на Врбници, и разори Крушевац и Петрус и Сталаћ и Копријан и Скопље и друге градове. И небројену множину рода хришћанског уби сабљом".[1] Тако бележи летописац страховити поход султана Мусе на деспота Стефана 1413 године. Ни биограф деспота Стефана, Константин Философ, не казује о томе много више. Али, ређајући Мусина освајања и пустошења, бележи код Сталаћа један специјалан детаљ: „Исто тако би разграђљен и Сталаћ. У кули се његовој одржа бранећи град неки благородни муж, док са кулом није изгорео, показавши тиме право старинско јунаштво."[2] Овај јуначки догађај из низа трагичних момената наше покосовске прошлости, очувала је и народна традиција уопште и народна песма посебице. Оно што је за нас овде важно то је, што је из народне традиције о паду Сталаћа народни песник издвојио само један витешки и піеснички лепи део, а остало је оставио даљем приповедању обичне прозне традиције, јер, као што ће се видети, није било за песму.

1829 године путовао је по Србији Ото Дубислав племенити Пирх. У опису тога свог пута, помињући код Сталаћа развалине Тодорове куле,

[1] Љ. Стојановић, *Српски родослови и летописи (Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. 53, стр.79—80).

[2] В. Јагић, *Константин Философ и његов живот Стефана Лазаревића, Деспота Српског (Гласник Српског Ученог Друштва,* књ. 42, стр. 107).

које се још и сад виде на истакнутом брегу на обалама Западне и Јужне Мораве, он додаје: „Тодор је био један од војвода кнеза Лазара, и бранио је неколико дана град од Турака. Једна од народних песама, за коју веле да спада међу најлепше, али која, у колико је мени познато, још није преведена на немачки, изнела је историју те опсаде и пропаст Тодорову. Почетак је њен:

Вино пије Тодор од Сталаћа
У Сталаћу, на Морави граду.

Једна од највећих лепота у тој песми лежи у опису храброг држања љубе Тодорове. После дугог узалудног нападања, Турци налазе један пролаз, који води у подруме градске, и кад је Тодор видео да је све изгубљено, онда он баци прво своју сабљу у Мораву, а за тим и сам скаче у њу загрљен са својом љубом. Други део песме, у коме је причање о постанку имена Варварина, врло је мало поетичан, готово одвратан, и Вук је имао право што га није уврстио у своју збирку“.[1]

Не познавајући ствари, Пирх је унео у ову белешку нешто забуне, која, кад се рашчисти, даје решење онога што хоћу да покажем.

У Вука нема народне песме која би опевала *пропаст Тодора од Сталаћа при паду Сталаћа*, а која би почињала са:

Вино пије Тодор од Сталаћа
У Сталаћу, на Морави граду.

Пад Сталаћа опева позната лепа песма „Смрт војводе Пријезде“, која почиње са:

Честе књиге иду за књигама,
Од кога ли, коме ли долазе?

[1] Ото Дубислав плем►. Пирх, *Путовање по Србији*, 1829, српски превод од Дра. Драгише Т. Мијушковића, издање Академије Наука, Београд, 1899. стр. 131. — Варварин је село (данас му је један део и варошица) на левој обали Велике Мораве, неколико километара испод Сталаћа.

Од Мемеда од цара турскога,
А долазе до Сталаћа града,
До Пријезде војводе сталаћке:
„О Пријезда, војводо сталаћка,
„Пошљи мени до три добра своја:
„Прво добро сабљу навалију,
„Која сече дрвље и камење,
„Дрво камен, и студено гвожђе;
„Друго добро ждрала, коња твога,
„Који коњиц може прелетити
„Засобице и по два бедема;
„Треће добро твоју љубу верну“.[1]

Мени су познате у овај мах још две варианте ове песме, али ни једна не помиње Тодора, нити има онај почетак који Пирх наводи.[2] Пратиоци, Пирхови или су, заведени именом Тодорове Куле казали Пирху почетак од песме *О женидби Тодора од Сталаћа*, која почиње са:

Вино пије Тодор од Сталаћа
У Сталаћу, на Морави граду,[3]

али која не опева пад Сталаћа, већ женидбу Тодорову; или су могли имати на путу Вуков „Српски Рјечник“, па су код Сталаћа загледали у њега,

[1] Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме,* књ. II, Београд 1895, стр. 494-497.

[2] „Пријезда војвода“ (*Летопис Матице Српске,* књ. 29, стр. 45), и „Smrt vojvode Prijezde“ (*Hrvatske narodne pjesme,* I, 353), Само у једној напомени у предговору издања народних песама од 1823 године, вели Вук, да се још пева „како је Ђурђева Јерина подигла Турке на Тодора, те га опколила у Сталаћу и искала му до три добра његова:

Прво добро вранца крилатога,
Друго добро сабљу оковану,
Треће добро љубу Иконију,

а он им није ћео дати ни једно, него једнако излијетао на вранцу те сјекао Турке око града. А кад Турци некако поткопају град и стану улазити у подруме доње, онда он сабљом вранцу одсијече главу“ и т. д. као у песми „Смрт војводе Пријезде“ (Вук С. Караџић, *Срп. народ. пј.,* књ. II. стр. XXXIV).

[3] Вук Стефановић, *Мала простонародна славеносербска песнарица* у Виени 1814, стр. 100-103.

нашли, поред речи, Сталаћ, стихове које наводи Пирх[1] и везали их за песму о паду Сталаћа, чију су садржину могли запамтити, а јунака песме заменили Тодором, чије име и кула носи; или су, најзад, уз поменуто, били заведени и локалном традицијом, која је, због имена Тодорова Кула, заменила Пријезду именом Тодоровим.

Пирх је дакле несвесно помешао две народне песме, у којима су имена јунака везана за Сталаћ. Друга једна забуна за нас је, у питању које истичем, главна. Она је у томе што Пирх помиње и „други део песме у коме је причање о постанку имена Варварина", који је „врло мало поетичан, готово одвратан", те је Вук „имао право што га није уврстио у своју збирку". У Вука заиста нема тога дела песме. Њега нема ни у другим, мени познатим, вариантама песме о паду Сталаћа. Њега уопште и није било у *песми*, није никако саставни део песме, већ је то локална традиција, која се у околини Сталаћа прича као наставак, готово идентичне са песмом, локалне традиције о паду Сталаћа; она је и дала градиво за песму, њу су Пирху онде на месту казивали, а он је мислио да је наставак песме. Ту сам традицију ја чуо у Мозгову још 1896 године, и још онда сам је саопштио.[2] Она је у истини „одвратна", није за песму, и није ни ушла у њу, јер је нема ни у једној варианти. Доцније сам, 5 августа 1899 у Варварину чуо још бољу варианту ове традиције, коју овде саопштавам, да се види шта је и колико из ње узео народни песник, јер је било лепо, а шта је оставио да се и даље само прича, јер није било за песму:

[1] „Сталаћ, m. Ruinen einer alten Burg an der Morava, ober Ćuprija

Вино пије Тодор од Сталаћа
У Сталаћу, на Морави граду".

(Вук Стефановић, *Српски Рјечник*, Беч, 1818. стр. 790).

[2] Тих. Р. Ђорђевић, *Ситне белешке* (*Бранково Коло*, 1896, бр. 29, стр. 921).

Султан је, исто онако, као што се у песми казује, тражио од *Тодора од Сталаћа* она три добра његова, а кад му их он не даде, дође под Сталаћ, па га је опсађивао три године, али све би узалуд. Не могавши му ништа, науми да се врати. *Нека баба* му рече, да испод града има лагум, којим се силази у Мораву по воду, него нека припази где из града излазе гуске на Мораву и где улазе, за њима нека пође с војском, па ће ући у град. Султан тако учини и доспе у град. Тодор се јуначки борио, али узалуд. Видевши да ће најзад подлећи, запита своју љубу: Воли ли жива Турцима, или мртва с њим. Кад она изјави ово друго, он је загрли, па тако загрљени скоче у Мораву. Султан поруши град и, љут што није имао успеха, покоље силан свет и учини пустош око града. Међу тим *код данашњег Варварина Морава избаци тело љубе Тодорове.* Турци га однесу Султану, а он нареди, те га најпре у казану *сваре и онда обешчасте.* Због тога што је ту *варено* њено тело, место добије име Варварин.[1]

Овај последњи брутални део традиције, који би ружио лепу слику једног витешког догађаја, народни је песник намерно и са разлогом изоставио. Он је у још нечему био пажљив. Он из традиције није унео у песму ни издајство, јер му се и то учинило с једне стране ружно, а с друге као ствар која би умањила ефект од јунаштва Пријездина. Само хрватска варианта, која изгледа да је најстарија, има нешто од тога, али ипак разблажено и образложено.

Тако је и толико у овом случају био пажљив народни песник у бирању онога што ће из традиције унети у песму. Због тога је песма „Смрт војводе Пријезде“ и испала тако лепа, можда једна од најлепших у нашој народној поезији. Због тога је она и скретала на себе пажњу и наших књижевника и наших уметника.

[1] Сличну народну традицију о „мртвом телу Иконије љубе Тодора од Сталаћа“ и о имену Варварина забележио је и Г. Ст. М. Мијатовић. *Темнић* Антропогеографска студија Ст. М. Мијатовића (*Насеља Српских Земаља,* књ. III, стр. 368—369).

ОБЈАШЊЕЊЕ НЕКОЛИКИХ НАРОДНИХ ПОСЛОВИЦА

1. НЕ ЖЕНИ СЕ САПУНАР

Међу пословицама, које је Вуку С. Караџићу послао Сима М. Богдановић, налази се пословица: „Не жени се сапунар (не треба дакле да више од једне свијеће гори)“. Поред ње је оваква белешка: „Ову сам пословицу чуо у Глини, али не могох дознати како је постала. А обично је реку као укор ономе ко двије три свијеће без потребе упали“.[1]

У Алексинцу и Соко Бањи каже се „као укор ономе ко двије три свијеће без потребе упали“: „Није ти отац мумџија“. Мумџија је турска реч и значи: мајстор што гради свеће. Пословица, дакле, из Алексинца и Соко Бање, значила би: Што трошиш толике свеће, није ти отац мајстор од свећа, немаш их на расположењу, колико их хоћеш.

У нашим варошима су мумџије у исто време били и сапунџије (сапунари). То је био управо један исти занат. Исто је тако било свуда по нашим земљама. У Загребу, у средњем веку, „сапунари радили су простији сапун и лијевали лојане свијеће“.[2] Пословица у Вука би, према томе, значила: Што трошиш толике свеће, не жени се сапунар (мајстор од свећа), те да не жали што му се свеће троше?

2. НИ У ТИКВИ СУДА, НИ У ВЛАХУ ДРУГА

Међу пословицама које је скупио Вук С. Караџић налази се и: „Ни у тикви суда, ни у Влаху друга“.[3] Она се, данас, употребљава као каракте-

[1] Вук С. Караџић, *Српске народне пословице*, Београд, 1900, бр. 7612.
[2] *Rad*, 176, стр. 179.
[3] Вук С. Караџић, *Српске народне пословице*, бр. 4408.

ристика Влаха (Румуна). Са извесним оградама и Вук каже да Срби употребљавају ову пословицу „за праве Влахе“. Као српску пословицу, која се односи на Румуне, схватили су је и Румуни и унели су је, као такву, у свој велики Зборник Пословица, у коме су поред румунских и све туђе, које се односе на њих.

Међутим, ова се пословица првобитно није односила на Румуне. То ће бити јасно, чим објаснимо шта у њој значи реч *Влах*. Не упуштајући се у компликовано питање о пореклу речи *Влах*, што нам овде није ни потребно, задржаћемо се само на њеном значењу у нас.

Од XII до XV века, то јест до пропасти наше самосталности, реч *Влах* у нас је означавала не само човека романске народности, него и свакога онога коме је сточарство било главно занимање.[1] Турци су, у западним нашим крајевима, проширили име Влах на све Србе. Путописац Бенедикт Курипешић, који је 1530 године прошао кроз Босну, вели да је у њој нашао „три народности и три вере: прво су стари Бошњаци, који су римско-хришћанске вере..., други су Срби (Surffen) које зову *Власима*... а вере су Св. Павла (православне)..., трећи су народ прави Турци, који су војници и чиновници, а владају сасвим тирански обема горе поменутим племенима“.[2] Именом Власи називани су и Срби, емигранти из Босне у Хрватску. У писму цара Фердинанда I, од 6 новембра 1538 године, хрватском бану Петру Кеглевићу, каже се како му је јављено „да су капетани и војводе Рашана или Срба и *Влаха који се обично Србима зову*“, са својим присталицама и потчињенима, срећно прешли из Турске у Хрватску“ („...capitanei et waywode Rasciani sive Sirviani atquae *Valachi quos vulgo Zrbscky vocant...“)*. Од тога доба има пуно споменика, у којима се помињу: „Valachi sive Rasciani“, „Rasciani sive Valachi“,

[1] Рад. М. Грујић, *Апологија Српског Народа у Хрватској и Славонији*, Н. Сад 1909, стр. 48; C. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien* III, Wien 1914. p. 69.
[2] *Rad*, knj. 56, стр. 162.

„Morlachi o Serviani“, „Valachi sive Rasciani vel ut verius dicam Serviani“.[1] У расправи митрополита Стевана Стратимировића „О Власима“, из 1806, вели се да римокатолици у Хрватској и Славонији име Влах „Славонцима и Србима који су источне, наше, вере с презрењем придају“, и да „исто тако и Турци у Босни и Србији сваког хришћанина Босанца и Србина Влахом називају“.[2] При крају XVIII века забележио је Стефан Ференчевић, свештеник сомборски пословицу: „У крају се Власи даве“. Уз њу је дао овакво објашњење: „Тако се *нама Србљем* поношавају иноверци с нама живећи, што сваки посао добро почнемо, а зло свршимо, као да initium a не finis coronat opus“.[3]

Да се име Влах односи на Србе имамо пуно доказа у самога Вука С. Караџића. „Кад су Србљи први пут дошли на Шабац (1804), онда су турске жене у Шапцу пјевале:

Подигло се неколико *Влаха*,
И понело у тиквици праха.“[4]

„Кад су Турци чули да пуцају топови на Љубићу, вели на другом месту Вук, изнајпре нису веровали да су то прави топови, него су мислили да су Срби начинили од дрвета као ступе, те их плаше и за то су говорили: Не превари, *Влахо*, не“.[5] У „Српском Рјечнику“, код речи *Влах,* има Вук овакво објашњење: „Срби закона турскога, у Босни и Херцеговини, тако и они закона римскога, како у Босни и Херцеговини, тако и у царству аустриском, изван Далмације, зову, и то као за поругу, браћу своју закона грчкога“. Код речи *Власићи,* вели Вук да у

[1] Рад. М. Грујић, *Апологија*, стр. 55 и даље; Вас. Ђерић, *О српском имену по западним крајевима нашег народа,* Београд 1914, стр. 49 и даље.

[2] *Летопис Матице Српске,* књ. 228, стр. 119.

[3] „Додатак к числу 83 *Новина Србских,* за 1818, стр. 654.

[4] Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме* IV (1896), стр. 135.

[5] Вук С. Караџић, *Историски и етнографски списи,* I, 152.

Дубровнику тако „зову људе закона грчкога“.[1] Код речи *Турковлах* вели да се „тако зове (особито у Далмацији) Влах [православни Србин] из Турске, за разлику од оних из ћесарске“.[1]

Најзад се име Влах у смислу Србин види и из неких пословица Вукове збирке. Уз пословицу „Власи као ораси“ има Вук овакво објашњење: „Ага један дође на крсно име код Србина, и у вријеме јела упита: Могу ли, *Влаше*, напити у здравље твоје и твојијех Влаха? Србин: Можеш, ага. Турчин: Здрав си, домаћине! У здравље твоје и твоје браће Влаха: Власи ка ораси, ораси ка лешници...“ Уз пословицу: „Не зна пијан Влах шта је гладан Турчин“ Вук је забележио: „Приповиједа се како је гладан Турчин дошао негђе пред српску кућу и сјахавши с коња повикао домаћину, који је пијан пред кућом ђељао држалицу за будак: „Држи море коња па вичи *Влахињу* нека мијеси погачу и куха цицвару и пече кокош.“ Па онда отиде у кућу. Пошто у кући мало посједи и види да нити ко долази ни се шта готови, изиђе опет на поље и видећи да му коњ стоји ђе га је и оставио, а Србин једнако ђеља држаљицу, он не знајући да је Србин пијан, сврне лулу, па њега камишем преко леђа, а Србин држалицом иза врата једном па и другом и да не дотрче жене те га отму, мало га не убије“.[2]

Из свега реченога мислим да је јасно да је име Влах у место Србин, нарочито „с презирањем“ и „као за поругу,“ врло обично. Оно што није јасно то је да се пословица „Ни у тикви суда, ни у Влаху друга“ односи на Србе, а не на праве Влахе. За ово, међутим, има позитивних и директних доказа. Вук у објашњењу ове пословице вели: „Овако говоре не само Срби за праве Влахе, него и *Турци за Србе, а и Срби римскога закона за своју браћу*

[1] В. исто објашњење речи Влах и у Вуковим *Срйским народним йјесмама* I, (државно издање), стр. 3, напомена 5.

[2] Вук С. Караџић, *Срй. н. йословице,* бр. 681, 3878. Види и В. С. Караџић, *Срй. нар. йрийовијетке,* стр. 311.

гpчкoгa зaкoнa." Сем тога, има једна пословица, која је забележена много пре Вука, још 1697 године, из које се, сасвим јасно, види да је у нашој пословици име Влах потпуно у место имена Србин. Она гласи: „Ни тиква суд, ни Србљин друг."[1]

У збирци Јована Мушкатировића има пословица: „Ни у тикви суда, ни у *непостојану* друга,"[2] у којој, као што се види, на место Србин, односно Влах, стоји *непостојан* (човек). Значење је и у Вуковој и у Мушкатировићеној скоро исто. Међутим Вук, који је знао за Мушкатировићеву пословицу, каже да је „друкчије никад није чуо" него онако како ју је забележио. Мушкатировић је по свој прилици или пословицу чуо са *Србин* или је знао да *Влах* у њој значи што и *Србин,* па је хтео да одбрани Србина од овога чиме га пословица карактерише. Да је реч *непостојан* унесена у пословицу, види се и по томе што то није народна реч, већ „по свој прилици прије ће бити руска него права словенска," како вели Вук у предговору Новог Завјета.[3] Према томе остаје јасно да су Турци, из извесних разлога, окарактерисали Србе као несигурне, непоуздане и, ако хоћете, непостојане. Зашто су то учинили, сасвим је друго питање. Одговор на њега имамо у националној борби и антагонизму српскога и турскога народа, после турских освајања српских земаља.

Две друштвене заједнице, биле оне две породице, два села, два браства, два племена, или две народности, увек нађу шта ће једна другој да замере и „као за поругу" да кажу. „Руга се комшија комшији, село селу, вилајет вилајету и сви народи један другому", врло згодно каже Доситеј Обрадовић.[4] У том погледу није могло бити изузетка ни

[1] Gj. Daničić, *Poslovice*, Zagreb 1871, стр. 80, бр. 2962.
[2] J. Мушкатировић, *Причте илити по простому пословице.* Друго издање. Будим 1807, стр. 93.
[3] *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* na svijet izdaje Jugoslovenska Akademija, код речи *nepostojan.*
[4] Дела *Доситеја Обрадовића,* Београд, 1911, стр. 192.

између чисто српских заједница. За то има врло много, примера.[1] Нарочито није могло бити између српских и туђинских заједница. И за то има многобројних примера. Специјално за Србе и Турке и за њихове односе било је пуно разлога да говоре једни о другима „као за поругу." То су била два потпуно различита народа са два различита порекла, двема религијама, двема прошлостима, двема културама, двојаким погледима на свет и, што је главно, један са правима господара, други без права, готово роб. И они су рекли пуно ствари једни на рачун других. И зато има пуно примера и у литератури и у традицији. Између осталога, рекли су једни о другима да су *непоуздани.* То су рекли не само Турци за Србе у пословицама: „Ни у тикви суда, ни у Влаху друга," „С Влахом до по здиле, а од по с њом у главу". (Код ове пословице вели Вук: „Гледај: Ни у тикви суда, ни у Влаху друга). „Једнога Влаха посади за сто, другога метни под сто, што ти мисли онај под столом, то ти мисли онај за столом," — већ и Срби за Турке: „Ни у Турчина вјере, ни у Жуђела мјере," „Тко се у Османлију узда, штапом се на воду наслања",[2] „У Турчина вјера на кољену" (са објашњењем: Не можеш му се ослонити на вјеру и на ријеч), „У Турчина и у змије љуте, у њих никад тврде вјере нема."[3]

Да Срби према Турцима и Турци према Србима, не само изгледају, но и да буду *непоуздани* било је стварних разлога, које, мислим, није потребно наводити.

3. НОСИТИ ГЛАВУ У ТОРБИ

У једној збирци наших народних пословица из XVII и прве половине XVIII века налази се пословица „Носи главу у торби"[5] У Вуковој збирци су

[1] Вук С. Караџић, *Пословице,* стр. 492—493. М. Ђ. Милићевић *Кнежевина Србија* стр. 119—120, 125, 217; К. Поповић, *Пут лицејских питомаца,* Београд 1867, стр. 144; *Братство* III. 247; *Zbornik za narodni život Južnih Slovena* XI, 138—141 и т. д.

[3] Gj. Daničić, *Poslovice,* 2971, 3426.

[4] Вук С. Караџић, *С. н. пословице* бр. 6864, 6865.

[5] Gj. Daničić, *Poslovice* бр. 3168.

две сличне: „Глава му је у торби“ и „Метнути главу у торбу.“[1] Код друге има Вук као објашњење: „Прегорети свој живот“. У Љубушака су такође две пословице: „Метнуо је главу у торбу“ и „Носи главу у торби“.[2] У великом „Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika“ Југословенске Академије код речи *glava* објашњено је значење „глава у торби“. Ту се вели „Метафорички се каже да је коме *глава у торби* кад му је живот на погибли, те као да му је глава већ одсјечена.“ Ту се наводе сем прве пословице из Вука, још и примери: „Носим главу у торби“ (из 1678 године); „Главу у шаци држати, главу у торбицу свити“ (из 1808), са објашњењем „vitam exponere, in periculo vitae versari“; „Волим махнут преко горе црне, а у торби главу преносити“.

Пословицама је, докле, значење сасвим јасно. Оно што није јасно, то је откуда им је дошло такво значење. Сима Милутиновић прича како је, с пролећа 1815 године, један гаваз Сулејман-паше, везира београдског, био одређен да кнезу Милошу, који се налазио у београдском граду, као у шали, покаже одсечену главу Станоја Главаша и „да му каже да је не само Главашева глава донесена, него да је ред од сад и на његову дошао, на које му Милош, проза смијех, одговори да је он своју, давно, *метнуо у торбу*, и већ неколико времена туђу, на својему рамену, носи“[3]. Слично исту ствар прича и Вук Караџић, само што он вели да је Милош рекао: „Вала ја сам моју главу још одавно *бацио у торбу* и сад већ туђу носим“.[4] Исту ствар прича слично и Б. Куниберт. Он вели да је Милош рекао: „Одавно је моја *глава у зобници*, ова коју носим није моја: има много година, како сам је ја

[1] Вук С. Караџић, *Српске нар. пословице,* Београд, 1900, бр. 773 и 3429.

[2] Мехмед-бег Капетановић Љубушак, *Народно благо,* Сарајево 1888, стр. 97 и 127.

[3] С. Милутиновић, *Историја Србије* Београд 1888. с. 117.

[4] Вук С. Караџић, *Скупљени историјски и етнографски списи,* I стр. 142

жртвовао.“[1] Пишући на страном (француском) језику и за странце, он је морао објаснити шта значи „одавно је моја глава у зобници“, иначе им ствар не би била јасна. Он је то учинио у напомени испод текста. У томе објашњењу налазимо и ми разјашњења откуда је дошло да „глава у торби“ значи „живот у опасности“. Куниберт, наиме, вели: „Турци бацају главу погубљенога у зобницу, да би је однели до места, где треба да буде изложена. Отуда пословица: Глава тога и тога није далеко од зобнице“.

Ја немам при руци оргинал књиге Б. Куниберта, већ се служим преводом пок. М. Р. Веснића, али ми се чини да је Куниберт сувише слободно превео српску пословицу. Но то ништа не смета да се види откуда је пословица „Глава му је у торби“ добила своје значење.

Изгледа да је и иначе одсечена људска глава ношена у торби. За време устанка у Босни 1875 године „кад би појединиусташа убио појединог непријатеља, одсјекао би му главу, па је носио у торби, да је покаже своме војводи“.[2]

Са пословицом „Носити главу у торби“ нема никакве везе пословица — „Као да му је торба на глави“ (тако не види)“.[3] Она је постала из сасвим других разлога. Разбојници и зли људи кад упадну у чију кућу, ноћу, гледају да у мраку намакну домаћину (и ако треба још коме у кући) на главу торбу или врећу, коју му привежу око врата, па тек онда пале светлост и траже оно што желе однети. Иако гори светлост, нападнути, кроз торбу, не може видети ко су разбојници и не може их тужити.

4. КОЛИКИ СИ, А НИСИ КРШТЕН

Ове пословице у Вуковој збирци нема. Колико е мени познато, нема је ни у другима. Међутим она није тако необична и чује се доста често. Зна-

[1] Б. Куниберт, *Срйски усшанак и ирва влада Кнеза Милоша.* Београд 1901, 67.

[2] M. Gjugjević, *Memori sa Balkana,* Sarajevo 1910, стр. 011.

[3] Вук С. Караџић, *С. н. йословице,* бр. 2460.

чење јој је: „Колики си, а немаш памети", „Колики си, а не умеш да мислиш". Откуда јој је овако значење, није јасно.

Вук има једну сасвим другојачу пословицу, али јој је, држим, значење исто. Њезин коментар, мислим, да донекле може да послужи и као објашњење ове пословице. Она гласи: „Колики си велики, а гаћа немаш". Коментар јој је: „Матор си човек, а немаш памети. Ђеца, по селима, обично не облаче гаћа до 6 до 7 година (док их не могу сама дријешити и свезати), па кад их обуку више их не остављају..."[1] Пословица би дакле значила: Матор си човек, а говориш, или радиш, као да си дете, као да још гаћа ниси понео.

У старија времена, у нас, нарочито по селима, где су свештеници били ретки, деца су доцкан крштавана. Изгледа да се ни тамо, где свештеници нису били ретки, није много журило са крштењем. На седници Београдског Сабора од 3 јуна (23 маја) 1730 године, одлучено је да „ниједно дете не сме дуже остати некрштено од осам дана. Отац или кум, који би ову заповест прекршио, да се строго казни".[2] 2. марта 1836 године, № 64, наредио је епископ тимочки, Доситеј Новаковић да свештеници не допуштају да деца умиру некрштена, каошто се то често у његовој епархији дешава.[3]

Да ове одлуке нису потицале отуда, што су деца само неко кратко време остајала некрштена види се из следећега: Ђорђе Венелин, који је у првој половини XIX века путовао по Бугарској, тврди како је, тамо, у то доба, било мало свештеника, те је било младића од седамнаест и од двадесет година, који још нису били крштени.[4] У Кучима

[1] Вук С. Караџић, *С. н. пословице*, бр. 2750. Исто значење има и пословица: „Није сваки човек који гаће носи" (Вук *посл.* бр. 4248).

[2] *Гласник* II одељења, књ. IV, стр. 51.

[3] Акт у Архиви Неготинског Протопрезвитеријата.

[4] Ј. Венелин, *Заради возбужденiе новоболгарской словесности,* превелъ М. Кифаловъ Тетевенецъ. Букурешт 1842, стр. 33.

„свештеника понекад годинама није било, те су деца остајала некрштена, догод не би какав калуђер наишао да купи милостињу“.[1] У Плавско-Гусињској Области прича се да су пре триста година остали били без попова, па да су због тога „дјеца расла некрштена“. Било их је некрштене и од дванаест година.[2] Горани код Призрена, пре но што су прешли у ислам имали су грдну оскудицу у свештеницима. Код њих је „бивало да су деца већ и одила и говорила некрштена, и довикивала једно другоме: „Ајде, дошао поп да нас крсти!“[3] У Омољу се са крштењем деце ни дан дању не жури. Дете се одмах крштава само ако је болесно те је опасност да не умре некрштено, иначе се са крштењем одуговлачи, по шест, дванаест и више месеца. Ја имам у својим белешкама из Омоља забележени пример да је једно дете из села Јошанице (Михаило С. Миловановић) крштено тек као ђак I разреда основне школе. Има случајева да су, тамо, деца још доцније крштавана. У старије доба, по казивању старијих људи, оваквих је случајева било много више. И сад би их било више, но што их има, да их црквене власти не забрањују.

Према томе значење би наше пословице било: „Колики си, а говориш као да још ниси крштен, као да си дете“.

Исти је коментар, наравно, и пословици: „Јеси ли крштен?“ Она значи: „Јеси ли прешао доба, кад се деца крштавају, кад тако лудо говориш?“

---

[1] Ј. Ердељановић, *Кучи (Срп. Етнографски Зборник*, IV. стр. 67). Види и М. Миљанов, *Племе Кучи* 117—118.

[2] А. Јовићевић, *Плавско-Гусињска Област (Срп. Етнографски Зборник* XXI, 430).

[3] Бр. Ђ. Нушић, *С. Косова на Сиње Море*, 39.

МАШТАНИЈЕ У „ГОРСКОМЕ ВИЈЕНЦУ“

У Горскоме Вијенцу владике црногорскога Петра Петровића Његоша казује се како се војвода Драшко вратио из Млетака и како је причао шта је све тамо видео. На крају његовога причања има још и ово:

И јошт ћу ви једну спрдњу причат,
А знам чисто вјероват нећете,
Видио сам људе у Млеткама,
Ђе на коноп скачу и играју.

Кнез Роган:

То не може бит истина, Драшко,
Него су ти очи замаштали.

Војвода Драшко:

Не знам ништа, но сам их гледао;
И сам мислим да је *маштаније*.

Обрад:

А да шта је него *маштаније?*
Ја сам чуо од једнога ђеда,
У Боку су једни доходили
Из Талије или откуд друго,
На наш пазар исти излазили
Па викнули цијелу народу:
„Погледајте онога кокота!“
Кад погледај онога кокота,
Али шљеме за ногу потеже, —
Кад онај час није него сламка!
Другом викни: „Послушај, народе!
„Свак ће сада грозд у руку имат,
„Грозду ћете бритве принијети,
„Ал’ чувајте да вас јад не нађе,
„Немој који грозда окинути!“
Докле сваки за по грозд ухвати,
Принијеше бритве гроздовима;
Кад виђеше чудо невиђено,

Сваки себе за нос ухватио,
Догна бритву до својега носа!
Докле трећи са врх зида викни:
„Чуј, народе, не потопите се!“
У то рикни низ пазар ријека;
Или било мушко или женско,
Свак да гази уздигни хаљине, —
Кад ни воде ни од воде трага,
Но свак дига у пазар хаљине
И кренуо ка да воду гази!
Кад виђели е их погрдише,
Скочи народ и би их побили,
Но утеци у Котор Латини.
То играње исто је овакво
Што на коноп играју, војвода!

Слично казивање, али само о носу и гроздовима, налази се и у Гетеову *Фаусту*, те је Ј. Скерлић држао да је та епизода у Његушу „остатак из читања великих туђинских песника“, у овом случају — Гетеа, мислећи да „сличне ствари не постоје у нашим народним умотворинама.“[1]

За Скерлићем је пошао и Г. М. Решетар. Коментаришући дотичне Његошеве стихове Г. Решетар вели: „Ова је прича о носовима — гроздовима узета по свој прилици из Гетеова *Фауста*“, и за доказ наводи Скерлићев чланак.

Међутим Обрадово причање није узето из Гетеа, већ из народнога предања и то цело, а не само о носовима и гроздовима. Још кад сам, пре много година, први пут, у *Горсњом Вијенцу* прочитао ово место, пало ми је на ум шта сам у селу Тешици, близу Алексинца, као ђак основне школе, слушао од својих другова, ђака. Неко је, наиме, тада причао како му је отац, или неко други, не памтим, казивао да су негде долазили комендијаши, па *осотоњили* људе и показивали им петла како вуче греду, кад оно није била греда но сламка. Онда су рекли свету да узме у руке гроздове и косире и да сваки држи косир до грозда, али нико да се не-

[1] Ј. Скерлић, *Један прилог ка проучавању Горскога Виенца (Летопис Матице Српске* књ. 286 (1901), 68—76).

шали да грозд одсече, кад оно нису били узели гроздове, већ сваки себе ухватио за уво или нос. Најзад су повикали народу да иде велика вода, те се људи почну загртати, а жене задизати завијаче (сукње), па су тако непристојно ишле, кад оно није било воде ни од корова. Па и доцније сам у неколико махова слушао исто предање од својих сељака.

Можда ми никад ни на ум не би пало да ово народно предање саопштим да није било чланка пок. Скерлића. Он ме је побудио да то учиним. Да бих се, пак, уверио постоји ли још где у народу такво причање, обратио сам се својим ученицима у Учитељској Школи у Алексинцу, којих је било из различитих крајева и питао сам их да ли су чули сличних прича о комендијашима. На моје велико изненађење добио сам доста одговора из разних крајева Србије, који су врло слични, понекад исти, са Обрадовим причањем у *Горском Вијенцу* и са оним што сам ја у детињству слушао. Одговора је било: из Тешице (из истог места у коме сам и ја причу у детињству чуо), из Купиновца (у Ресави), из Блаца (у Округу Топличком), из Рамаће (у Срезу Гружанском, у Округу Крагујевачком), из Злокућана (у Округу Пиротском), из Врања, из Власотинца и из Ужица. Све ове одговоре заједно са оним што сам ја слушао, ја сам наштампао одмах после чланка пок. Скерлића.[1]

Недавно је Г. Љ. Стојановић, оцењујући овогодишње (осмо) издање *Горскога Вијенца* од Г. Решетара, саопштио да је „као дете слушао у Ужицу (истина од писменог варошанина) варианат где се у место гроздова помињу лубенице. Неки мађионичар прво је по столу орао, па посејао лубенице, оне никле и сазреле, он свакоме дао по једну и по нож, али им запретио да не секу док им он не каже, па је одједном свега нестало, а они ухватили сваки себе за нос и наслонили нож. Народ верује да ти мађаоничари „натуре сијери на очи“ гледаоцима,

1 *Карацић* за 1901 (IV), 138—142.

па им се чини да је онако, али да неко међу њима има преврнуту чарапу или друго што од одела, њега не би могао обманути"[1]. Слично овоме предање о носу и лубеници саопштено ми је из села Сепаца (Срез Лепенички, Округ Крагујевачки). Ја сам и њега заједно са осталима наштампао још 1901 године.[2]

На основу свега реченога мислим да Обрадово причање у *Горском Вијенцу* Његош није узео из Гетеова *Фауста*, већ из народнога предања. Оно пак није морало бити изворно наше, већ је могло бити од некуда и унесено у наш народ као такво. Али су му, што је много вероватније, могли дати повода и какви мађионичари и „комендијаши", који су „из Талије или откуд друго" можда долазили и међу наш народ, нарочито у западне приморске крајеве, на пример у Далмацију и Боку Которску. За Боку и сам Обрад каже да су у њу „једни доходили".

---

[1] *Просветни Гласник* за јуни 1923, 395—396.
[2] *Караџић* за 1901, 142.

ПАРТЕНОГЕНЕЗА

Партеногенеза (Parthenogenesis) је грчка реч и значи девојачко рађање. У науци се партеногенезом назива појава у којој женске добијају пород без учешћа мушкараца. На ову је појаву код чела први обратио пажњу Ђерзон, али ју је тачно утврдио, не само код чела, но и код других неких инсеката, Сиболд, и унео ју у науку као доказану ствар. На основу овога је партеногенезом названо и народно веровање да је могућно да и женскиње рађа или без човечијег учешћа или учешћем богова. Таква веровања постоје у религијама многих народа. Изис, Цибеле, Лето, Деметер и Венус мислило се да су родиле у девичанству. Кинеског хероја Ху Чи родила је мати што је нагазила на божански траг. Главно божанство Уапа Индијанаца у Бразилији, Јурупари, рођен је од девојке, која је зачела због тога што је попила гутљај домаћег пива. Реа Силвија родила је Ромула и Рема учешћем бога Марса, Света Богородица родила је Христа наитијем Светог Духа. И тако даље.

И у нашем се народном предању налазе таква веровања. У народној песми из Сарајева *Смрт Грздане шћери Душанове* казује се како је српски цар Стјепан отишао у лов у планину, па ловио читаву недељу дана и ништа није могао уловити. Враћајући се кући наиђе на бунар, на коме хтеде да се напије воде. Док је он пио, коњ му је од силине копао ногом по буковом лишћу и тако ископа једну главу, коју Тодор везир, који је био у пратњи царевој, гурне ногом. На то му глава рекне: „Не ћушкај ме, Тодоре везире! Ти, Тодоре, ниси царовао, а ова је глава царовала, како прије и послије хоће“.

То чује цар Стјепан па нареди да се глава понесе. Кад дође у Призрен, баци је у пламен, али јој не могаде ништа наудити. Он је тада метну у аван, саситни је у пепео и у мливо; то метну у златну кутију и остави у свој одаји, где од слугу нико не долази. После годину дана, баш на Васкрсење, цар Стјепан отидне у цркву, а заборави да понесе кључеве од оне одаје. Његова кћи, Гроздана, шетајући се по серају, наиђе у одају, па кад угледа од злата кутију, отвори јој капак и, мислећи да је у њој бурмут, помирише онај прах од истуцане главе. Кад прође пола године, а Гроздани „поче срце расти“. То опази царица, па рече цару:

„Цар Стјепане, без захода сунце!
„*Неко нам је шћерку обљубио,*
„*Јер Гроздани нашој срце расте*“.

Цар у то невероваше, јер је знао да нико не може доћи у његове сераје, нити љубити лице Грозданино. Но царица га још више увераваше, и он, најзад, позва кћер преда се, па, пошто је загледа, упита је што су јој „пафте отешњале“, ко долази у сераје и ко јој љуби лице. Гроздана му кроз плач рече:

„Не долази нико у сераје
„Осјем тебе и милосне мајке,
„*А не љуби нико моје лице*“.

Отац је даље упита да се није с киме загледала. Она му одговори да није ни то, и исприча му све што је урадила с оним прахом; ако јој не верује нека је води у планину и нека је обеси о суву давиду. Он тако и учини, али је од тога „давина сува олистала“. Кад то виде, цар се покаја и лепо је сахрани[1].

Слично томе казују и народне приповетке. „Србљи приповиједају, забележио је Вук Караџић, да Цариград нијесу људи зидали него да се сам сазидао. Кажу да је некакав цар ловећи нагазио на мртву људску главу и прегазио је с коњем; онда

[1] Б. Петрановић, *Српске народне пјесме,* Београд 1867, 146—154.

му глава проговорила: „Шта ме газиш кад ћу ти мртва досадити.“ Кад то чује цар, он сјаше с коња те узме ону главу и однесе кући; па је код куће сажеже, и оно угљевље од ње, пошто се охлади, стуче у прах, па завије у хартију и остави у сандук. Послије некога времена отиде некуда цар, а његова кћи (која је била дјевојка на удају), узме кључеве па отвори сандук и почне по њему нешто преметати; кад нађе онај прах у хартији, види да је некакав прах, али не зна какав је, па онда метне прст на језик те покваси, па умочи у онај прах и лизне мало да би дознала шта је; по том га опет завије у хартију као што је и био и остави у сандук, а она од тога часа остане трудна. Кад се послије стане испитивати и истраживати одкуд и како дозна се да је од оне главе. Кад девојки буде на том доба, а она роди сина. Кад узме цар још онако мало дијете у руке, а оно њему одмак рукама те за браду! Онда цар заповиједи да донесу један тањир жива угљевља, а један дуката: да огледају чини ли то дијете из лудости или од своје воље. „Ако (вели) буде дијете лудо, оно ће потрчати с рукама за угљевље, ако ли не буде оно ће за дукате. Кад донесу пред дијете дукате и угљевље, а оно одмах рукама за дукате, а угљевљу ни мукајет. Цар већ види да ће оно да се испуни што му је глава казала. Кад буде дијете већ велики момак, онда га цар отјера у свијет и каже му: Да се нигде не станиш, док не нађеш гдје су се два зла ударила“. Ходајући тај момак по свијету, кад дође на оно мјесто гдје је сад Цариград, нађе глогов трн гдје се око њега обмотала гуја, па гуја пеца трн, а трн боде гују; онда помисли у себи: „Ево ово су два зла“, па пође у наоколо разматрати она мјеста; кад дође онако унаоколо идући, опет поблизу онога трна, онда стане па рече: „Овдје треба стати“. У који мах то рече, у онај се мах обазре, а то се од онога трна до његовијех леђа (куд је год он ишао) створио зид. И од тога мјеста до онога трна, кажу да ни данас нема зида у Цариграду (а да се он

није обазрео, и да није рекао: „Овдје треба стати“, зид би за њим нарастао до трна). Послије он ту постане цар и од свога дједа отме царство“.[1] — Врло слично казују и друге народне приповетке[2].

О рађању без оца има у нашем народу и једна другојача приповетка. Она је из околине Мајевице у Босни. Још док је Бог ходио по земљи, прича се у њој, живео је неки човек по имену Андрија. Он убије деведесет и девет људи, покаје се за толике грехе и пође да тражи Бога да га моли да му опрости. У путу га сретне светац и запита га куда иде. Он му каже да је пошао Богу да моли за опроштај грехова. Светац му на то рекне: „Кажи ти мени шта си сагрешио, ја ћу ти казати опроштење. Ја сам ко и Бог.“ Човек му каза и он му нареди да иде кући па да за годину дана носи дрва уз брдо на једну камару. Кад се наврши година да се увуче у сред дрва и да их запали, па што остане од његова тела оно ће бити без греха, а што изгори оно је однело и грехе са собом. Он тако и уради. За тим прође туда Бог са Светим Савом и нађу да је од оног човека све изгорело осим срца, које је било као да је сад из човека извађено. Онда Бог рече Светоме Сави: „Понеси то срце, па ћемо га довече испећи за вечеру!“ Свети Сава понесе срце и кад дођоше на конак, метну га на жар да се пече. У кући где су конаковали била је девојка, која за-

[1] Вук С. Караџић, *Српски Рјечник* код *Цариград.*

[2] *Браство,* књ. IX и X, 393—394; А Гавриловић, *Двадесет српских народних приповедака,* Београд 1909, 47—49; Fr. S. Krauss, *Antropophytheia,* Bd. I, Leipeig 1904, 47—48. — И са̂м имам једну варианту ових приповедака, коју сам забележио у Пожаревцу. У њој се прича како је некакав цар погинуо у рату. па му је глава остала на бојном пољу и по њему се повлачила. Случајно наиђе на њу некакав човек који није имао деце, па је гурне ногом и рекне: „Еј, главо, главо, док си царовала, царовала, а сад се по утрини ваљаш!“ — „Царовала сам, и опет ћу царовати“, рекне му глава. Кад човек то чује, наљути се, узме главу, однесе је кући, сагоре је, ситни је у прах и прах метне на орман. Његова жена наиђе на прах, помисли да је кафа, скува га и попије. Од тога роди близнаке, сина и кћер. То су доцније били цар Константин и царица Јелена.

вара Светог Саву, зграби срце и поједе га. Кад Бог упита Светог Саву је ли срце већ почено, он не смеде казати да га је девојка појела, већ рече да је изгорело. Бог је знао шта је било и ништа не рече. Али девојка од онога срца затрудни и оне вечери, кад је требало да роди, дође Бог у исту кућу на конак заједно са Светим Савом. Пошто девојка роди, Бог рече Светом Сави: „Иди крсти!“ — „Какво име?“ упита он. — „Знаш какво — прво звано име Андрија“. Сава крсти дете, које се после посвети, и то је Свети Андрија.[1]

Најзад, у нас има и једна још различитија приповетка о зачећу без оца. Она је из Карловца у Хрватској. У њој се прича како је некакав богати гроф имао врло лепу жену са којом је срећно живео, само су имали ту недаћу што нису имали деце. После много година дође грофу заповест да мора ићи у рат. Он оде и тамо остане много времена. Његова „госпа ишла се је један пут шетат и зажелела си је дите. У то је пала с неба једна пахулица снига ној на прса и од те је пахулице одмах заносила и на своје време родила сина Милутина.“[2]

Довде изложена традиција о рађању без оца ја мислим да није нашега порекла. На против ја држим да је она са стране, јамачно са истока, залутала у наш народ, па се у њему задржала и очувала, исто онако као што се задржала и очувала и у других народа, код којих је констатована.[3] Но при свем том не може се рећи да у њу није ушло и наших елемената (Цар Стјепан, Свети Сава) и да је народ сад не сматра као своју. Ово последње тим пре што је у пуној сагласности са идејом коју и наш народ има о могућности да девојке могу рађати без учешћа мушкараца. Е. С. Хартленд је показао на маси примера из читавога света и од нај-

[1] Fr. S. Krauss, *Anthropophytheia* I, 47—48

[2] R. Strohal, *Hrvatskih narodnih pripovjedaka* knj. II, 17.

[3] Види о томе: T. Maretić, *Naša narodna epika*, 223—225; *Зборник за народни умотворени наука и книжнина* II, 132; III, 206; VI, 307; *Zbornik za nar. život i običaje Juž. Slovena* VIII, 165.

старијих времена до данас да је овакво веровање било раширено, па да и сад још живи међу врло многим народима на земљи, као једна општа мисао народа.[1] Такво веровање постоји и у нашем народу. У неким се нашим крајевима, наиме, верује да кад женскиње преноћи голо, на месечини, у башти, или у шуми, или у пољу затруднеће. Деца су таквога женскиња видовита. Понекад се прича да им је отац вампир. По једноме саопштењу може женскиње да затрудни, ако пролази у подне кроз поље покривено житним класјем и обасјано сунчаним зрацима[2].

Партеногенези је врло сродно и народно веровање да жене рађају услед узимања чаробног корења, лишћа и плодова од биљака, на пример од мандрагоре или друге које биљке. У једној се нашој народној приповетци казује како је неки човек имао жену која није рађала, кобилу која се није ждребила и кучку која се није штенила. Немајући тако среће код куће, пође да је тражи по свету. Дошавши до једног студенца, седне да руча. У то дође још један путник и седне да се одмори. Он почасти путника јелом и пођу заједно. Путник га запита куда ће, и он му каже. На то му путник да једну јабуку и рекне: „Ево ти ова јабука и одмах се враћај кући; јабуку огули, па огулине подај куји и кобили, а јабуку располови, па пола дај жени да изеде, а пола, поједи ти: што је досад било неплодно, одсад ће бити плодно; а оне две кошпе, што буду у јабуци, над кућом усиј“. Човек учини како му је рекао путник и кад је дошло време жена роди два сина, куја окоти два хрта, кобила ождреби два хата, а више куће израсту два јаблана....[3] Овамо спада и веровање у могућност

[1] Edwin Sidney. Hartland, *Primitive Paternity*, the myth of supernatural birth in relation to the history of the family. London 1909, 1—250.

[2] Fr. S. Krauss, *Antropophytheia*, I, 51.

[3] I. F. Jukić, *Bosanski Prijatelj* II, стр. 171

рађања кад жена узме десно крило од „рибе златнокрилне“ или перо од „рибе од шест крила“, као што се то пева у песмама о *Змији младожењи*,[1] или друго какво чаробно средство, каква се помињу у народним веровањима.[2]

Сва веровања о којима је довде било речи и сва предања о њима по свој прилици су остатци из једног удаљеног времена, кад се још није знало од чега управо долази трудноћа. Изгледа да још и данас има аустралијских племена, која о томе немају чистих појмова. За Арунте, на пример, каже се да не знају да рађање долази из односа човека и жене, већ мисле да је свакој трудноћи узрок нека врста мистичног оплођавања. Они мисле да трудноћа бива отуда што у жену уђе душа кога од предака и учини је способном да роди. Кад жена први пут осети да јој се дете креће у утроби, она мисли да је баш тада у њу ушао дух, који је становао на месту на које је она нагазила. У стара времена било је код многих народа врло раширено веровање да је трудноћа долазила на други начин, но што су односи између човека и жене.[3]

---

[1] Вук С. Караџић, *Срп. нар. пјесме* II, 45 и 55: V, 196; I. F. Jukić i Lj. Hercegorac, *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke*, 116; Б. Петрановић, *Срп. нар. пјесме*, 24; *Matica Hrvatska, Hrvatske narodne pjesme;* I, 69, 80, 95; Stj. Grčić, *Sinjske narodne pjesme i pričanja*, Split 1920, 178; *Српско-далматински Магазин* за 1867, 83; Вук С. Караџић, *Срп. нар. приповијетке*, 52 и 56; *Летопис Матице српске* 146, 119; R. Strohol, *Hrv. nar. prip.* и тако даље.

[2] Види о томе код многобројних народа на земљи у E. S. Hartland, *Primitive Paternity*, I, 30—56, а код нас у Ј. Миодраговића, *Народна педагогија*, 24—27.

[3] M. A. Canney, *An Encylopaedia of Religions*. 278—279; E. S. Hartland, *Primitive Paternity* 154,

ЧУДНОВАТЕ ЉУБАВНЕ ЧИНИ

У једној се народној песми пева како је неки момак сејао грах по долу и како га је обилазио. Један пут је затекао у њему девојчицу, пољубио је, те је „пољубљена кући дошла“. Други пут је затекао удовицу, обљубио је, те је „обљубљена кући дошла“. Али трећи пут затече у њему бабетину. Њу је попљувао, те је „попљувана кући дошла“. То се баби учинило жао, па отидне у брдине и долине и набере костолома и вратолома, па их

Приставила у лончиће,
Лончић крчи, момак трчи,
Кано пашче преко башче.
Кад је био близу двора
А он бабу довикује:
„Отвор врата, седмакињо,
„Материна вршњакињо“.
— — — — — — — —
Кад му врата отворила,
Огњишту га домамила,
Очима је зажмирио,
Док је бабу пољубио;
Кад то баба опазила,
Жарилом га извијала,
Па му онда беседила:
„Иди сада, куд ти драго!
„Доста мени, што си дошо,
„И љубио што с' пљувао“.

У напомени испод те песме вели Вук Караџић: „Приповиједа се, да врачаре приставе лончић с чинима к ватри, па кад он стане врети, онда онај, за кога се чини, мора *одмах* доћи макар гдје био: ако је врло далеко он дође на трсци (мјесто коња) јашући“.[1]

[1] Вук С. Караџић, *Срп. нар. пјесме* I, 365.

У нашим народним песмама има још неколико примера да су особе чинима нагоњене да из даљине, „макар гдје биле“, дојуре особама које су их желеле.

У једној се песми пева како је Стојан гледао како пролазе на воду девојке, међу којима је била и сеја Иванова, на коју се он био ашик учинио, па се на њу бацао гуњом и јабуком. Али је она била љута, па је гуњу у траву бацила, а јабуку ногом отурила. То је Стојану врло мучно било,

Па отиде двору бијеломе,
Па узима дивит и хартију:
Чи̏ни чи̏нӣ сеји Ивановој,
Уписује у четири књиге:
Једну пише у ватру је баца:
„Не гор', књиго, не гори, јазијо,
„Веће памет сеје Иванове“.
Другу пише у воду је баца:
„Не нос', водо, књиге ни јазије,
„Веће памет сеје Иванове“.
Трећу пише у вјетар је баца:
„Не нос', вјетре, књиге ни јазије,
Веће памет сеје Иванове“.
А четврту под узглавље меће:
„Не лез', књиго, не лези, јазијо,
„Са мном легла сеја Иванова“.
Мало време за тим постојало,
Стаде звека алке на вратима,
Ал' ето ти сеје Иванове:
„Отвор врата, ако Бога знадеш!
„Отвор врата, ватра ме сапали“.
Стојан ћути, ништа не бесједи.
Опет виче сеја Иванова:
„Отвор врата, вода ме однесе;
„Отвор врата, ако Бога знадеш!
„Однесе ме вјетар у облаке“.
Тада скочи постидан Стојане,
Отвори јој шимширова врата,
Па је узе за бијелу руку,
Одведе је у бијеле дворе.[1]

У другој се песми пева како је царица родила кћер, којој је надела „дивно име Материно злато“. Кад је кћи одрасла, загледа се у њу челебија Имбро

[1] Вук С. Караџић, *С. н. пјесме* I, 484—486.

и посла матер да је од царице испроси. Царица запита кћер хоће ли поћи за Имбра, али она ни да чује, јер је Имбро рода хорјатскога и јер га је родила хорјатка. Кад Имбро сазна за одговор, рече матери:

„А не бој се, моја стара мајко,
„Да би мене не родила мајка,
„Већ кобила која ата мога
„Ако јој се осветити нећу
„Прије саба и зоре бијеле.“

У вече пошто су сви полегали Имбро узе дивит и хартије

Те написа лист књиге бијеле,
Вијару је меће од планине,
Књигу меће а вијара куми:
„Не носи ми писмо и хартију,
„Него памет Материна злата,
„Да ми дође у бијелу кулу
„Прије саба и зоре бијеле
„Сама гола у кошуљи танкој,
„Сама боса у пачмаге жуте,
„Гологлава у марами малој.“

Другу је књигу написао и метнуо у воду студену, па је заклињао да не носи „писмо ни хартију него памет Материна злата, да му дође у бијелу кулу.“ Трећу је књигу написао и метнуо у „ватру живу“ заклињући је да је не изгори.....

У томе га санак преварио.
Ал’ су тешко рти навалили
Бије неко алком на вратима:
„Отвор’ врата, челебијо Имбро!
„Отвор врата, остала ти пуста!“

То је било Материно злато. Имбро је прима, огрће зеленим ћурком и уводи у дворе[1].

У трећој се песми пева како је туговала Алилагиница што јој ага វаздан у механи пије, а по сву ноћ је туче и нагони да роди.

„А како ћу жалосна родити?
„Руво носим као и невеста,
„Јоште одим као и девојка.“

[1] Ibidem 486—492.

Она је мислила да је нико не слуша, али је слушала заова Џавер-беговица, па је питала шта јој је, и она јој каже. Џавер-беговица јој рекне да иде да умеси пребелу погачу и да донесе везену кошуљу, јер је Алил-ага просио ћерку диздареву, „она вам је учинила чини, да идемо да је сестримимо неби ли вам очинила чини". Алилагиница послуша заову и одоше ћери диздаревој те је с муком умолише „да очини што је учинила". Она отвори шарене сандуке,

И отвори злаћену кутију
Над главом јој отворила чини!
„Иди саде, Алил-агинице,
„До године и сина родила!"
Кад дођоше двору бијеломе,
Алил-ага из меане иде,
Па он лупа на авлијска врата:
„Отвори ми, душо моја, врата!
„Кад до саде идем из механе,
„На свакоме двору сунце јарко,
„А по моме пала магла сиња;
„А кад саде идем из механе,
„На нашему двору сунце јарко,
„А на друге сиња магла пала."
До године и сина родила.[1]

Но ван песама ја сам и у народу чуо за овакве чини. У августу 1908 године био сам у Лукову, у Срезу Бољевачком. Ту сам познао једну стару сељанку, по имену Ружу Томић, којој је тада могло бити око седамдесет година. Била је родом из Малог Извора, близу Бољевца, али се удала у Луково и ту живи од удаје. Била је бистра и разумна, те сам од ње побележио неколике ствари из народног веровања. Између осталога питао сам је и о чинима, о којима говоре народне песме које сам навео. О томе ми је она испричала следеће: Још кад сам била дете у Малом Извору имала сам једну тетку, која је била удата за човека, који је није волео, злостављао ју је, и терао, те је, најзад, морала да се врати својим родитељима. Они су били имућни

[1] Ibidem, 633—635.

људи и шта све нису чинили да зета одоброволе; али је све било узалуд. Најзад, нађу једну врачарицу, којој се потуже и запитају је може ли учинити да им зет прими кћер. Врачарица им одговори да може, одмах учини чини, и још исте ноћи њихов зет, као помаман, дојури њиховој кући и одведе моју тетку својој кући. Од тада су живели не може бити лепше. Шта је врачарица радила нисам запамтила, јер сам била мала и на те ствари нисам обраћала пажњу. Међутим ја то добро памтим, а и у нашој се кући о томе задуго говорило. Сем тога ја сам и доцније слушала да врачарице могу да учине да се мушко и женско заволе, ма како далеко били једно од другога, и да после не могу једно без другога.

Најзад, ја сам пре рата имао белешку, исписану из неког етнолошког часописа, све ми се чини из *Глобуса*, у којој се као о чуду говори о једном аутентичном случају оваквог опчињавања на даљини. Човек је, каже се тамо, био негде ван места, па кад су учињене чини, он је тако трчао да стигне што пре где је требало да дође, да је, чим је стигао, издахнуо. Та ми је белешка за време рата пропала.

У нашем народу има много љубавних чини, али се све врше, тако да кажем, изблиза: или су напитци, или погледање кроз колут од трава или корења, или додири, или што слично. Ако од тога уопште има каквога ефекта, барем се види од чега је. У примерима које сам изнео особе су далеко једна од друге. Од чега ту може бити ефекта? Ако изнесене ствари имају у себи иоле нечега стварнога, оне су врло интересантне, те је вредно знати нешто више о њима. Због оних који су у приликама да се о њима боље обавесте ја сам највише и написао ово неколико речи о чудноватим љубавним чинима.

ПОГОВОР

На захтев Српске Књижевне Задруге да јој за овогодишње коло спремим једну књигу која би садржавала научне прилоге из наше народне културе, ја сам изабрао да јој дам нешто чланака из наших народних обичаја, традиције и празноверица.

Из народних обичаја дао сам на првом месту један чланак о нашим народним обичајима уопште, а за тим, по који чланак из нашег обичајног живота. Из социјалног обичајног живота дао сам: *Кнежине у Србији за време прве владе Кнеза Милоша; Село као друштвена заједница за време прве владе Кнеза Милоша*; *Целибат и брак у нашем народу; Развод брака*; *Посињење* и *Домазет*. Из економског обичајног живота: *Село као насеље за време прве владе Кнеза Милоша; Наши сеоски занати* и *Наша народна уметност*. Из религиозног обичајног живота *Убијање стараца*. Из правног обичајног живота: *Једна казна за жене*. Из медицинског обичајног живота: *Мандрагора*.

Из народне традиције дао сам: *Народни песник и народна традиција; Објашњење неколиких народних пословица* и *Маштаније у „Горскоме Вијенцу“*.

Из народних празноверица дао сам: *Партеногенеза* и *Чудновате љубавне чини*.

Ово сам сматрао за потребно да напоменем да би се јасније видело шта сам хтео да изнесем у овој књизи и зашто су чланци у њој ишли оним редом како су наштампани.

Још нешто. Како је публика која чита издања Српске Књижевне Задруге врло велика, ја верујем да ће у њој бити пуно читалаца који ће знати још

и нешто више и нешто другојаче из народних обичаја, предања и празноверица од онога што сам ја могао употребити у овој књизи. Било да то што знају иде у прилог мојим извођењима, било да иде противу њих, ја такве читаоце молим да ми све што знају саопште, на чему им унапред благодарим. Упознавање нашег народног живота и културе још је и сувише младо; због тога је сваки истинити податак о њима добро дошао.

19 октобра 1923. године,
Београд.

Тих. Р. Ђорђевић,
професор Универзитета.

САДРЖАЈ

	Страна
Наши народни обичаји	3
Кнежине у Србији за време прве владе Кнеза Милоша	23
Село као друштвена заједница за време прве владе Кнеза Милоша	49
Целибат и брак у нашем народу	59
Развод брака	74
Посињење	85
Домазет	98
Село као насеље за време прве владе Кнеза Милоша	102
Наши сеоски занати	120
Наша народна уметност	140
Убијање стараца	147
Једна казна за жене	153
Мандрагора	156
Народни песник и народна традиција	161
Објашњење неколиких народних пословица	167
Маштаније у „Горском Вијенцу"	177
Партеногенеза	181
Чудновате љубавне чини	188
Поговор	193

125.

DR
312
D6
1923

Dordevic, Tihomir R.
Nas narodni zivot

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 06 06 16 001 1